

Türkiye'de Ayakkabı İmalatında Çocuk İşçiliği Hızlı Değerlendirme Raporu

Türkiye'de Ayakkabı İmalatında Çocuk İşçiliği **Hızlı Değerlendirme Raporu**

Türkiye’de Ayakkabı İmalatında Çocuk İşçiliği Hızlı Değerlendirme Raporu

Raporu Hazırlayanlar	Ertan Karabıyık Saniye Dedeoğlu
Katkı Verenler	Sinem Bayraktar Cemre Yaşkeçeli Aslı Şahankaya
Program Yöneticisi	Sinem Bayraktar
Program İdari İşler ve Finans Asistanı	Cemre Yaşkeçeli
Araştırma Asistanı	Necmettin Yemiş
Çeviri	Smart Tercüme
Son okuma	Sinem Bayraktar (İngilizce) Cemre Yaşkeçeli (Türkçe)
Tasarım ve Veri Görselleştirme	Kurtuluş Karaşın Özlem Zehir
Kapak Fotoğrafı	Cemre Yaşkeçeli
Birinci Baskı	Ekim 2019, 1000 Adet

Bu yayın UNICEF’in finansal katkısı ile hazırlanmıştır. Bu yayındaki içerik ve yorumlar Kalkınma Atölyesi’ne aittir, UNICEF’in politikalarını ve görüşlerini yansıtmamaktadır.

© Bu yayın bir kamu malıdır. Bir kısmından veya tamamından alıntı yapılabilmesi ve çoğaltılabilmesi için Kalkınma Atölyesi’nden izin alınmasına gerek yoktur.

Önsöz

Türkiye’de çocuk işçiliği ile mücadele bağlamında önemli bir adım olan **Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi (2005-2015)** kapsamında Türkiye’de ayakkabıcılık ve saraciye, oto tamirciliği ve kaportacılık işlerinde ve mobilya sanayinde çalışma çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak kabul edilmiştir. Yine bu odakta en güncel girişim ve politika olan **Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı 2017-2023** Türkiye’de çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin “sokakta çalışma, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ağır ve tehlikeli işlerde çalışma, tarımda aile işleri dışında, ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışma” olarak belirlendiğinin altını çizerek önceliğin bu işlerde çocuk işçiliğinin sonlandırılması ve önlenmesi olduğunu ifade ederek birçok kurum ve kuruluşa görevler vermektedir.¹ Program belgesinde ayrıca “Suriye’de yaşanan iç savaş neticesinde göç dalgasının başladığı 2011 yılından bu yana büyük bir çoğunluğu kadınlar ve çocuklardan oluşan pek çok mülteci ülkemize göç etmiştir. Geçici Koruma Statüsü tanınan bu mültecilerin çocukları da bahse konu çocuk işçiliği riski ile karşı karşıya kalmaktadır.” denilmektedir.²

Türkiye’de çalışan çocuklara ve çocuk işçiliğine dair en son istatistiki çalışma 2012 yılında yapılmıştır.³ Ne var ki 2011’de Suriye’de başlayan iç savaşın yarattığı küresel etkiler de dahil olmak üzere, Türkiye’de ve dünyada son yıllarda yaşanan hızlı sosyal ve ekonomik dönüşümlerin çocuk işçiliği üzerine etkisini, yedinci yılını dolduran bu veriler ışığında ölçebilmek pek mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye’de çocuk işçiliğinin farklı sektör ve alanlarda durumunun değerlendirilmesine ilişkin yeni araştırmalara ihtiyaç artmaktadır. Ayrıca çocuk işçiliğinin Türkiye’de dinamik sosyal, ekonomik ve kültürel bir sorun alanı olması, artan güncel veri ve bulgu ihtiyacını daha da elzem hale getirmektedir.

Kalkınma Atölyesi, UNICEF Türkiye’nin finansal desteği ile Ocak 2017 ila Aralık 2018 tarihleri arasında uyguladığı **Türkiye’de Çocuk İşçiliği ile Mücadele Programı** kapsamında çocuk işçiliğinin yoğun olduğu mevsimlik gezici tarım işçiliğini odak alan araştırma ve savunu çalışmalarıyla kanıt temelli politika önerileri ve araçları geliştirmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle yapısal, sektörel ve sosyal faktörlerin çocuk işçiliğini ve çocuk işçiliği riskini azaltma ve önlemedeki etkileri veya katkıları ele alınmıştır. Program kapsamında yürütülen hızlı değerlendirme araştırması ile de Türkiye’de ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin son yıllardaki durumu ve göçmen emeğinin sektördeki durumuna ve ayrıca Suriyeli göçmen çocukların ayakkabı imalatında nasıl yer aldığına bakmak amaçlanmıştır.

---

¹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Genel Müdürlüğü (2017)

² Ibid, (2017:57)

³ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Çocuk İşgücü İstatistikleri 2012

İÇİNDEKİLER

Önsöz	4
Kısaltmalar	7
Giriş	9

Bölüm 1	12

Hızlı Değerlendirme Arka Planı

Bölüm 2	26

Hızlı Değerlendirme Alan Çalışması

Bölüm 3	38

Ayakkabı İmalatında Çocuk İşçiliğinin Güncel Durumu

Hızlı Değerlendirme Çalışmasının Bulguları

Sonuç	80

Kaynakça	86

Ekler	96

Ek 1 Alan Araştırması Soruları

Ek 2 Türkiye Umum Ayakkabıcılar Federasyonu'na Bağlı İl ve İlçe Odaları

Ek 3 Ayakkabı İmalatının Başlıca Aktörleri

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AÇSHB	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
BAĞKUR	Esnaf ve Sanatkar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DOĞAKA	Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IPEC	Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Uluslararası Programı
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MEM	Mesleki Eğitim Merkezi
NACE	Avrupa Topluluęunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflaması
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OGT	Ortak Gümrük Tarifesi
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SOMO	Çok Uluslu Şirketler Üzerine Araştırma Merkezi
TASEV	Türkiye Ayakkabı Sektörü Araştırma Geliştirme ve Eğitim Vakfı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNWOMEN	Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi
USDOL	ABD Çalışma Bakanlığı

Türkiye'nin 2001 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 182 No'lu *En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi*'ni imzalaması sonrasında hazırlanan *Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi* (2005-2015) ile ayakkabıcılık ve saraciye, oto tamirciliği ve kaportacılık, mobilya sanayinde çalışmayı çocuk işçiliğinin en kötü biçimi olarak kabul etmiştir. Bu belge 2017 yılında yenilenerek *Çocuk İşçiliğiyle Ulusal Mücadele Programı* (2017-2023) haline getirilmiştir. Programda ayakkabıcılık ve saraciye doğrudan ifade edilmese de yine en kötü biçimdeki çocuk işçiliği olarak yer almıştır. Çocukların küçük yaşlarda aile gelirine katkı sağlamak ve bir meslek öğrenmek amacıyla çalışmaya başladıkları bu işlerde hem çocuk işçiliğinin sayısal durumunun hem de bu işlerin çocuklar üzerinde yarattığı etkileri araştırılması büyük ihtiyaçtır.

Türkiye'de Ayakkabı İmalatında Çocuk İşçiliği Hızlı Değerlendirme Raporu ayakkabı imalatındaki çocuk işçiliğinin güncel durumunu ele almaktadır. Adana, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir ve Konya illerini kapsayan hızlı değerlendirme çalışması, çocukların ayakkabı imalatına nasıl ve neden katıldığı, ayakkabı sektöründe mevcut tedarik zinciri içinde çocuk işçiliğinin hangi üretim alanlarında bulunduğu ve çocuk işçiliğinin, çıraklık ve kalfalık gibi meslek öğrenme anlayışı içinde ayakkabı imalatına nasıl eklemlendiğini incelemektedir. Ayrıca, son yıllarda sayıları artan Suriyeli göçmenlerin ve çocukların ayakkabı imalatında nasıl yer aldığını ele almaktadır.

Hızlı Değerlendirme Araştırması'ndan elde edilen sonuçlar bu raporda üç ana bölümde sunulmaktadır. Birinci bölüm, hızlı değerlendirmenin arka planını vererek çocuk işçiliği ile mücadele kapsamında Türkiye'nin de onayladığı ve ulusal mevzuatında yer verdiği uluslararası standartlara ve stratejilere odaklanmakta ve bunlar dahilinde ayakkabı imalatında çocuk işçiliği ele alınmaktadır. Hızlı değerlendirme ve alan çalışmasının kapsamı da bu bölümde anlatılmaktadır. İkinci bölüm de ise, Türkiye'de ayakkabı sektörünün üretim yapısı ve işgücü verilerine odaklanılarak, ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin hangi firma türlerinde ve hangi üretim süreçlerinde yaşandığı, sektör yapısı çerçevesinde incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise, Kasım 2017 ile Şubat 2018 tarihleri arasında toplam 6 ilde gerçekleştirilen 52 derinlemesine görüşmeden elde edilen bulgular ve masa başı tarama yapılarak elde edilen veri ve bilgiler kullanılarak ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin güncel durumu sunulmaktadır.

Bölüm 1

Hızlı Değerlendirme Arka Planı

1.1

Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Güncel Durumu

Türkiye, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi ile 138 No’lu (Asgari Yaş Sözleşmesi) ve 182 No’lu (En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi) ILO sözleşmelerine taraftır. Çocuk işçiliğiyle mücadele, 1990’ların başından beri Türkiye’nin gündemindedir. Keskin düşüşe rağmen veriler 1990’lı yılların ortasında üç milyon civarında çalışan çocuğa işaret ederken, 2012 yılı resmi istatistikleri Türkiye’de halen yaklaşık bir milyon çocuğun çalıştığını göstermektedir. Buna ek olarak, ülkelerindeki iç savaş nedeniyle Türkiye’ye sığınan ve ülkede yaşayan sayıları 3,5 milyonu geçen Suriyeli göçmen ailelerin bazıları çocuk işçiliği gibi olumsuz mücadele mekanizmalarına başvurmaktadır. Ekonomik faaliyetlerle meşgul olan geçici koruma altındaki Suriyeli çocuklara dair istatistik bulunmamakla birlikte, saha incelemeleri ve diğer bilgi kaynakları Suriyeli çocukların Türkiyeli çocuklar ile aynı sektörlerde ve hatta daha kötü şartlarda çalıştığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye’deki çocuk işçiliği sorununu ve durumunu yeniden ele almayı gerekli kılmaktadır. Çocukların aile işletmelerinde, fabrikalarda, tarlalarda hatta sokaklarda yapılan çok çeşitli işlerde çalıştıkları bilinmektedir.

Çocuk işçiliğinin ekonominin üretken sektörlerinde nasıl dağıldığına ilişkin en son veri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan 2012 tarihli *Çocuk İşgücü İstatistikleri*’dir. TÜİK verilerine göre Türkiye’de 6-17 yaş arasındaki 893 bin çocuk çalışmakta olup çalışan çocukların yüzde 44,7’si tarım, yüzde 31’i hizmetler ve yüzde 24,3’ü endüstri sektöründe istihdam edilmektedir. Bu verilere göre çalışan her dört çocuktan birinin sanayide olduğu söylenebilir. Sanayide çalışan çocukların 178 bini (yüzde 82) 15-17 yaş arasında iken, 40 bini (yüzde 18) ise 6-14 yaş arasındadır. Sanayide çalışan çocukların 168 bini erkek, 49 bini ise kız çocuklarıdır. Türkiye’de çalışan çocukların yüzde 45’ten fazlası, ekonomik aktivitede bulunma sebebini “*aile bütçesine katkıda bulunma*” olarak göstermektedir. Bunu “*ailenin ekonomik aktivitesine katkıda bulunmak*” (yüzde 28) ve “*mesleki beceri kazanma*” (yüzde 15) takip etmektedir. Veriler kentsel ve kırsal alanlar olarak ayrıştırıldığında, rakamlar ve sıralama çok az da olsa değişiklik göstermektedir. United States Department of Labor’s Bureau of International Labour Affairs (USDOL) 2016⁴ tarihli çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri raporu, Türkiye’de sanayi sektöründe çocukların çalıştığı işleri mobilya, tuğla üretimi, deri ve tekstil, oto tamiri ve madenler olarak sıralamaktadır. Hizmetler sektöründe ise sokakta çalışan çocukların mendil satmaları, pazarlarda yük taşımaları ve yollarda araç camlarını temizlemeleri, atık toplayıcılığı ve dilencilik yapmaları vurgulanırken, küçük dükkanlarda getir götür işlerine bakan çocuklar olduğuna da işaret edilmektedir. Tarım sektöründe çalışan çocukların

⁴ Findings on the Worst Forms of Child Labour (2016) United States Department of Labour, Bureau of International Labour Affairs.

güncel durumuna ilişkin araştırmalar ise, çocuk işçiliğinin tarımsal üretimde ücretli işçilik yapan ailelerin temel geçim stratejisi olduğunu göstermektedir.⁵

Türkiye’de büyük bir sorun olan çocuk işçiliği ile sistematik mücadelenin temeli, yaklaşık 25 yıl önce atılmıştır. ILO tarafından 1992 yılında uygulamaya konulan *Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı*’na (IPEC) Türkiye aynı yıl katılmıştır. Bu dönemde çocuk işçiliğinin mevcut durumunun incelenmesi ve önlenmesi için çeşitli programlar uygulanmıştır. Yine, 4857 sayılı İş Kanunu’nun 71. maddesi ile 15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır. Ayrıca ILO’nun 138 No’lu *Asgari Yaş Sözleşmesi* imzalanıp onaylanarak zorunlu eğitimi bitirmemiş ve 15 yaşın altında çalıştırılmakta olan çocuklar, *çocuk işçi* olarak tanımlanmıştır. Aynı sözleşmede, çocuğu okulundan alıkoymayan, fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan gelişimine engel olmayan işler *hafif işler* olarak belirlenmiştir. Bunlar, 14 yaş çocuklar için tehlikeli olmayan ve haftada 14 saati geçmeyen işlerdir.

Ayrıca, 15-17 yaş arasındaki çocuklar zorunlu eğitimlerini tamamlamış ise normal işlerde çalışabilmektedir. Sözleşme bunları işin yapılışı itibariyle *tehlikeli olmayan işler* kategorisine almaktadır. Ne var ki çalışma süresi haftalık 43 saati aşıyor ise tehlikeli işler arasına sokmakta ve böylece çocuk işçiliği olarak kabul etmektedir.

Türkiye, 2001 yılında ILO’nun 182 No’lu *En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi*’ni⁶ onaylamıştır. Bu sözleşmeye göre, *tehlikeli işler* yapılış şekli ya da doğası gereği çocuğun ruhsal ve bedensel sağlığında zedelenmeye yol açan işlerdir. Bunlarla birlikte, iş tehlikeli olmasa dahi, sıradan işler için bile çalışma saati haftada 43 saati geçiyorsa, bu işler de tehlikeli işler arasına girmektedir. Dolayısıyla 15 yaş üzerinde, sıradan ve tehlikeli çalışma kabul edilmeyen sektörlerde, çalışmaya elverişli olanlar için bile haftalık çalışma saati 43’ü geçiyorsa çocuk işçiliği olarak kabul edilmektedir. Bunlar çocuk emeğinin en kötü biçimlerinden biridir ve bu tehlikeli işler için 18 yaş, çalışma yaşı sınırır.⁷ ILO’nun 190 no’lu tavsiye kararı ise *tehlikeli iş* olarak kabul edilen işler için belli ölçütlerin dikkate alınmasını belirtmektedir. Bunlar;

- Çocukların fiziksel, psikolojik ve cinsel istismara uğradığı işler,
- Yer altında, su altında, yükseklerde ve sınır konulan işler,

⁵ Friedrich Ebert Stiftung Derneği (2012), Sidar (2014), Hayata Destek Derneği (2014), TBMM (2015), Kalkınma Atölyesi (2016a) (2016b) (2018), Uyan Semerci ve Erdoğan (2017)

⁶ http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm

⁷ ILO 182 Numaralı Sözleşmede çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri şöyledir:

- Her türlü kölelik ve buna benzer çocukların kaçırılması (trafficking), satılması, borçla (debt) bağlama, zorla (forced) çalıştırma ve çocukların zorla silahlandırılması ve savaştırılması
- Çocukların fuhuş amacıyla kullanılması, cinsel olarak sömürülmesi, pornografi ve benzeri faaliyetlere sokulması
- Çocukların uyuşturucu ticareti gibi yasadışı (illicit) faaliyetlere sokulması.

- Tehlikeli olan makineler, eşyalar, araç ve gereçlerle çalışma ve elle ağır yüklerin taşınması işleri,
- Sağlıksız ortamlarda çalışarak, tehlikeli maddelere, süreçlere, sıcaklıklara, gürültüye ve titreşime maruz kalma işleri,
- Zor koşullarda, uzun saatlerle ya da işverenin çizdiği katı sınırlar altında çalışmadır.

ILO'nun 182 No'lu sözleşmesi *en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği* ifadesinin tanımını yapmış olup her üye ülkenin, en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin öncelikli olarak ortadan kaldırılması için eylem programlarını belirlemesini hüküm altına almıştır. Sözleşmenin 6. maddesi imzacı ülkelerin en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğini öncelikli olarak ortadan kaldırmak için zamana bağlı bir eylem programı hazırlama ve bunu uygulama yükümlülüğünü ortaya koymuştur. Bu sözleşmenin amaçları bakımından *çocuk* tanımının, 18 yaş altındaki herkese uygulanacağı ifade edilmektedir (madde 2). Bu sözleşmeye dayalı olarak Türkiye tarafından 2004 yılında hazırlanan *Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi* 2017 yılında yenilenerek *Çocuk İşçiliğiyle Ulusal Mücadele Programı (2017-2023)* haline getirilmiştir.

Tüm bu dönüşen mevzuat, 15 yaş altı çocukların çalışmasını ve mevsimlik tarım dahil en kötü biçimlerdeki işçilik için 18 yaş altındaki çocukların istihdamını yasaklarken, özellikle yoksul ailelerin yaşadığı ekonomik zorluklar içerisinde çalışan çocukların elde ettiği ekonomik gelirin önemi ve değeri ile çocukların çalışmasına ilişkin sosyal ve kültürel algı ve tutum çocuk işçiliğinin birçok sektörde ve işte bir sosyal sorun olarak varlığını korumasına neden olmaktadır. Türkiye'de yaygın olan çocuk işçiliğinin görünümünü yoğunlaştıran etmenlerden biri ise, 2019 yılının Mart ayı itibarıyla sayıları 3,5 milyonu geçen Suriyeli göçmenlerdir. Azımsanmayacak büyüklükte olan bu kitlenin demografik özellikleri göçmenlerin hem Türkiye toplumuna uyum sağlamaları hem de temel ihtiyaçlarının anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir. Suriyelilerin işgücü piyasasındaki konumları da bu demografik özellikler ekseninde okunabilir. Türkiye'de yaşayan Suriyeli göçmenlerin yaşlarının istatistiksel dağılımına bakıldığında, önemli bir kısmının çocuk ve genç olduğu görülmektedir. Nitekim 18 yaş ve altı Suriyeli göçmenlerin toplam Suriyeli nüfusuna oranı yüzde 44,5'tir.⁸ Suriyeli göçmenler içinde çocuk işçiliğinin yaygın olduğu ve çocukların ağır işlerde çalıştığı, Dünya Bankası'nın 2015 yılı raporunda yer almıştır (Del Carpio ve Wagner, 2015). USDoL (2015) ve Save the Children (2015) raporları da benzer bir şekilde göçmen nüfus içinde hakim olan yaygın yoksulluk ve insana yaraşır işlere girişte yaşanan zorluklar nedeniyle, ailelerin düşük bile olsa gelir elde etmek için çocuklarını her türlü koşullarda çalıştırdığına vurgu yapmaktadır. Suriyeli göçmen grubun aşırı kırılgan ve güvencesiz oluşu, özellikle kentsel alanlarda çocukları insan ticareti, cinsel taciz ve dilencilik gibi sömürüye açık hale getirmektedir (US Department of Labor's Bureau of International Affairs, 2015).

⁸ UNHCR (2018). Verilerin son güncellenme tarihi 21 Haziran 2018'dir. <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113>

Türkiye’de, çalışan çocuklara ilişkin güncel istatistiki verinin eksikliği ve Suriyeli göçmenlerin son yıllarda hızla yükselen sayıları, çocuk işçiliğinin yaygın olduğu sektör ve işlerde durumu tespit etmeye yönelik ihtiyacı yaratmaktadır. Ayrıca, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) koordinasyonunda yürütülen Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Ulusal Programı (2017-2023) da bu tespiti önemli kılmaktadır. Ayakkabı imalatında, emek yoğun ve enformel üretim yapısı ve mevcut geleneksel çıraklık pratikleri nedeniyle çocuk işçiliği yaygındır. Bu sektörde duruma ilişkin sistematik bilgi ve verinin toplanması, çocuk işçiliği ile mücadele stratejilerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca ayakkabı imalatında, özellikle de sayacılık kapsamında çocuk işçiliği, hemen hemen her gün medyada gündeme gelmekte ve sorunun her geçen gün büyüdüğü görülmektedir. Bu konuda bir girişimin olmaması da bu araştırmanın yapılmasının temel gerekçesini oluşturmaktadır.

1.2

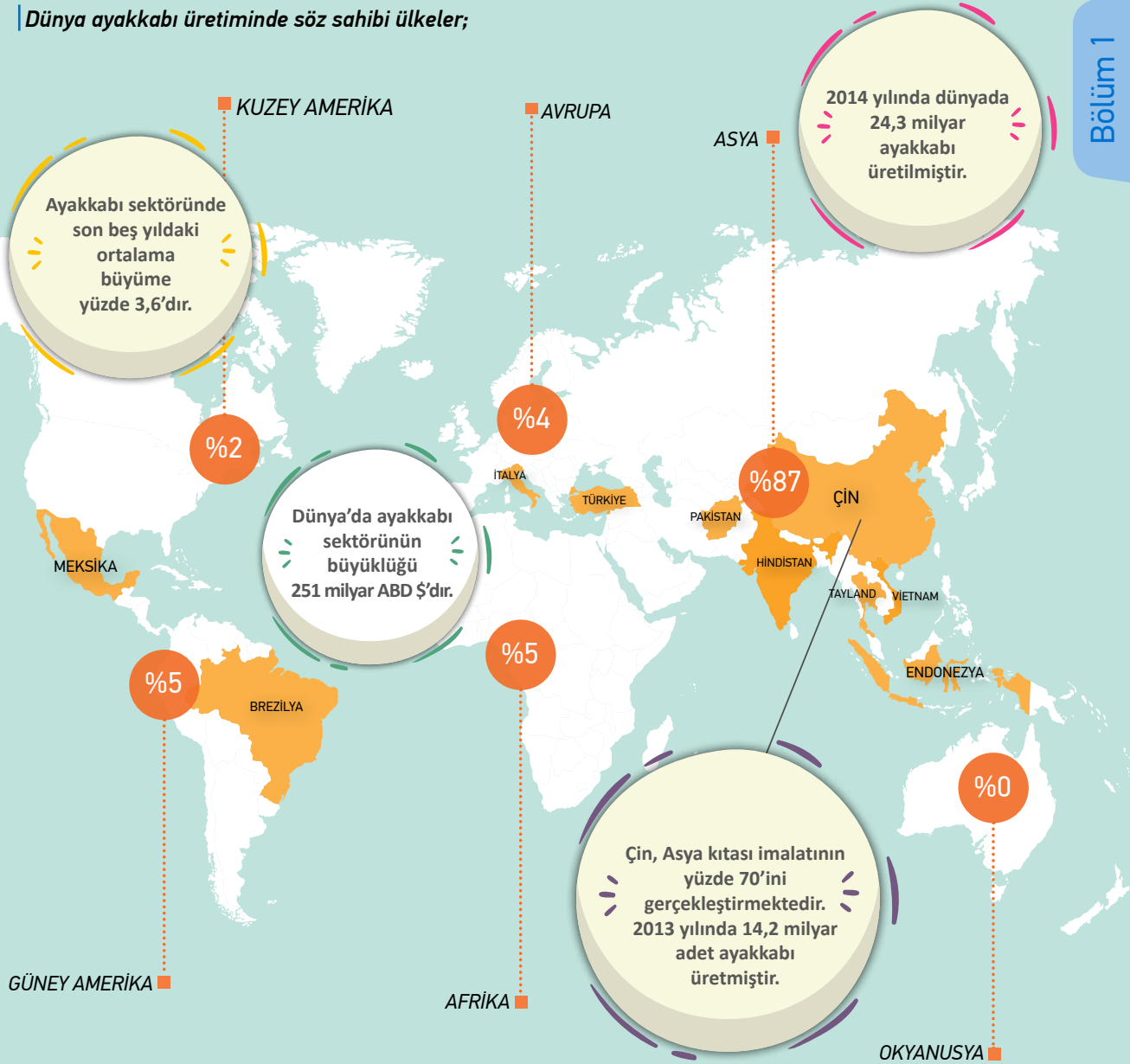
Dünyada ve Türkiye’de Ayakkabı Sektörü

Dünyada yılda yaklaşık 25 milyar çift ayakkabı üretilmekte ve bu üretimin büyük çoğunluğu Asya ülkelerinde yapılmaktadır (Akyol, 2016). Dünya ayakkabı imalatında ve ihracatında Çin, birinci sırada yer almaktadır. Çin’in üretim kapasitesinin büyüklüğü ve işgücü maliyetlerinin düşüklüğü, özellikle Batı ülkelerinin buraya yatırım yapmasını avantajlı bir hale getirmektedir. Dünyada 2000’li yıllarda yaklaşık 50 milyar Amerikan Birleşik Devletleri (ABD) doları büyüklüğünde olan ayakkabı ithalatı, 2014 yılında 131 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Dünyanın en büyük ayakkabı ithalatçısı konumunda olan ABD yılda yaklaşık 26 milyar ABD dolarlık ayakkabı ithal etmektedir. Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya dünyada en fazla ayakkabı ithal eden diğer ülkelerdir (Ekonomi Bakanlığı, 2016).

Türkiye’de ayakkabı imalatı için yaklaşık 500 milyon çift kapasitenin bulunduğu, ancak bunun yaklaşık yüzde 60’ına karşılık gelen 300 milyon çift ayakkabı üretiminin yapılabildiği belirtilmektedir. Türkiye ayakkabı sektörü⁹, 2015 yılında 670 milyon ABD doları ihracat gerçekleştirmiştir. İhracat yapılan başlıca ülkeler; Irak, Rusya Federasyonu, Almanya, Suudi Arabistan ve İngiltere’dir. Diğer ihracat yapılan ülkeler ise Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, İtalya, Hollanda ve Libya’dır. 2015 yılında yaklaşık 794 milyon ABD doları ayakkabı ithalatı yapılmıştır. Bu ithalatın yarısı Çin’den gerçekleştirilmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016).

⁹ Ayakkabı sektörü; ayakkabı imalatı için gerekli olan girdileri sağlayan yan sektör ve ayakkabı imalatının süreçleri ile ayakkabı ürünlerini pazarlayan tüm kesimlerini kapsamaktadır. Ayakkabı imalatı ise yalnızca bu sürecin girdilerden sonraki ayakkabı oluşma haline kadar ki aşamasıdır (Bakınız Ayakkabı Tedarik Zinciri Grafiği).

Dünya ayakkabı üretiminde söz sahibi ülkeler;

Ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin görüldüğü ülkeler

ÜLKELER	ÇOCUK İŞÇİLİĞİ	ZORLA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ
Bangladeş	X	
Brezilya	X	
Çin		X
Hindistan	X	
Endonezya	X	
Vietnam	X	

Kaynak: U.S. Department of Labor, Bureau of International Labor Affairs, 2018, List of Goods Produced by Child Labor or Forced Labor

Türkiye’de ayakkabı sektörünün gelişimi ve yaygınlaşması, 1950 yılından itibaren sektörün küçük sanayi görünümünü kazanmasıyla başlayıp günümüze kadar devam etmiştir. 1980’li yıllardaki teknolojik gelişmeler, sektörü ve ayakkabı imalatını yakından etkilemiştir. 2000’li yıllara doğru imalatın yüzde 30-35’i otomasyonla, yüzde 65-70’i ise yarı makineleşmiş işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017). Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA) tarafından 2014 yılında yayımlanan Ayakkabıcılık Sektör Raporu, ayakkabı imalatında tahmini 300 bin kişinin çalıştığını, bunun 20 bin kişilik grubunun sanayileşmiş işletmelerde, geriye kalan 280 bin kişilik grubun ise sanayileşmemiş atölyelerde istihdam edildiğini vurgulamaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) kayıtlarına göre ise, 2017 yılında sektörde 44 bin kişi kayıtlı olarak çalışmaktadır.¹⁰ Yıllar farklı olsa da, üç sene içerisinde bile düşünüldüğünde, bu iki rakam arasındaki yüksek fark, ayakkabı üretiminin büyük bir kısmının küçük ölçekli işletmelerde yaygın enformel çalışma ilişkileri ile gerçekleştirildiğine, kayıtlı işletmeler ve işçilerin sektörün küçük bir oranını temsil ettiğine işaret etmektedir.

1.3

Ayakkabı Sektöründe Çocuk İşçiliği

ABD Çalışma Bakanlığı Çocuk İşçiliği Birimi tarafından her yıl yayımlanan dünyada çocuk işçiliği raporuna (USDOL, 2017) göre, Bangladeş, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya ve Vietnam’da ayakkabı üretiminde çocuk işçiliği mevcutken, Çin’de ayakkabı imalatında hem zorla çalıştırma (forced labor)¹¹ hem de çocuk işçiliği bulunmaktadır¹². Ülkeler özelinde yapılan araştırmalar ise ayakkabı imalatında çocuk işçiliğine dikkat çekmektedir. Örneğin, ILO tarafından 2004 yılında Endonezya’nın Batı Java bölgesinde ayakkabı imalatında çalışan çocuklara yönelik hazırlanan hızlı değerlendirme raporunda, binlerce çocuğun ayakkabı imalatında çalıştığı tespit edilmiştir.¹³ Vietnam, Hindistan, Endonezya, Bangladeş, Brezilya ve Fas’ta ayakkabı imalatında var olan çocuk işçiliğine dair tespitler, SOMO’nun 2012 tarihli araştırmasında mevcuttur. Raporda Portekiz’de geleneksel olarak çocukların evlerde ayakkabı üretiminde çalıştığı ve buna yasaların izin

¹⁰ Kalkınma Atölyesi’nin ayakkabı imalatından işçi ve işyeri sayısına yönelik talep ettiği veriler SGK tarafından 5 Şubat 2018 tarihli resmi yazı ve ekinde CD ile gönderilmiştir.

¹¹ International Labour Organization, Walk Free Foundation (2017) Raporu özel sektör aktörlerinin (özel sektördeki işverenler gibi) uyguladıkları zorunlu çalışma ile devletler tarafından dayatılan zorunlu iş arasında ayırım yapan farklı zorla çalıştırma biçimlerini incelemiştir. 2016 yılında dünya çapında zorla çalıştırılan 24,9 milyon kişinin 16 milyonunun özel sektörde olduğunu tespit etmiştir. ILO’nun 29 No’lu Zorla Çalıştırma Sözleşmesi tanımlamayı şöyle yapmıştır; herhangi bir kişinin ceza tehdidi altında ve bu kişinin tam isteği olmadan mecbur edildiği tüm iş veya hizmetleri ifade eder. Bu sözleşmenin 1957 yılında ILO 105 No’lu Zorla Çalıştırmanın Kaldırılması Sözleşmesi ile kapsamı değiştirilmiştir.

¹² USDOL (2016)

¹³ ILO-IPEC (2004), Child Labour at the Informal Footwear Sector in West Jawa A Rapid Assessment

verdiği ifade edilmektedir.¹⁴ Çocukların ayakkabı imalatında çalışması konusu, genellikle bilinen markaların Uzakdoğu ülkelerinde spor ayakkabı imalatı sırasında çocuk emeği kullanımı ile gündeme gelmektedir. Fair Labor Association (FLA) tarafından Hindistan'ın Agra kentinde 2017'de yapılan bir alan çalışmasında, enformel ayakkabı üretiminin en büyük işgücünün çocuklar olduğu belirlenmiştir.¹⁵ OECD giyim ve ayakkabı sektöründe sorumlu tedarik zinciri için durum tespiti çalışmalarında, çocuk işçiliğini risk faktörü olarak belirlemiştir. OECD, 2017 rehberinin ilk modülünde çocuk işçiliğinin tespiti, sonlandırılması ve önlenmesi için yöntemler ve gerekçeler sunmaktadır.¹⁶

Türkiye'ye bakıldığında ayakkabı imalatının küçük işletmelere dayandığı ve kayıtdışılığın yoğun olarak yaşandığı bir sektör olması nedeniyle, çocuk işçiliğinin imalatın belli aşamalarında mevcudiyeti bilinmektedir. Ayrıca ailelerin çocuklarını zorunlu eğitim yaşı biter bitmez meslek öğrenme amacıyla çırak olmaları için değil; sadece para kazanmaları için işe göndermeleri sık rastlanan bir pratiktir. Ne var ki ayakkabı imalatında çocuk işçiliğine ilişkin bilgiler, hali hazırda sınırlı kalmaktadır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (eski Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı-ÇSGB) Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi (2005-2015) Türkiye'de çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri ile mücadele çerçevesi olarak hazırlanmış ve sanayi sektöründe çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin şu iş kollarında olduğu tespit etmiştir;

- **Ayakkabıcılık ve Saraciye,**
- Oto Tamirciliği ve Kaportacılık,
- Mobilya Sanayi.

Yukarıda sözü edilen zamana bağlı politika ve program çerçeve belgesi 2017 yılında yenilenerek Çocuk İşçiliğiyle Ulusal Mücadele Programı (2017-2023) haline getirilmiştir. Bu programda da **ayakkabıcılık ve saraciye** doğrudan ifade edilmese de bu imalatların tehlikeli sınıfta yer almasından dolayı, en kötü biçimdeki çocuk işçiliği olarak tanımlanmıştır.

Türkiye'de çocuk işçiliğiyle mücadele kapsamında ayakkabı imalatında çalışan çocuklara yönelik ilk araştırmalar, 1995 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen *İstanbul Deri İşkolunun Ayakkabıcılık Alt Sektöründe Çalışan Çocukların Sorunları, Gelecek Beklentileri ve Sendikalara Düşen Görevler* ile 1995-1996 yıllarında yapılan *Kimyasalların Çalışan Çocuklara Etkileri Analizi*'dir. Bu analizin sonuçları ışığında 1996-1999 yılları arasında *Yapıştırıcı Üreticilerine Duyarlılık Kazandırılması Projesi* uygulanmıştır. Türkiye'nin 182 No'lu ILO Sözleşmesi'ni onaylamasının ve ayakkabı imalatında çocuk işçiliğini, en kötü biçimlerdeki çalışmalardan biri olarak tanımlamasının ardından, 2001 yılında ILO

¹⁴ SOMO (2012), Where the shoe pinches, Child Labor in the production of brand name leather shoes

¹⁵ Fair Labor Association (2017); Children's Lives at Stake: Working Together to End Child Labor in Agra Footwear Production.

¹⁶ OECD (2017) Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct: Responsible Supply Chains in the Garment and Footwear Sector

tarafından uygulanan Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Uluslararası Programı'nın desteğiyle ÇSGB İş Teftiş Kurulu Başkanlığı *Çocuk İşgücünün En Kötü Biçimlerinin İzmir'de Seçilen Sınai Meslek Dallarında 2003 Yılı İtibariyle Sona Erdirilmesi Projesi*'ni yürütmüştür. Bu kapsamda ayakkabı imalatı da dahil olmak üzere, oto tamiri ve tekstil iş kollarında bir dizi faaliyetler uygulanmıştır (ÇSGB, 2011). Ayrıca *İzmir'de Çalışan Çocuk ve Çalışan Çocuk Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Özellikleri* konulu bir alan araştırması da gerçekleştirmiştir (ÇSGB, 2001). Yine, ÇSGB İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, 2005 yılında, sektör bazında proje teftişleri yaklaşımıyla ayakkabı, saya, saraciye ve deri konfeksiyon üretimi yapılan işyerlerinde işçi sağlığı ve iş güvenliği risklerine odaklı ve ilgili sosyal tarafların katılımıyla bir teftiş ve değerlendirme yapmıştır (ÇSGB, 2006). İzmir'de çocuk işçiliğinin izlenmesi modeli çalışması kapsamında yapılmış olan oto tamiri, tekstil ve ayakkabı imalatında çalışan çocuklara dair hızlı değerlendirme de bir diğer önemli çalışmadır (Cindioğlu, 2005).

Ayakkabı imalatında çalışan çocukların yaş sınırlarını belirlemeye ilişkin yasal düzenlemelerden biri de 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'dur. Bu kanuna göre, işyerleri *çok tehlikeli*, *tehlikeli* ve *az tehlikeli* şeklinde sınıflara ayrılmaktadır.¹⁷ Ayakkabı imalatı, *İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği*'nin ekinde yer alan listeye göre, *tehlikeli* işyeri sınıfına girmektedir¹⁸. Bu işkollarında, işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirler alınarak istihdam sağlanmalıdır. Tüm bu düzenlemeler, ayakkabı imalatında 18 yaş altı çocukların neden çalıştırılmaması gerektiğinin göstergesidir. Yine *Çocuk ve Genç İşçi Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*'te hem çocuk işçi hem de genç işçilerin¹⁹ çalışabileceği işler listesinde ayakkabı imalatına yer verilmemiştir. Tablo 1'de belirtilen bütün ayakkabı imalatı işleri tehlikeli işler olup bu iş kollarının tamamında çocuk işgücü bulunmaktadır.

¹⁷ **Çok tehlikeli sınıfına ait iş yerleri;** inşaat, maden, tersane gibi işlerin yapıldığı işyerlerinden oluşmaktadır. **Tehlikeli sınıfına ait işyerleri;** imalat, kesme, boyama, servis gibi işlerin yapıldığı işyerlerinden oluşmaktadır. **Az tehlikeli sınıfına giren işyerleri;** büro hizmetleri, gıda, perakende alışveriş yerleri gibi firmalardan oluşmaktadır.

¹⁸ 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na göre tehlike; işyerinde var olan ya da dışarıdan gelebilecek, çalışanı veya işyerini etkileyebilecek zarar veya hasar verme potansiyelini şeklinde tanımlanmaktadır. İşyerleri buna göre üç sınıfa ayrılır; çok tehlikeli, tehlikeli, az tehlikeli işyerleri.

¹⁹ **Genç işçi:** 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişiye, **çocuk işçi:** 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişiye denir. (Çocuk ve Genç İşçi Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik).

Tablo 1. Ayakkabı İmalatı Tehlike Sınıfları

NACE Kodu*	NACE Tanımı	Tehlike Sınıfı
15.2	Ayakkabı, bot, terlik vb. imalatı	
15.20	Ayakkabı, bot, terlik vb. imalatı	
15.20.15	Deriden ayakkabı mes, bot, çizme, postal, terlik, vb. imalatı (tamamıyla tekstilden olanlar ile ortopedik ayakkabı ve kayak ayakkabısı hariç)	Tehlikeli
15.20.17	Plastik veya kauçuktan ayakkabı, bot, çizme, postal, terlik, vb. imalatı (tamamıyla tekstilden olanlar ile ortopedik ayakkabı ve kayak ayakkabısı hariç)	Tehlikeli
15.20.18	Tekstilden ve diğer malzemelerden ayakkabı, mes, bot, çizme, postal, terlik, vb. imalatı (deri ve plastik olanlar ile tamamıyla tekstilden olanlar, ortopedik ayakkabı ve kayak ayakkabısı hariç)	Tehlikeli
15.20.19	Ayakkabıların deri kısımlarının ve ayakkabı parçalarının (kauçuk, plastik ve ahşap parçalar hariç) imalatı (üst ve alt parçaları, topuklar, vb. imalatı ile sayacılık faaliyetleri dahil)	Tehlikeli

* NACE Kodları; mükelleflerin ekonomik olarak sınıflandırılmasında Maliye Bakanlığı, istatistik çalışmalarında TÜİK, sigortalılık prim miktarlarının belirlenmesinde, SGK ve kredi ve destekleme verilirken KOSGEB tarafından kullanılmaktadır. Bunun yanında TOBB tarafından da meslek komitelerinin iç işleyişini düzenlemek için kullanılmaktadır. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Esnaf ve Sanatkarlar Genel Müdürlüğü Ahiname Dergisi (Temmuz-Eylül 2017) Sayı:1 ss.65

Çocukların ayakkabı imalatına eklenme yollarından biri de çıraklıktır.²⁰ Çocuklar bu işlere aileleri tarafından erken yaşlarda meslek öğrenme amacıyla yönlendirilirken, imalattaki işgücü akışı çıraklık, kalfalık ve ustalık gibi geleneksel meslek öğrenme basamakları üzerine kurulmuştur. Aksoy (2017) özellikle mevzubahis bu işlerde “okullu olmadan” işgücü yetiştiren çıraklığın “çocuk işçiliğinin olağanlaştırıldığı ve çalışma koşullarının yetişkinlere göre düzenlendiği bir ortamda, çocukların meslek becerisi kazanarak yaşamda kalmayı öğrenmeye zorlandıkları bir model” olduğunu değerlendirmiştir²¹. İşin çıraklık yapılarak öğrenilmesi bir nevi gereklilik olunca, bu olgu çocuk işçiliğini, imalatın temel taşı haline getirmektedir.

²⁰ Türkiye’de çıraklık 3308 sayılı kanunla düzenlenmiş olmakla beraber, uygulamada bu yasa hükümlerine uyulmadan işyerlerinde çırak adı altında çocuk işçilerin yaygın olarak çalıştırıldığı gözlenmektedir. Öte yandan 3308 sayılı yasa kapsamında MEB’e bağlı bir Mesleki Eğitim Merkezine kayıtlı olduğu halde, yasanın sağladığı koruma hükümleri dikkate alınmadan öğrenci statüsünün dışına çıkılarak çocukların istismar edilmesi de yaygın bir uygulamadır.

²¹ Aksoy, Hasan Hüseyin (2017) Meslek Liseleri Öğrencilerinin İşletmelerde Beceri Eğitimi: Okul Destekli Çocuk İşçiliği, Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Ekim-2016-Mart-2017.

kurumlarına devam etmeyip çıraklık sistemiyle bir meslek kazanmak isteyen gençler, çıraklık eğitimini tercih edebilmektedir. Mesleki eğitim merkezlerine en az ilköğretim mezunları ile 1996-1997 öğretim yılı ve daha önceki yıllarda ilkokuldan mezun olanlar (5. sınıfı bitirenler) veya ortaokuldan ayrılan öğrenciler kayıt yaptırabilmektedir. Kayıt olunan tarihte 14 yaşından küçük olan öğrenciler *aday çırak*, 14 yaş üstü öğrenciler ise *çırak* statüsünde değerlendirilmektedir.²⁶ Çıraklar, haftada beş iş günü boyunca iş yerlerinde pratik uygulama yapmakta, bir iş günü ise mesleki eğitim merkezlerinde teorik eğitimlere devam etmektedir. Çıraklık eğitimini takiben kalfalık sınavında başarılı olanlar *kalfalık belgesi* almaktadır. Kalfalık yeterliğini kazanmış olanların mesleki yönden gelişmelerini ve bağımsız iş yeri açabilmelerini temin için gerekli yeterlikleri kazandırmak amacıyla Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ustalık eğitimi kursları düzenlenmektedir. Kalfalık yeterliliğini kazanmış olup meslekte en az beş yıl çalışmış olanlar ustalık sınavlarına doğrudan girebilmektedir. Sınavda başarılı olanlara *ustalık belgesi* verilmektedir (MEB, 2014).

Bu durumda, yasal sınırlar içinde ayakkabı imalatında 18 yaşın altındaki çocukların çalışabilmesinin temel şartları olarak;

- Çırak olacakların ortaokulu bitirmeleri, Mesleki Açık Öğretim Lisesi'ne kaydolmaları, haftada beş gün bir işyerinde çıraklık eğitimi almaları,
- Ayakkabıcılık mesleki ve teknik lisesinde eğitim görenlerin, bu işyerlerinde staj veya mesleki deneyim kazanmalarına odaklanan eğitimi almaları,
- Çırak, kalfa veya mesleki ve teknik lise öğrencisi olarak bu işyerlerinde çalışabilmeleri için, işyerinin tehlikeli sınıfına giren bir iş kolu olarak, buna uygun işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerini alması gerekmektedir.

Aksi takdirde hem ILO'nun 182 sayılı sözleşmesi hem de Türkiye İş Kanunu, Eğitim Kanunu ve ilgili yönetmelik, yönerge ve tebliğlere göre, 18 yaşını doldurana kadar çocuklar, ayakkabı imalatında hiçbir şartta çalışamaz.

Belirlenen yasal çerçeve ve Türkiye'de yaşanan sosyal değişimlerin ışığında, ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin durumuna ilişkin, çok kapsamlı bilgi ve veri bulunmamaktadır. 2000'li yılların başında uygulanmış çocuk işçiliğini önlemeye yönelik denetim projelerinden beri, 2018 yılına kadar ayakkabı imalatında çocuk işçiliğini önlemeye ilişkin herhangi bir program ve proje yürütülmemiştir. Ayakkabı imalatında ne kadar çocuk işçi bulunduğu, çocukların bu imalatda çalışma nedenlerine, ne tür işler yaptıklarına, çocuk işçiliğini sonlandırma ve önleme çalışmalarına dair güncel veri ve çalışma da bulunmamaktadır. Bu nedenle bu hızlı değerlendirme, veri ve bilgi eksikliğini gidermek ve ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin genel durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çırak: Çıraklık sözleşmesi esaslarına göre bir meslek alanında mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını iş içerisinde geliştirilen kişidir (3308 sayılı kanun- madde 3/c).

²⁶ <http://ankara.meb.gov.tr/detay.asp?blm=B11&detay=2760>

Bölüm 2

Hızlı Değerlendirme Alan Çalışması

Türkiye’de ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin durumunu tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen bu hızlı değerlendirme²⁷ çalışması 2017 yılının Aralık ayı ile 2018 yılının Mart ayları arasında yapılmıştır. Genellikle acil durumlar ve müdahaleler için yapılan hızlı değerlendirmelerden²⁸ farklı olarak, bu yöntem; ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin genel durumunu ortaya koymak için seçilmiştir. Hızlı değerlendirme yöntemi çocuk işçiliğine ilişkin sınırlı veri ve bilgi kısıtlarını aşmak ve çocuk işçiliğinin daha gizli veya görünmez katmanlarını ortaya çıkarmak için kullanılan bir yöntemdir.

ILO ve UNICEF çocuk işçiliği için hızlı bir değerlendirme kılavuzu geliştirmiştir. Bu kılavuz, hızlı uygulanabilmek ve düşük maliyet ile gerekli bilgileri derlemek için tasarlanmıştır. Bu yöntemde, tartışma ve mülakatlar aracılığıyla çocukların çalışma ve yaşam koşullarına dair ayrıntılı bilgi edinmek mümkün olduğu gibi, net olarak tanımlanmış coğrafi alanlarda mevcut bilgiyi hızlı ve basit bir şekilde toplamak da imkanlar dahilindedir. Bu nedenle hızlı değerlendirme, kapsamı sınırlı ve yereldir ve ayrıca tanımlanması ve nicelleştirilmesi zor faaliyetlerde yer alan çocukların yoğunlukta olduğu alanlara odaklanarak bilgi edinmek için kullanılabilir. Yine hızlı değerlendirme yöntemi, yarı yapılandırılmış soruları, derinlemesine görüşmeleri, gözlemi, kilit bilgi kaynakları veya kişileri gibi çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgiler çoğunlukla nitel araştırmadır. Özetle,

“Hızlı Değerlendirme, belirli bir sosyo-kültürel bağlamda belirli bir sosyal gerçeklik veya durumun anlaşılmasını sağlamak için çeşitli veri toplama stratejilerini eş zamanlı olarak kullanan bir araştırma metodolojisidir. Genellikle bir proje veya başka bir tür müdahalenin formüle edilmesi amacıyla yapılır.”²⁹

2.1

Araştırma Gerekçesi

Kalkınma Atölyesi-UNICEF Türkiye ortaklığında uygulanan **Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Programı** kapsamında, ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin genel durumu hakkında hazırlanan bu hızlı değerlendirme çalışmasının başlıca gerekçeleri şunlardır:

- 2004 yılında çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri kapsamına alınan ayakkabı imalatında çalışan çocuklara dair, geçen 14 yıl içerisinde sadece sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır. Rutin denetim faaliyetleri dışında çocuk işçiliğini önleme odaklı proje veya durumu izlemeye yönelik faaliyet yürütülmemiştir.

²⁷ Hızlı değerlendirme (Rapid Assessment) bir müdahale tasarlamadan önce bilgi toplamak için önemli bir fırsattır; mevcut verileri desteklemek veya rafine etmek için kullanılır. Kısa bir süre içinde hızlı değerlendirme yapılır ve sınırlı sorularla önceden belirlenmiş konulara yanıt aramayı amaçlar. Odak gruplar, katılımcı gözlem, temel bilgilendirici görüşmeler, derinlemesine görüşmeler veya haritalama, topluluk haritalama ve mevsimlik takvimler gibi katılımcı tekniklerden bir veya birden fazlası kullanılarak yapılır (<http://www.endvawnow.org/en/articles/1541-rapid-assessments.html> Erişim tarihi 02 Ocak 2018).

²⁸ UNWOMEN, 2016, Global Protection Cluster Working Group, 2012, ILO-UNICEF, 2000.

²⁹ ILO-UNICEF (2000:10).

- b. Zamana bağlı olarak ortadan kaldırılması planlanan ve bunun için bir eylem planı hazırlanan ayakkabı imalatında en kötü şartlarda çalışan çocuklar, halen sektördeki mevcudiyetini korumaktadır. Sosyal medya dahil, yazılı ve sözlü medyada, imalatta çocuk emeğinin bulunduğu dair haberler ve bildirimler yayımlanmaktadır. Çeşitli nedenlerle ayakkabı imalatı yapılan atölye, imalat siteleri, organize sanayi bölgelerinde gerçekleştirilen alan ziyaretlerinde çocukların ayakkabı imalatında çalıştığı gözlemlenmiştir.
- c. Türkiye tarafından uluslararası rekabete açılması desteklenen ayakkabı sektörünün küresel rekabetini arttırmak ve tedarik zincirinde insana yaraşır iş imkanlarını geliştirmek amacıyla, imalatta mevcut işgücü ve çalışma koşullarını ortaya koyarak çocuk işçiliğiyle mücadeleyle yönelik bir yol haritasının belirlenmesi ve çok taraflı çözüm önerilerinin geliştirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır.

2.2

Alan Araştırması

Ayakkabı sektörüne ilişkin resmi güncel veriler, ayakkabı imalatında atölye, işletme ve fabrikaların İstanbul ve İzmir’de yoğunlaştığını ve imalatın yaklaşık yarısının İstanbul’da bulunduğunu göstermektedir. Tablo 2, ayakkabı imalatında 15.2 NACE kodu ile Sosyal Güvenlik Kurumu’na kayıtlı işyeri ve işçi sayısına göre, istihdamın en yoğun olduğu 10 ile işaret etmektedir (Harita 1). Bu verilere göre, ayakkabı imalatı en fazla İstanbul, İzmir, Gaziantep ve Konya illerinde yapılmaktadır. Hatay, Isparta, Adana ve Trabzon illerinde de ayakkabı imalatı yoğunudur³⁰. Bu illerdeki üretim büyüklüğü, işletmelerin niteliği ve coğrafi dağılımı dikkate alındığında ve araştırma süresinin kısıtlılığı ve kaynakların (insan ve finansal) verimli kullanımını sağlamak amacıyla alan çalışmasının İstanbul, İzmir, Gaziantep, Konya, Adana ve Hatay illerinde gerçekleştirilmesi öngörülmüştür (Harita 2). Adana ve Hatay, Suriyeli göçmen nüfusun yoğun olduğu iller olarak ayakkabı imalatının göçmen işgücüne nasıl eriştiğini ve deneyimleri incelemek maksadıyla, özellikle seçilmiştir.

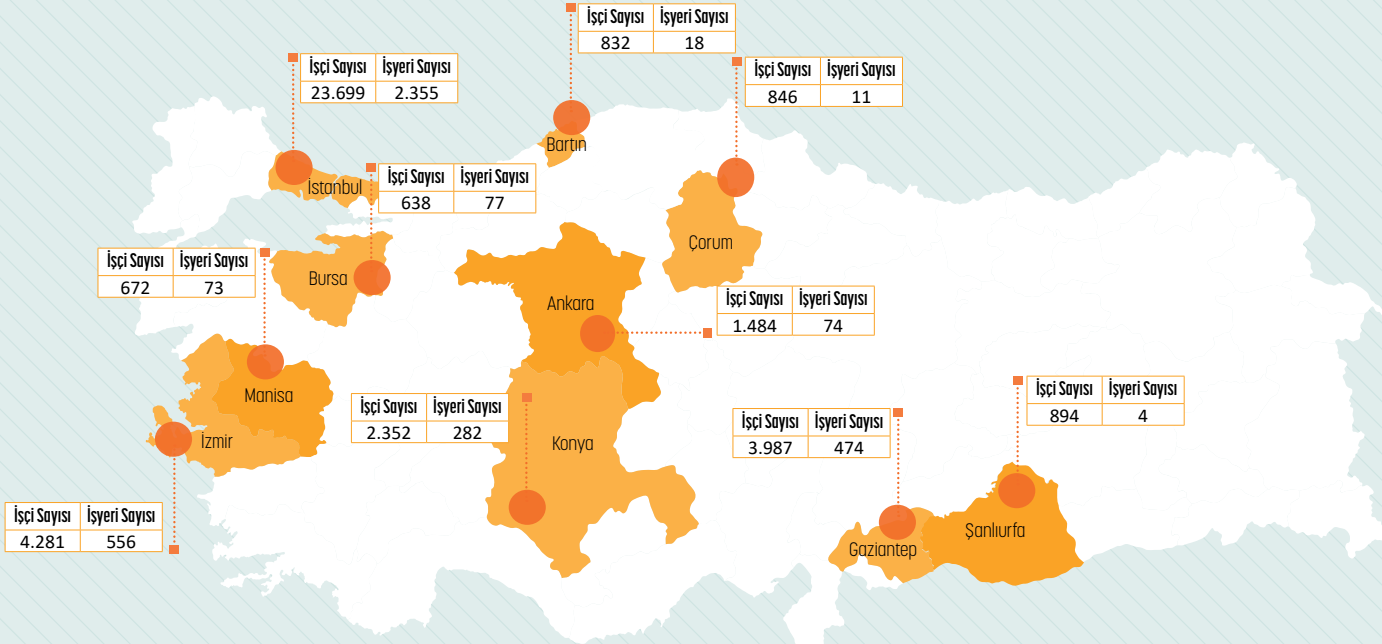
Ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin güncel durumunu tespit etmek üzere gerçekleştirilen bu araştırma, ayakkabı sektörünün sadece ayakkabı imalatında çocuk işçiliğine odaklanmaktadır. Ayakkabı sektöründe ayakkabı imalatı dışında, yan sanayiciler³¹ ve pazarlamacı/satıcılar³² da bulunmaktadır (Grafik 2).

³⁰ DOĞAKA, (2014:22)

³¹ **Yan sanayiciler**; tedarikçiler olarak nitelendirilen ve ayakkabı imalatına konu olan deri, suni deri, kumaş, yapıştırıcı, aksesuar, makine, ayakkabı tabanı, kimyasallar gibi girdileri sağlayan, temin edenlerden oluşmaktadır.

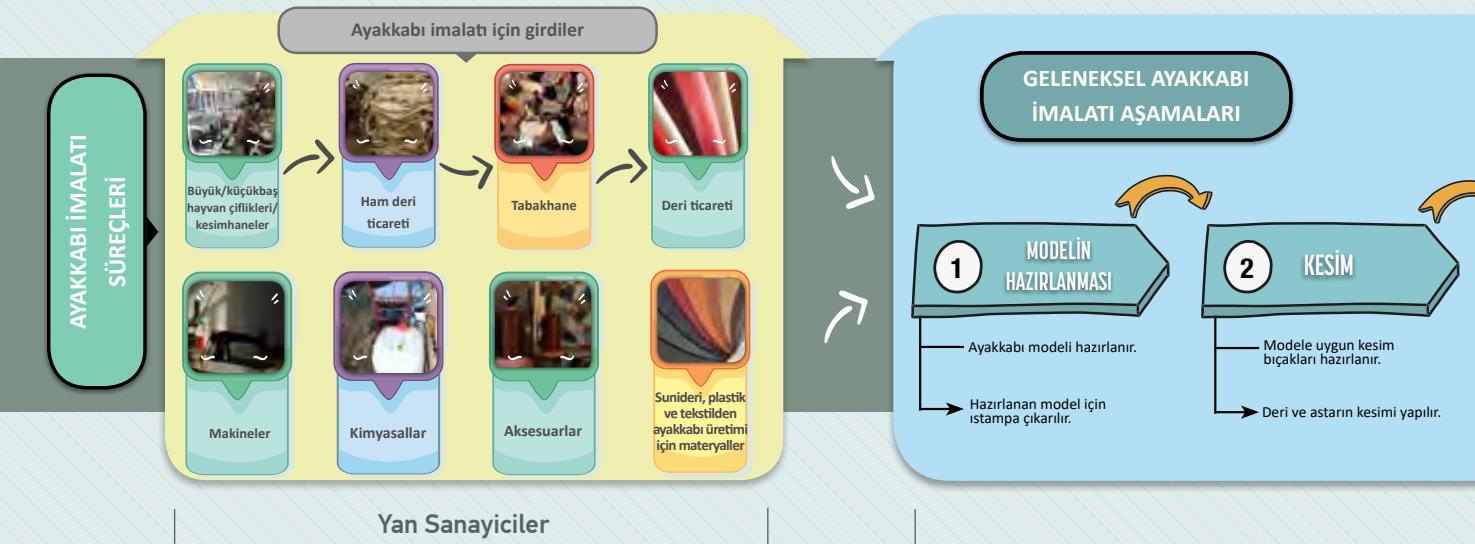
³² **Satıcılar**; pazarlamacılar ayakkabı mamullerini üreticiden doğrudan, bireysel veya toptancı aracılığıyla veya markalarla internet, mağaza, zincir mağaza veya alış-veriş merkezlerindeki dükkanlarla tüketiciye ulaştırıcılardan oluşmaktadır.

Harita 1. Türkiye’de ayakkabı imalatının coğrafi dağılımı

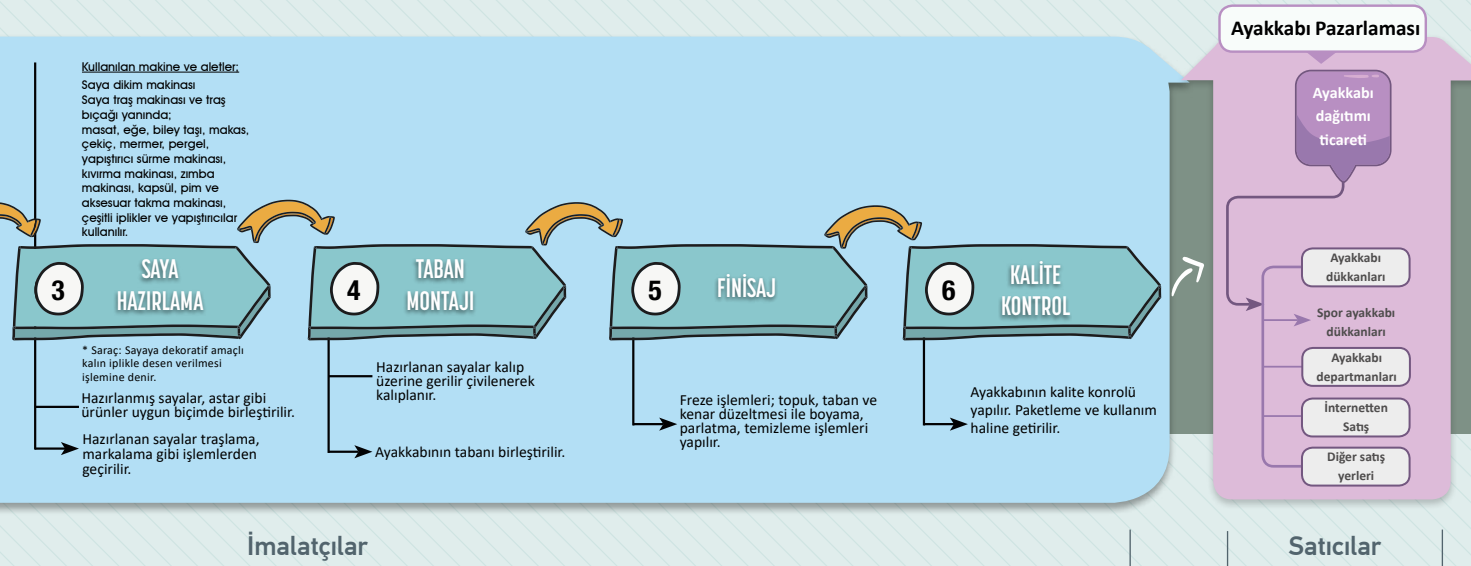

Kaynak. Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından Kalkınma Atölyesi'ne sağlanan veriler.

Grafik 2. Ayakkabı sektörü ve ayakkabı imalatı süreçleri (tedarik zinciri)

Harita 2. Türkiye’de ayakkabı imalatının en yoğun olduğu iller ve araştırma illeri

Tablo 2. Türkiye’de 15.2 kodlu ayakkabı, bot, terlik vb. imalatında SGK’lı işçi ve kayıtlı işyeri sayılarına göre ilk 10 il³³

Sıra	İl Adı	İşçi Sayısı (a)	İşyeri Sayısı (b)	İşyeri başına düşen işçi sayısı (a / b)
1	İstanbul	23,699	2,355	10
2	İzmir	4,281	556	8
3	Gaziantep	3,987	474	8
4	Konya	2,352	282	8
5	Ankara	1,484	74	20
6	Şanlıurfa	894	4	224
7	Çorum	846	11	77
8	Bartın	832	18	46
9	Manisa	672	73	9
10	Bursa	638	77	8

Not: Sıralama büyükten küçüğe işçi sayısına göre yapılmıştır.

2.3

Alan Araştırmasının Aşamaları ve Sınırlılıklar

Zaman ve kaynak sınırlılığı nedeniyle bilgi sağlayıcılara ulaşmak ve görüşmeleri yapmak için kartopu yöntemi tercih edilmiştir. Kartopu yönteminin giriş noktası Kalkınma Atölyesi’nin 2002 yılından itibaren yürüttüğü çeşitli saha çalışmaları olmuştur. Bu çalışmalar çocuk işçiliğinin boyutları, mevcut durum analizleri, ürün, bölge ve sektör bazlı değerlendirmelerdir. Kalkınma Atölyesi’nin 15 yıldır iletişim ve ilişki içerisinde olduğu işverenler, işçiler, yerel düzeydeki aktörleri içeren sosyal ilişki ağları kullanılmıştır. Kalkınma Atölyesi’nin çeşitli projeler ve saha çalışmalarından tanıdığı, uzman olarak çalıştığı, iletişimde ve işbirliği içerisinde olduğu uzmanlar, akademisyenler ve gönüllülerin desteğine ve kolaylaştırıcılığına da başvurulmuştur.

Alan görüşmelerinde, çocuk işçiliğinin durumunu anlamak için belirli konular ele alınmıştır. Bunlar ayakkabı imalatının emek yoğun kısımlarında işgücü profili, işgücünün hangi aşamalardan geçerek çırak, kalfa ve ustalık elde ettiği ve bu aşamaların ne kadar sürdüğü, ayakkabı imalatında işletme büyüklükleri ve işletmeler arasında var olan ilişki ağları, çocuk işçiliğinin nasıl ortaya çıktığı ve çocukların üretimin hangi aşamalarında

³³ Kalkınma Atölyesi’nin talebi üzerine Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından 5 Şubat 2018 tarihinde CD ile gönderilen verilerden derlenmiştir.

çalıştığı, çalışırken kullandıkları alet ve makineler, karşı karşıya oldukları işçi sağlığı ve iş güvenliği tehlike ve riskleri ile Suriyeli ve diğer göçmen çocukların ayakkabı imalatına nasıl katıldıklarına ilişkin bir dizi konu, görüşmelerin ana eksenini oluşturmuştur.

Hızlı değerlendirme araştırmasının amacı ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin güncel durumunu ortaya koymak ve Suriye göçünün ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin durumunu nasıl etkilediğini araştırmaktır. Bu amaçla, araştırma için;

- (a) masa başı çalışması (raporlar, haberler, tezler, görseller, videolar),
  - (b) imalat aktörleriyle yüz yüze derinlemesine görüşmeler,
  - (c) ayakkabı imalatı yapılan atölye, işletme ve fabrikalarda doğrudan gözlemler,
  - (d) tedarik zincirinin haritalanması,
  - (d) gözlem yapılan ayakkabı işletme ve atölyelerde izin alınarak çekilen fotoğraflar³⁴ ve,
  - (e) imalatın aktörleriyle danışma toplantısı yöntemlerinden yararlanılmıştır.
- a. Masabaşı çalışma;** ayakkabı imalatında çocuk işçiliği hakkında son yirmi yıl içinde hazırlanmış rapor, makale, uzmanlık tezleri, yüksek lisans ve doktora tezleri, proje raporları, bilgi notları derlenmiş, medya haberleri incelenmiş, konuyla ilgili videolar izlenmiş ve tüm bu kaynaklardan elde edilen bilgi ve veriler kullanılmıştır.
- b. Derinlemesine görüşmeler;** ayakkabı imalatının yaygın gerçekleştiği İstanbul, İzmir, Konya, Adana, Hatay ve Gaziantep illerinde ayakkabı sektörünün örgütlenmiş aktörleri, araştırmaya katılmayı kabul eden küçük, orta ve büyük ölçekli atölye ve işletme sahipleri ve bu işyerlerinde çalışanlarla önceden hazırlanmış sorular ekseninde (Ek 1) toplam 52 yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir (Tablo 3). Yapılan görüşmeler belirli bir tekrar ve doygunluğa ulaştığında araştırmanın zaman ve bütçe kısıtlılığı çerçevesinde saha çalışması sonlandırılmıştır.

Tablo 3. Derinlemesine görüşmelerin illere ve aktörlere göre dağılımı

Aktörler	Konya	İstanbul	Adana	Hatay	Gaziantep	İzmir	Toplam
Ayakkabı imalatçısı	3	3	2	3	3	1	15
Saya ustası	2	4	2	2	3	3	16
Sivil toplum kuruluşu	1	2	1	-	-	3	7
Esnaf ve sanatkar odası	1	2	1	1	2	-	7
Kamu kurumu	2	-	-	1	-	2	5
Diğer	-	-	-	1	-	1	2
Toplam	9	11	6	8	8	10	52

³⁴ Özellikle çocukların yüzleri veya ayırt edici detaylarına odaklanılmadan çekim yapılmış olup Kalkınma Atölyesi'nin kurumsal arşivi içerisinde gizlilik prensibine uygun bir şekilde muhafaza edilmektedir.

- c. **Ayakkabı imalatı alanlarında gözlem;** küçük, orta ve büyük ölçekli ayakkabı atölye ve işletmelerinde önceden randevu almadan, atölye ve işletme sahiplerinden izin alınarak, denetim amacı ve yaklaşımı olmadan anlık üretim ve işçilik süreçlerine ilişkin gözlemler yapılmış, izin verilen atölye ve işletmelerde kişilerin gizliliğine dikkat edilerek fotoğraf çekilmiştir.³⁵
- d. **Tedarik zinciri haritalaması;** ayakkabı imalatının, imalattan tüketime bütün aşamalarını gösteren tedarik zinciri süreci mevcut yazılı kaynaklardan ve yüz yüze görüşmelerden hareketle hazırlanmış ve görselleştirilmiştir. Raporun bir eki olarak sunulmaktadır.
- e. **Danışma toplantısı;** ayakkabı imalatında yer alan farklı aktörlerin ve UNICEF'in katılımıyla Ankara'da 22 Kasım 2018 tarihinde hızlı değerlendirme bulgularının paylaşıldığı, değerlendirildiği bir yuvarlak masa toplantısı düzenlenmiştir. Katılımcıların geri bildirimleri, konuya dair bilgi ve değerlendirmeleri rapora yansıtılmıştır.

Hızlı değerlendirme çalışmasının ve alan araştırmasının başlıca sınırlılıkları şunlardır:

- a. Ayakkabı sektörü ve ayakkabı imalatına ilişkin araştırmaların ve bu kapsamda yayımlanan raporların çoğu sektörün üretim, makineleşme, ihracat, rekabet gücü, kapasite kullanımı ve pazarlama gibi konulara odaklandığından, bu çalışmalarda çocuk işçiliği dahil işçi profili, işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi işgücü süreçleri üzerine yeterince veri, bilgi ve analiz bulunmamaktadır. Zamana bağlı politika çerçevesi kapsamında bu sektöre yönelik yapılan çalışmalar için bir etki analizi veya değerlendirme raporu da mevcut değildir.
- b. İl düzeyinde ayakkabı sektörüne dair hazırlanan raporlar da benzer şekilde işgücüne yönelik sınırlı veri ve bilgi içermektedir.
- c. 2016 yılı Hanehalkı İşgücü verilerine göre deri ve ilgili ürünlerin imalatında (15 Nace Kodu) çalışanların yüzde 44,3'ü kayıtdışı olarak çalışmaktadır.³⁶ Sektördeki yaygın kayıtdışılık nedeniyle, alan araştırması esnasında görüşme yapılan işletme sahipleri, kurum yönetici ve temsilcileri zaman zaman çekingen davranarak bilgi paylaşmak istememişlerdir. Yerel düzeyde ise kamu kurumları tarafından hem veri hem de bilgi paylaşımı çok sınırlı düzeyde gerçekleşmiştir.
- d. Alan araştırması esnasında gözlem yapmak amacıyla ayakkabı imalat yerleri ziyaret edilmek istenmiş, özellikle bazı büyük işletme sahipleri kendi işletmelerinde gözlem yapılmasına izin vermemişlerdir.

³⁵ Özellikle çocukların yüzleri veya ayırt edici detaylarına odaklanılmadan çekim yapılmış olup, Kalkınma Atölyesi'nin kurumsal arşivi içerisinde gizlilik prensibine uygun bir şekilde muhafaza edilmektedir.

³⁶ 2016 TÜİK Hanehalkı İşgücü mikro verisi kullanılarak özel olarak üretilmiştir.

- e. Bu araştırmanın temel sınırlılıklarından biri sunulan verilerin temsili olmaması ve sadece araştırma yapılan kitle için açıklayıcı olmasıdır. Hızlı değerlendirme tekniği de bu sınırlılığı kabul ederek gerçekliğin veya durumun anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Veri toplama ve bulgu sunma sırasında, UNICEF'in etik kurallarına³⁷ uyulmuştur. Araştırma sürecinde yer alan kişiler, kurumlar ve Kalkınma Atölyesi çalışanları ve bağımsız danışmanlar arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

³⁷ Procedure for Ethical Standards in Research, Evaluation, Data Collection and Analysis, and the UNICEF Strategic Guidance Note on Institutionalizing Ethical Practice for UNICEF Research

Bölüm 3

Ayakkabı İmalatında
Çocuk İşçiliğinin
Güncel Durumu
Hızlı Değerlendirme
Çalışmasının
Bulguları

Hızlı değerlendirme raporunun bu bölümünde, ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin mevcut durumuna ilişkin bulgular değerlendirilmektedir. Çocuk işçiliğinin ayakkabı imalatında işgücü sağlanması açısından merkezi bir rol oynadığı, süreç içinde zorunlu eğitim yıllarının uzaması ile çocuk işgücü akışında ortaya çıkan tikanıklıkların ise göçmen çocukların istihdam edilmesi ile aşılıp aşılmaya çalışıldığına işaret edilmektedir. Sektörde mevcut olan meslek edin(dir)me yapısı çocukların erken yaşlarda bir ustanın yanında çalışmasını öngörmektedir. Meslek liseleri ve formel çıraklık eğitimi üzerinden çocukların imalata entegre edilmesinde zorluk yaşandığından son yıllarda ayakkabı imalatında işgücü kısıtlılığı ortaya çıkmıştır. Sektörün yaygın kayıtdışı yapısı ve işçi sağlığı ve iş güvenliği standartları açısından yetersizlikler nedeni ile sektörde çalışan çocukların bir mesleki eğitim kuruluştan hale getirilmesi mümkün olamamaktadır. Çocukların küçük yaşlarda bir meslek öğrenmek ve/veya para kazanmak için çalışmaya başlatıldıkları ayakkabı imalatında çocuk işçiliği yaygındır. Ayrıca ayakkabı imalatının tehlikeli bir iş olmasından kaynaklanan işçi sağlığı ve iş güvenliği tehlike ve risklerinin çocuk bedeni, gelişimi ve ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkisi büyüktür. Raporun bu bölümünde öncelikle Türkiye’de ayakkabı imalatının yapısı ve üretim ilişkileri tanımlanmakta, takiben ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin durumu tartışılmaktadır.

3.1

Türkiye’de Ayakkabı İmalatı

Türkiye’de ayakkabı imalatı sahip olduğu çeşitli kalitede üretim, büyük pazarlara olan yakınlığı gibi avantajlara rağmen, imalatla küçük atölye tipi üretim biçiminin hâkim olması, kalifiye olmayan işgücünün mevcudiyeti, ayakkabı yan sanayi girdilerinde standart ve kalite eksikliği ve ithalat rekabeti gibi yapısal sorunlar nedeniyle imalatın ihracat potansiyeli yeterince değerlendirilmemektedir. 1990’lı yıllarda Türkiye’den Rusya pazarına artan ihracat, Rusya’da yaşanan ekonomik krizden büyük ölçüde etkilenmiş ve 1990’lı yılların sonlarına doğru Rusya’ya ihracatta düşüş başlamıştır. Ne var ki sektör, 2002 yılından itibaren yeniden toparlanma sürecine girmiş olup; 2010 yılında 395,6 milyon ABD doları olan ihracat, 2015 yılında 670,4 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye dünya ayakkabı ihracatının sadece yüzde 0,49’unu gerçekleştirirken, ayakkabı üretimi daha çok yurtiçi piyasa tüketimi için gerçekleştirilmektedir. 2015 yılında Türkiye’nin ayakkabı ihraç ettiği başlıca ülkeler arasında Irak, Rusya Federasyonu, Almanya, Suudi Arabistan ve İngiltere yer almaktadır.

Türkiye’nin ayakkabı ithalatı 1994 yılında 28,1 milyon ABD doları iken, 1997 yılında Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği’nden hemen sonra 135,2 milyon ABD doları ile rekor düzeyde artış göstermiştir. 2002 yılına gelindiğinde bir önceki yıla göre hem AB ülkelerinden hem de Uzak Doğu ülkelerinden yapılan ayakkabı ithalatı artmıştır. Bu dönemde toplam 116 milyon ABD dolarlık ayakkabı ithal edilmiştir. Ülkede yaşanan ekonomik kriz yıllarında azalan ithalat 2002’den sonra sürekli artış göstermesine rağmen,

2015 yılında bir önceki yıla oranla yüzde 16,7 oranında azalarak 794,5 milyon ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Yıllar içinde Türkiye'nin ayakkabı ithalatının artmasının en önemli nedeni, AB ve Türkiye arasındaki Gümrük Birliği ile gümrük vergilerinin AB ülkelerine karşı sıfırlanması, üçüncü ülkelere karşı ise AB'nin ortak gümrük tarifesinin (OGT) adapte edilmesi nedeniyle mevcut gümrük vergilerinde yüzde 60-70'ler oranında indirim yapılmasıdır (Ekonomi Bakanlığı, 2016).

Türkiye'de ayakkabı imalatı yapan firma sayısı ve işgücüne ilişkin net veriler olmasa da TÜİK ve SGK verileri sektörde kayıtlı olan işletme ve işgücüne dair çeşitli istatistikler sunmaktadır. Belirsiz olan ise sektörde kayıtsız olarak çalışan işletme ve işgücü sayısıdır. Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından hazırlanan Ayakkabı ve Terlik İmalatı Sektörü'nde Sosyal Güvenlik Mevzuatı Açısından İşveren Rehberi Deri ve İlgili Ürünlerin İmalatı belgesinde yer alan veriler bu işyerlerinin yüzde 90'ında 20 ve daha az kişi çalıştığını ve sektörde istihdam edilenlerin yüzde 32'sinin 20 kişiden daha az işçi çalıştıran işletmelerde bulunduğuna işaret etmektedir. Sektörde kayıtdışı istihdam oranı (15 NACE Kodlu) 2011 yılında yüzde 51 iken, 2013 yılında yüzde 34'e düşmüştür (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2015). Tablo 4'te görüldüğü üzere 15 Nace Kodlu Deri Ürünleri İmalatında çalışan sayısının 2016 yılında 139 bin olduğunu ve bunların yüzde 44,3'ünün kayıtdışı çalıştığını göstermektedir.

Tablo 4. 2016 Yılı TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi, 15 NACE Kodlu Deri Ürünleri İmalatında Çalışanlar

Erkek	Kayıtlı	Kayıtdışı	Toplam
1. Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	56.440	45.580	102.000
2. İşveren	7.063	828	7.891
3. Kendi hesabına	3.168	2.808	5.976
4. Ücretsiz aile işçisi	160	1.767	1.927
TOPLAM	66.831	50.983	117.794
Kadın	Kayıtlı	Kayıtdışı	Toplam
1. Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	10.180	5.314	15.500
2. İşveren	173	0	173
3. Kendi hesabına	262	2.019	2.281
4. Ücretsiz aile işçisi	144	3.627	3.771
TOPLAM	10.760	10.960	21.725
	Kayıtlı	Kayıtdışı	Toplam
1. Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	66.620	50.894	117.500
2. İşveren	7.236	828	8.064
3. Kendi hesabına	3.430	4.827	8.257
4. Ücretsiz aile işçisi	304	5.394	5.698
Toplam	77.590	61.943	139.519

Sosyal Güvenlik Kurumu'nun 2017 yılına ilişkin verilerine göre, ayakkabı, bot, terlik vb. ürünlerin imalatında (Nace Kodu 15.20) 44 bin 970 kişi kayıtlı olarak istihdam edilmiş olup, 4 bin 350 işletme yer almıştır (Tablo 5, Tablo 6). İşletmelerin çoğu İstanbul, İzmir ve Gaziantep'te yoğunlaşmakta, yüzde 53'ü İstanbul'da faaliyet göstermektedir. İzmir, Konya, Bursa, Ankara, Manisa, Denizli, Adana, Malatya illeri ve Çorum'un İskilip ilçesi ayakkabı üretiminin yapıldığı diğer önemli merkezlerdir³⁸.

Tablo 5. Türkiye'de Ayakkabı İmalat Sanayinde SGK'lı İşyeri Sayısı (2013-2017)³⁹

NACE Kodu	NACE Tanımı	2013	2014	2015	2016	2017
15.2	Ayakkabı, bot, terlik vb. imalatı					
15.20	Ayakkabı, bot, terlik vb. imalatı					
15.20.15	Deriden ayakkabı, mes, bot, çizme, postal, terlik, vb. imalatı (tamamıyla tekstilden olanlar ile ortopedik ayakkabı ve kayak ayakkabısı hariç)	3.292	3.281	3.161	3.082	3.135
15.20.17	Plastik veya kauçuktan ayakkabı, bot, çizme, postal, terlik, vb. imalatı (tamamıyla tekstilden olanlar ile ortopedik ayakkabı ve kayak ayakkabısı hariç)	270	263	263	267	276
15.20.18	Tekstilden ve diğer malzemelerden ayakkabı, mes, bot, çizme, postal, terlik, vb. imalatı (deri ve plastik olanlar ile tamamıyla tekstilden olanlar, ortopedik ayakkabı ve kayak ayakkabısı hariç)	151	145	145	151	158
15.20.19	Ayakkabıların deri kısımlarının ve ayakkabı parçalarının (kauçuk, plastik ve ahşap parçalar hariç) imalatı (üst ve alt parçaları, topuklar, vb. imalatı ile sayacılık faaliyetleri dahil)	673	659	659	781	781
Toplam		4.386	4.348	4.228	4.281	4.350

³⁸ Ekonomi Bakanlığı (2016:1)

³⁹ Kalkınma Atölyesi'nin talebi üzerine Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından 5 Şubat 2018 tarihinde iletilen verilerden derlenmiştir.

Tablo 6. Türkiye'de Ayakkabı İmalat Sanayinde SGK'lı İşçi Sayısı (2013-2017)⁴⁰

NACE Kodu	NACE Tanımı	2013	2014	2015	2016	2017
15.2	Ayakkabı, bot, terlik vb. imalatı					
15.20	Ayakkabı, bot, terlik vb. imalatı					
15.20.15	Deriden ayakkabı, mes, bot, çizme, postal, terlik, vb. imalatı (tamamıyla tekstilden olanlar ile ortopedik ayakkabı ve kayak ayakkabısı hariç)	32.563	32.971	31.925	31.871	32.665
15.20.17	Plastik veya kauçuktan ayakkabı, bot, çizme, postal, terlik, vb. imalatı (tamamıyla tekstilden olanlar ile ortopedik ayakkabı ve kayak ayakkabısı hariç)	5.250	5.351	5.387	5.816	5.928
15.20.18	Tekstilden ve diğer malzemelerden ayakkabı, mes, bot, çizme, postal, terlik, vb. imalatı (deri ve plastik olanlar ile tamamıyla tekstilden olanlar, ortopedik ayakkabı ve kayak ayakkabısı hariç)	1.110	1.122	1.114	1.276	1.274
15.20.19	Ayakkabıların deri kısımlarının ve ayakkabı parçalarının (kauçuk, plastik ve ahşap parçalar hariç) imalatı (üst ve alt parçaları, topuklar, vb. imalatı ile sayacılık faaliyetleri dahil)	4.790	4.599	4.673	4.745	5.103
Toplam		43.713	44.043	43.099	43.708	44.970

⁴⁰ Kalkınma Atölyesi'nin talebi üzerine Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından 5 Şubat 2018 tarihinde iletilen verilerden derlenmiştir.

Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından Kalkınma Atölyesi'nin talebi üzerine 5 Şubat 2018 tarihinde sunulan verilerden hareketle Aralık 2017 sonu itibariyle ayakkabı imalatında işyeri büyüklüğü ve işyerinde çalıştırılan kayıtlı işçi sayılarına bakıldığında; kayıtlı işçilerin yüzde 23'ü 9 ve daha az kişinin çalıştığı işletmelerde istihdam edilmektedir. Yüzde 12,7'si 10-19 kişinin çalıştığı işletmelerde, yüzde 10,6'sı ise 20-29 kişinin bulunduğu işletmelerde çalışmaktadır (Tablo 7). Bu veriler ayakkabı imalatının hâlâ küçük ve orta ölçekli işletmelerde yapıldığını göstermektedir.

Tablo 7. Türkiye'de Ayakkabı İmalatında İşyeri Büyüklüğü ve İşyerlerinde Çalıştırılan SGK'lı Sayısı (Aralık 2017)⁴¹

İşyeri büyüklüğü	SGK'lı işçi sayısı	Dağılım (%)
1 kişi	1.094	2.4
2-3 kişi	2.886	6.4
4-6 kişi	3.664	8.1
7-9 kişi	2.897	6.4
10-19 kişi	5.728	12.7
20-29 kişi	4.782	10.6
30-49 kişi	6.032	13.4
50-99 kişi	5.546	12.3
100-499 kişi	8.465	18.8
500+ kişi	3.876	8.6
Toplam	44.970	99.7

3.1.1 Ayakkabı Sektörüne İlişkin Araştırmalar: Sektör ve İşgücü Yapısı Bulguları

Türkiye'de ayakkabı sektöründe işgücü yapısına ve işyeri özelliklerine ilişkin sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Mevcut araştırmaların (DOĞAKA, 2014; Ekonomi Bakanlığı, 2016; İstanbul Sanayi Odası 2004; İstanbul Ticaret Odası, 2013) çoğu sektörün ihracat ve ithalat yapısına odaklanmakta, dolayısıyla bu çalışmalardan işgücü, işletme yapısı ve işletmelerin içinde bulundukları üretim ağlarına ilişkin yeterli bilgi elde etmek mümkün olamamaktadır. Sektördeki yaygın enformellik, emek-yoğun üretim ve küçük ölçekli üretim yapısını ortaya çıkaran araştırmaların sayısı da oldukça azdır (Güler-Müftüoğlu, 2000, Özçörekçi ve Öngür, 2005, ÇSGB İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, 2006). Ayakkabı

⁴¹ Kalkınma Atölyesi'nin talebi üzerine Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından 5 Şubat 2018 tarihinde iletilen verilerden derlenmiştir.

imalatında firma yapısına bakıldığında geleneksel üretimin hâlâ hâkim olduğu, küçük ve orta ölçekli işletmelerin yoğunluğu ve istihdam edilenlerin eğitim seviyesinin düşüklüğü görülmektedir.

2009 yılında Adana ilinde *Ayakkabıcılık Sektörü Eğitim İhtiyacının Belirlenmesi* için hazırlanan raporda (Adana Ticaret Odası, 2010), ayakkabı sektöründe faaliyet gösteren firmaların ve atölyelerin esnaf sicili bazılarının Adana Sanayi Odası ve Adana Ticaret Odası'na kayıtlı olduğunu, bazılarının ise birden fazla kuruma kaydı bulunduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Adana Ayakkabıcılar Odası'na kayıtlı olan 623 işletmenin yalnızca yüzde 20'si ayakkabı imalatı ile uğraşmaktadır. Adana'da imalatçıların yüzde 88'i geleneksel yöntemle imalat yapmaktadır. Yüzde 4'ünün ise hem geleneksel hem de enjeksiyon yöntemiyle, geriye kalan yüzde 8'inin ise yalnızca enjeksiyon yöntemiyle üretim yaptığı tespit edilmiştir. Rapora göre Adana'da 2009 yılında ayakkabı imalatında istihdam edilenlerin yüzde 33'ü sayacılıkta, yüzde 31'i montolamada (taban yapıştırma), yüzde 17'si kesimde, yüzde 9'u ise finisaj (temizleme) aşamasında çalışmaktadır. Çalışanların yüzde 88'inin çıraklık, kalfalık ve ustalık mesleki belgesine sahip olmadığı görülmektedir. Üretimin yoğun olarak yapıldığı Seyhan ilçesine bağlı Sarıyakup Mahallesi'nde (Büyük Saat Çevresi) çalışma şartlarının insana yakışır standartlarda olmadığı ve işçilerin yüksek işçi sağlığı ve iş güvenliği tehlike ve risklerine maruz kaldıkları tespit edilmiştir.⁴²

Konya'da Ayakkabıcılar *Sanayi Makine-Ekipman Envanteri Araştırması* kapsamında 2013 yılında gerçekleştirilen alan çalışmasına göre; ayakkabı sektöründe imalat ve yan sektör dahil yaklaşık 1800 işletmeci tespit edilmiştir. Bunun yaklaşık 1000'i imalatçıdır. Bu imalatçıların da 100'ü fabrika, 300'ü ise yarı makineleşmiş orta ölçekli işletme, 200'ü küçük ölçekli işletme, 400'ü ise saya atölyesidir. Geriye kalanlar ise satış, tamir ve perakende alanında faaliyet göstermektedir. Sektörün tamamında, 12-15 bin arasında kişi istihdam edilmektedir. Bu sektördeki işgücünün eğitim düzeyine bakıldığında, yüzde 60'ı ilköğretim mezunu, yüzde 25'i ortaokul mezunu, yüzde 10'u lise ve dengi okul, yüzde 5'i ise üniversite ve meslek yüksek okul mezunudur (Mevlâna Kalkınma Ajansı, Konya Ayakkabılar Odası, 2013).⁴³

Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı, Antakya Ticaret ve Sanayi Odası işbirliğinde 2011 yılında yapılan *Antakya Ayakkabıcılık Sektörel Araştırması* kapsamında 236 firma incelenmiştir. Bu firmaların yüzde 95'i şahıs şirkettir. Bu işletmelerin yaklaşık yüzde 62'sinde beş ve daha az kişi çalışmaktadır. 6-10 kişi çalışanı olan işletme oranı yaklaşık yüzde 30'dur. 10'dan fazla işçi çalıştıranların oranı ise yüzde 8'dir. Ayakkabı imalatında çalışanların eğitim durumuna bakıldığında; yüzde 9,6'sının okur-yazar olmadığı, yüzde 2,7'sinin yalnızca okur-yazar olduğu, yüzde 58'inin ilköğretimi bitirdiği, geriye

⁴² Adana Ticaret Odası (2010) *Ayakkabıcılık Sektörü Eğitim İhtiyacı Belirlenmesi ve Sektör Raporu*, Hazırlayan Cenk Kadeş, <http://www.adana-to.org.tr/WebDosyalar/Yayinlar/SektorRaporlari/ayakkabıcılık-sektor-raporu.pdf>

⁴³ Mevlâna Kalkınma Ajansı, Konya Ayakkabılar Odası (2013) TR52*13-TD01/11, *Ayakkabıcılar Sanayi Makine-Ekipman Envanteri Araştırma Projesi*, <http://www.mevka.org.tr/Yukleme/Uploads/DsyxeqqkR7202017101004AM.pdf>

kalan yüzde 17,5'inin ise lise ve üstü eğitime sahip olduğu görülmektedir (Özgülbaş, Koyuncugil, 2011, ss.91-93).⁴⁴

Gaziantep ilinde Ayakkabıcılar Odası'na kayıtlı 1500 üye bulunmaktadır. Üyelerin 500'ü ayakkabı imal etmektedir. 300 üye Ayakkabı Sanayi Sitesi'nde, geriye kalan ise Organize Sanayi Bölgesi ve Nizip Caddesi'ndedir. Gaziantep'te üretilen ayakkabıların büyük kısmı yurtiçine satılmaktadır (Gaziantep Ticaret Odası, 2011, ss.10).⁴⁵ 2017 yılında ayakkabı ihracatındaki ilin payı yaklaşık yüzde 15'tir (Gaziantep Ticaret Odası, 2017).⁴⁶

ÇSGB İş Teftiş Kurulu Başkanlığı'nca yukarıda da sözü edilen 2005-2006 yıllarında 36 iş müfettişi tarafından 23 ilde 1024 işyerinde Ayakkabı, Saya, Saraciye ve Deri Konfeksiyon Üretimi Yapılan İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Proje Teftişi gerçekleştirilmiştir (ÇSGB, 2006). Bu teftiş esnasında işyerlerinde en çok tespit edilen 10 temel sorun alanı şunlar olmuştur;

1. Kullanılan kimyasallara ait malzeme güvenlik bilgi formu bulunmamaktadır.
2. Ağır ve tehlikeli işlerde çalışanların sağlık muayeneleri yaptırılmamıştır.
3. Yapıştırıcı kullanılan bölümlerde lokal havalandırma sistemi bulunmamaktadır.
4. Çalışanların organik çözücüler yönünden laboratuvar muayeneleri yaptırılmamıştır.
5. Elektrik tesisatının periyodik kontrolü yapılmamıştır.
6. İşçilere yangın tehlikelerine karşı eğitim verilmemiştir.
7. Risk değerlendirmesi yapılmamıştır.
8. İşçilere işçi sağlığı ve güvenliği eğitimi verilmemiştir.
9. Elektrikle çalışan cihazların güvenlik topraklamaları bulunmamaktadır.
10. Basıncılı kapların periyodik kontrolleri yapılmamıştır.

Ayakkabı sektörüne ilişkin veri ve yapılan çalışmalar ayakkabı imalatının kayıtdışılığın yaygın, küçük ölçekli işletmelerde, işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından riskli ortamlarda gerçekleştiğini göstermektedir. Hem kayıtdışılık hem de küçük ölçekli üretimin yaygınlığı, çocuk işçiliğinin daha çok bu işletmelerde ortaya çıkacağına işaret etmesi açısından önemlidir. Ayrıca bu işletmelerde çalışan çocuklar, yetişkinler için bile ciddi tehlike ve risk içeren bir işte çalışmaktadırlar.

⁴⁴ Nermin Özgülbaş, Ali Serhan Koyuncugil (2011) Antakya Mobilya ve Ayakkabıcılık Sektörel Araştırma Projesi, Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı, Antakya Ticaret ve Sanayi Odası, s:91-93,

⁴⁵ Gaziantep Ticaret odası (2011), Ayakkabı Sektör Araştırması Raporu, s:10, <http://www.baltalimani.com/pdf/ayakkabisektoru.pdf>

⁴⁶ <http://www.gso.org.tr/userfiles/file/Sayfalar/Ayakkabı%20Sektörü.pdf>

3.1.2 Ayakkabı İmalatının Aşamaları

Çorabın dışında ayağa giyilen deri, lastik ve plastik hammaddeden yapılan her türlü ayak giysisine "*ayakkabı*" denir. Bu kapsama iskarpin, çizme, sandalet, bot, spor ayakkabıları ve terlikler dahildir. Ayakkabı parçaları (ayakkabı yüzü, iç astar taban ve dış taban) ve ayakkabı yapımında kullanılan malzemeler (deri, kaplanmış deri, tekstil malzemeleri ve diğer bütün malzemeler) gibi ayrı ayrı pazarlanan parçaları içeren, ayağı kapatmak veya korumak amacıyla tasarlanmış tabanı olan tüm nesneleri kapsamaktadır.⁴⁷ Ayakkabı, saya⁴⁸ ve taban olarak iki kısımdan oluşur. Saya, ayakkabının tabanı haricinde kalan üst parçasıdır. Taban ise ayakkabının alt kısmını oluşturan kösele, poliüretan, mantar, lastik, kauçuk gibi malzemelerden yapılabilen parçadır (Akyol, 2016; Konya Ticaret Odası, 2017).

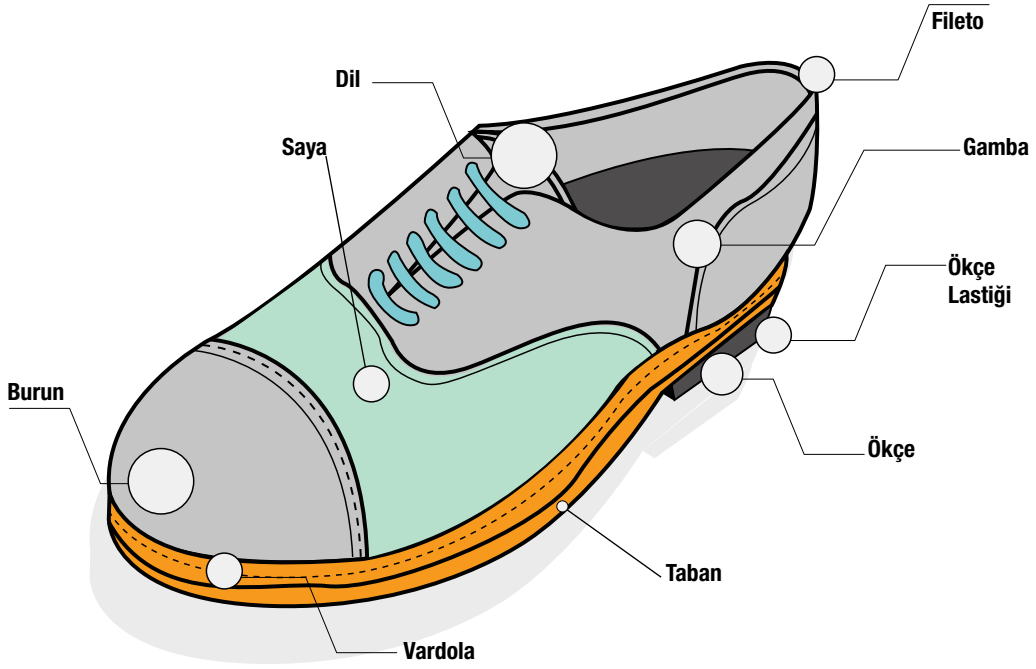
Türkiye'de ayakkabı imalatı iki temel yöntemle gerçekleşmektedir; geleneksel ve enjeksiyon yöntemi. İmalatın büyük kısmı geleneksel yöntemle yapılıp, bu yöntemde ayakkabının üst kısmını oluşturan saya ve ayakkabının tabanı ayrı ayrı imal edilmekte, daha sonra yapıştırma, dikme veya enjeksiyon yöntemiyle birleştirilmektedir. Enjeksiyon yönteminde ise ayakkabının tamamı makinelerle imal edilmektedir. Çocuk işçiliğinin geleneksel imalat yönteminde daha yaygın olduğu gözlenmiş, makinelerin yoğun olduğu imalatlarda ve kayıtlı işletmelerde çocuk işçiliğine alan çalışması esnasında rastlanmamıştır.

Geleneksel imalat yönteminde, saya imalatı çok büyük oranda fason olarak saya atölyelerine yaptırılmaktadır. Taşeron ağlar içinde çalışan bu atölyelerin yapıları ilden ile ve üretilen ayakkabının niteliğine göre değişmektedir; saya üretimi 4-5 kişilik atölyelerde yapılırken 100 kişinin çalıştığı saya atölyeleri de bulunmaktadır. Ayakkabı imalatında kayıtdışılığın en yoğun olduğu alan bu atölyelerdir. Çocuk istihdamının büyük bir kısmı da bu atölyelerde gerçekleşmektedir. Çıraklık ve kalfalık ilişkileri içinde saya atölyelerinde işe başlayan çocuklar, ayakkabı üretiminin birçok aşamasında bir fiil çalışmakta, yaşları ilerledikçe daha komplike ve ustalık gerektiren işleri yapmaya başlamaktadırlar.

⁴⁷ Ayakkabı İmalatçısı (Seviye 4) Meslek Standardı (Resmî Gazete, 30 Temmuz 2013, Sayı: 28723)

⁴⁸ Değişik biçimdeki parçaların birbirlerine dikişi ile ortaya çıkan ayakkabının taban haricindeki kalan kısmına *saya* denir.

Grafik 3. Ayakkabı ve Bölümleri⁴⁹

Ayakkabı imalatı altı aşamadan oluşmaktadır;

- (1) modelin hazırlanması,
- (2) modele uygun kesimin yapılması,
- (3) sayanın hazırlanması (saraç⁵⁰ gerekiyorsa bu aşamada yapılması),
- (4) taban montajının yapılması,
- (5) finisaj⁵¹ işlemleri ve
- (6) kalite kontrol ve paketlenme.

Ayakkabı imalatının ilk aşaması imalatı yapılacak ayakkabının modelinin hazırlanmasıdır. Bu modele göre karton veya plastikten patronlar hazırlanır. Bu aşamadan sonra, ayakkabı hangi malzemeden üretilecekse o malzemenin ayakkabının üstünü, yani sayasını oluşturacak şekilde kesilmesi gelir. Üçüncü aşamada ise, saya işlemi olan

⁴⁹ Akyol, Nilay Gökkaya (2016) Ayakkabı İmalatı Yapılan İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Risklerinin Tespiti ve Kimyasal Maruziyetin Belirlenmesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü (<https://www.csqb.gov.tr/media/5093/nilaygokkayaakyol.pdf>)

⁵⁰ Sayanın üzerine elle yapılan işlemeye saraç denir. Bazı ayakkabıların üzerinde dekoratif amaçlı olarak kalın ipliklerle dikiş yapılır.

⁵¹ Derinin kullanım özelliklerini, kullanım süresini ve kalitesini artırmak için topuk, taban ve kenar düzeltmeleri ile boyama ve parlatma işlemlerine *finisaj* denir.

kesilen parçaların yapıştırıcılar ve dikiş makineleri aracılığıyla birleştirilmesi yapılır. Eğer gerekliyse sayalara saraç işlemi yapılır ve aksesuarlar takılır. Ondan sonra sayaların kalıba alınarak tabanın yapıştırılması, birleştirilmesi yapılır. Bu aşama doğal deri ayakkabılarda genellikle genç veya yetişkin usta tarafından elle, suni deri, spor ayakkabılar ve terliklerde ise yine genç veya yetişkinler tarafından makineyle kalıplama veya enjeksiyon yoluyla yapılır. Beşinci aşamada ise tabanı birleştirilmiş ayakkabının temizlenmesi, ipliklerinden ayrılması, boyanması, cilalanması gibi işlemler yapılır. Buna finisaj denir. Son olarak kalite kontrol yapılarak ayakkabılar numaralarına göre sınıflanır ve paketlenir (DOĞAKA, 2014; ILO, 2018).

Çocuklar ayakkabı imalatının hemen hemen her aşamasında çalışmaktadır. Ayakkabı modeli hazırlandıktan ve sayayı oluşturacak parçalar kesildikten sonra bunların taşınması, sayayı yapacak kişilere dağıtılması ve sınıflandırılmasında, saya aşamasında ise kenarlarının kesilmesi, yapıştırıcı sürülmesi, kıvrılması, hatta başta spor ve terlik sayaları olmak üzere sayaların dikiminde de çalışmaktadırlar. Daha ileri yaşlarda kalfa aşamasına gelenler doğal deri sayalarının dikimini yapmaktadır. Sayanın tabanla birleştirilmesinde kullanılan makinelerde ise daha çok genç ve yetişkin işçiler çalışmaktadır. Ayakkabı imalatının son aşaması olan temizleme, cilalama, boyama ve paketleme işleri, çocuk ve genç işçiler tarafından yapılmaktadır.

Ayakkabı imalatının yukarıda detaylıca açıklanan aşamaları çırak, kalfa ve ustalık bağlamında çocukların nasıl bu imalata eklemlendiklerini anlamak açısından önemlidir. Nitekim bu raporda vurgulanan işi öğrenme biçimi olarak çıraklık, üretim aşamalarının birçoğu için elzemdir. Böylelikle çocukların ayakkabı imalatının hangi aşamalarında yoğun olarak çalıştığı ortaya çıkmakta ve çocuk işçiliği ile mücadeleye yönelik müdahalelerin kilit noktalarını göstermektedir.

3.1.3 Ayakkabı Sektöründe İşletme Yapısı ve İşgücü Talebi

Ayakkabı sektöründe mevcut işletme yapısı hem işgücü talebinin niteliğini hem de çocuk işçiliğinin hangi tip işletmelerde özellikle yüksek olduğunu belirlemek açısından önemlidir. Ayrıca farklı büyüklükteki işletmelerin birbirlerine nasıl bağlandığının analizi ise tedarik zincirinde çocuk işçiliğinin yaygınlığının anlaşılması için önemlidir. Hızlı değerlendirme araştırması, sektörde farklı işletme büyüklüklerinin varlığını ve bu farklı büyüklükte işletmelerin zaman zaman işlevsel olarak birbirine bağlı olduğunu göstermektedir. Ayakkabı tedarik zinciri üç bölümden oluşmaktadır; (i) imalatçılar için tedarik sağlayan firmalar (deri, kumaş, kimyasal, makine, aksesuar, ip, boya gibi girdiler) (ii) ayakkabı imalatı yapanlar, (iii) imal edilmiş ayakkabıları tüketicilerle buluşturanlar (Grafik 2).⁵²

⁵² Detaylar için bakınız; Ayakkabı İmalatı: Ayakkabı Bölümleri, Üretim Teknolojileri, İmalat Yöntemleri, Üretim Aşamaları, Aktörler Grafiği.

Ayakkabı imalatında firma yapıları üç grupta ele alınabilir;

- a. *Fabrikalar*; üretimin tamamının bir fabrika sistemi içinde makine kullanılarak yapıldığı ve tamamen makineleşmiş işletmelerdir.
- b. *İmalatçılar*; kısmen makine ve el aletleri kullanarak üretim yapılan yarı makineleşmiş işletmelerdir.
- c. *Atölyeler*; Ağırlıklı olarak el emeğiyle imalat yapan işletmeler, atölyelerdir. Saya atölyeleri önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Özgülbaş, Koyuncu, 2011).

Ayrıca, imalat süreçlerinde birden fazla imalat tipolojisi söz konusudur;

- a. **Bütün imalatın tek bir atölye veya işletmede gerçekleşmesi**; bu genellikle çok büyük işletmelerde saya ekiplerini de içerecek şekildedir. Bu işletmeler formel ve kayıtlı büyük ölçekli işletmelerdir. Türkiye’de bu şekilde üretim yapan çok az sayıda işletme mevcuttur.
- b. **Bütün imalatın farklı atölye veya işletmelerde gerçekleşmesi**; genellikle markaların veya orta büyüklükteki işletmelerin imalat aşamalarının bütün ya da belli süreçlerini birden fazla fason imalatçısı ile gerçekleştirdiği üretim tipidir. Bu tip üretim birçok işletmeyi ve üretim birimini birbirine bağladığı gibi kayıtdışı üretimin formel üretime entegre olmasını da sağlamaktadır.
- c. **İmalatın yalnızca saya ve araç işlemlerinin işletme dışında gerçekleştirilmesi**: ayakkabı imalatında çok yaygın olarak kullanılan uygulamadır. Saya ve/veya araç işlemlerinin işletme dışındaki atölyelerde ve/veya saya aksesuarları ve/veya araç işlerinin evlerde genellikle kadınlara yaptırıldığı durumdur. Saya atölyeleri ise genellikle kayıtdışı işletilmekte olup çocuk işçiliğinin ayakkabı imalatında en yaygın olarak kullanıldığı üretim yerleridir.

Ayakkabı sektöründe firma yapıları çeşitlilik gösterse bile, büyük ölçekli üretim yapan fabrika sahipleri ile büyük imalatçılar genellikle şirket olarak kurulmuş olup, sanayi ve/veya ticaret odalarına kayıtlıdır. Büyük ölçekli işletmelerde otomasyonun daha yaygın olduğu ve bu işletmelerin kayıtlı sektörü temsil ettikleri söylenebilir. Bunların yanı sıra, orta ve küçük ölçekli imalatçılar ve atölye sahipleri ise şahıs girişimi olup, esnaf odalarına kayıtlıdır. Alan araştırması sırasında yapılan görüşmelerde, küçük ölçekli ve merdiven altı kayıtdışı çalışan ayakkabı imalathanelerinin ve sayacıların çok büyük kısmının herhangi bir meslek örgütüne kaydı olmadığı ifade edilmiştir. Bu işletmeler sektörün kayıtdışı kısmını oluşturmaktadır.

Ayakkabı imalatında taşeronluk ilişkisi, yaygın bir biçimde saya üretiminde ortaya çıkmaktadır. Saya yapımı genel olarak firma dışında bulunan saya atölyelerine verilmekte, bu fason atölyelerde sayalar çift başı olarak adlandırılan ücretler karşılığında üretilmektedir. Saya üretiminde usta olanlar genellikle kendi işçi ekipleri ile kendi atölyelerini açmakta ve fason üretim zincirinin bir parçası haline gelmektedirler. Kendi

atölyesini açmadan kimsenin usta kabul edilmediğine ilişkin yaygın bir kanı da sektörde mevcuttur. Saya üretimi genel olarak üç farklı üretim tipolojisi içinde gerçekleşmektedir (Grafik 4).

- Ayakkabı imalatı yapan işletmenin içinde yer alan sayacılar*; bu sayacılar firmanın daimî işçisi konumundadır ve genellikle aylık ücretle ve işverenin işçiyi kayıtlı çalıştırması durumunda sosyal güvenlik kapsamında çalışır. Saya ustasına bağlı ekipler de işletmenin daimî işçileri konumundadır ve ücretleri firma tarafından ödenmektedir.
- Ayakkabı imal eden işletmenin mekânında yer alıp, kendi hesabına çalışan sayacılar*; bu tip sayacılar öncelikle içinde yer aldıkları ayakkabı imalatçıların saya ihtiyacını karşılamakta, artan zamanlarda başka işletmelere saya hazırlamaktadır. Buradaki sayacılar kendi hesabına çalışmakta, çift başına ücret almaktadır. Saya ustası kendi ekibini kurmakta ve ekibinin ücretini kendisi ödemektedir. İçinde bulundukları işletmede kira, elektrik ve diğer hizmetler için giderleri nasıl paylaşacaklarına dair ayakkabı imalatçısıyla sözlü bir anlaşma yapmaktadırlar.
- Kendi hesabına çalışan sayacılar*; bu sayacılar ayakkabı imalatçılarından bağımsız bir mekanda çalışmaktadır. Saya ustası kendi ekibini kurmaktadır. İmalatçılardan sipariş almakta, bu siparişi gerçekleştirmek için kendi organizasyonunu yapmaktadır. Zaman zaman siparişin fazla gelmesi durumunda hem çalışan sayısı artmakta hem de daha uzun çalışma saatleri ve günleri söz konusu olmaktadır. Siparişin yetişmemesi durumunda ise başka sayacılarından da destek alınmaktadır.

Grafik 4. Saya imalatçılarının ayakkabı imalatçılarıyla ilişkileri

Sayacılar -spor ayakkabısı sayası üretimi hariç- kendi kurdukları atölyelerde genellikle 4-5 kişilik ekiplerle çalışırlar. Saya ustasının gözetiminde çalışan çocuklar (ustaların deyimiyle çıraklar) ve gençler (ustaların deyimiyle kalfalar) bulunmaktadır. Bu herhangi bir mesleki eğitim merkezine kaydı bulunmayan çırakların hemen hemen hepsi çocuk işçilerden oluşmaktadır. Saya atölyeleri kentlerde imalatın yapıldığı organize yerler olduğu gibi, çeşitli pasajlarda bir-iki küçük odada, bazen de sokaklara dağılmış biçimde apartmanların bodrum katlarında bulunmaktadır. Bu atölyelerin neredeyse yüzde 90'ının kayıtdışı olduğu ifade edildiği gibi, çoğunlukla vergi ve esnaf sanatkar odası kaydı da bulunmamaktadır.

Saya üretimine kadınların da katıldığı gözlenmektedir. Özellikle terlik ve kundura imalatında toka ve benzeri aksesuarların sayaya eklenmesinde, bazı kundura saraçlarının eve iş verme suretiyle özellikle ev-eksenli olarak çalışan kadınlara yaptırıldığı tespit edilmiştir. Fason üretim sistemi içinde kayıtdışılık ev-eksenli üretim yapan kadınlara kadar uzanabilmektedir.

3.2

Ayakkabı İmalatında Çocuk İşçiliğinin Güncel Durumu

Ayakkabı imalatı çocukluktan başlayan ve yakın zamana kadar babadan oğula geçen bir meslek olarak yapılmaktadır. Ayakkabı imalat becerisini kazanabilmek, uzun yılları alan bir eğitim gerektirmektedir. Çıraklıktan ustalığa uzanan bu yolda 'ağacın yaş iken eğilmesi' anlayışıyla çocuklar, erken yaşlarda çalışmaya başlamaktadır. Çay getirmek, yerleri süpürmek, getir-götür gibi basit faaliyetlerle başlayan çalışma daha sonra imalat sürecine taşınarak, ustalığa kadar ilerler. 17-18 yaş sonrasında ayakkabıcılık mesleğinin öğrenilemeyeceği ve bu işte çalışmaya 12 yaşından itibaren başlanması gerektiği yaygın kanı ve çalışma pratiğidir. Bu bağlamda çocuk işçiliği yoksul ailelerin gelir elde etme yönteminin ötesinde, ayakkabı imalatına işgücü sağlanmasının temel stratejisidir.

Çocuk işçiliği, ayakkabı imalatında özellikle kayıtdışı işletmelerde emek yoğun olarak yapılan üretimin hemen hemen her aşamasında yer almaktadır. Son yıllarda Suriyeli göçmen emeğinin bu imalat sürecine entegre olduğu, hatta özellikle Suriyeli göçmen çocukların ayakkabı imalatı için çok önemli bir emek girdisi sağladığı görülmektedir. Konya, İstanbul, Adana, Hatay, Gaziantep ve İzmir'de gerçekleştirilen hızlı değerlendirme alan çalışmasında, özellikle Suriyelilerin ve Suriyeli göçmen çocukların ayakkabı imalatında çalışmasının işçilik ücretlerini düşürmesi açısından işverenler için önemli bir fırsat olduğu için ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Raporun bu bölümde ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin boyutları, çocukların çalışma nedeni, iş bulma süreçleri, göçmen çocuk emeği, çalışma koşulları, ücretler, işçi sağlığı ve iş güvenliği ile kayıtdışılık ele alınmaktadır.

3.2.1 Ayakkabı İmalatında Çocuklar Neden ve Nasıl Çalışıyor?

Ayakkabı imalatı hâlâ geleneksel üretim ilişkilerine dayalı ve emek-yoğun olarak yapılan bir imalattır. Süreç içinde makineleşme yaygınlaşmış olsa bile ayakkabı imalatı, özellikle saya imalatı emek-yoğun ve beceri gerektiren bir işgücü talep eden bir iş olarak kalmaya devam etmektedir. Ayakkabı sektöründe özellikle spor ayakkabı imalatının büyük ölçüde makineleşmesi, fakat ayakkabı imalatının bel kemiği olarak tanımlanan saya imalatının hâlâ büyük oranda elle yapılıyor olması, ustalığı yani zanaat ve süreç içinde kazanılan beceriyi halen etkili kılmaktadır. Ayakkabı imalatının usta-çırak ilişkisi ile öğrenilen bir meslek olduğu, bu nedenle erken yaşlarda mesleğe başlandığı ifade edilmektedir. Mesleğe hemen hemen herkes erken yaşlarda, 10-12 yaşında *çırak*⁵³ olarak başlamaktadır.

1982 yılında çırak olarak başladım. 9-10 yaşlarındaydım. İlkokul 3'ten ayrıldım, Mardin'den yeni gelmiştik, gevrek satıyordum. Bir usta gel, benimle çalış dedi, ben de başladım. O zaman çırak çok fazlaydı.

Ayakkabı imalatında işe başlayan bir çocuk ustalar tarafından *çırak* olarak nitelendirilmektedir. Bu çırakların herhangi bir mesleki eğitim merkezine kaydı bulunmamaktadır. Çıraklar, 4-6 yıl ayakkabı imalatında çalıştığında yine kayıtsız bir *kalfa*, 6-8 yıl sonra da *ayakkabı ustası* olabilmektedir. Yakın zamana kadar mesleğin daha çok babadan oğula geçtiği, çocukların işi babalarından öğrendiği ve ayakkabıcılığın kalabalık ailelerde herkesin elbirliği ile çalıştıkları bir iş olduğu vurgulanmaktadır.

Bir görüşmeci meslekte geçirdiği süreci şöyle anlatıyor:

1980 yılında 7 yaşında saya yapmaya başladım. İplik temizledim, su doldurdum, her işi yaptım. Sonra kalfa oldum. 1989 yılında ise saya ustası oldum. 1995 yılında kendi işyerimi açtım ve imalata başladım. Tam 22 yıl önce.

Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerin çoğunluğunda çıraklıktan ustalığa giden yol çoğunlukla aynı şekilde tanımlanmıştır. İşte bu nedenle, çocuk işçiliği ayakkabı imalatının temel gerçekliklerinden biridir. Çocuk işçiliğinin modern ve otomasyon ile çalışan fabrikalarda artık kalmadığı ifade edilse de ayakkabı imalatının hâlâ çok önemli bir kısmının yapıldığı küçük işletmelerde ve saya üreten atölyelerde çocuk işçiliği yaygındır. Ağustos-Eylül 2017 aylarında saya ustalarının düşük ücretleri protesto etmek için iş bırakma eylemi yapması ile basına yansıyan haberler ayakkabı üretiminde çalışan çocukları gündeme taşımıştır. Bu iş bırakma eylemlerinde çocuklar da ücret artışları için eylemlere destek vermişlerdir.⁵⁴

⁵³ Buradaki *çırak* ifadesi herhangi bir mesleki eğitim merkezine kaydı olan çırak için değil, ayakkabı imalatında işe yeni başlayan ve bir süre çalışan çocuklar için kullanılmaktadır.

⁵⁴ Birgün (23.09.2017) Çocuk işçi: Hayattan tek beklentim 50 lira zam.

Evrensel (23.09.2017) Sayacı çocuk işçi: Haftalığım 200 lira olursa mutlu olurum.

Saya işçileri ve çocuk işçiler

Adana'da başlayan saya işçilerinin grevi giderek yayılıyor.

Adana'nın ardından İstanbul'da iş bırakma eylemi yapan sayacıardan bir işçi, durumlarını şu sözlerle aktarmıştı: "Yıllardır aldığımız ücret düştü. Büyük ayakkabıcıların fiyat baskısıyla eziliyoruz. Bunda suçun büyüğü bizde. Yıllardır bu gidişe dur demedik. Bu son şansımız. Bu hafta çalışan sayacının olmaması lazım."

Kaynak: <https://www.alevinet.com/2017/09/23/saya-iscileri-ve-cocuk-isciler/>

Çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa uzanan meslek basamakları Türkiye'de 1997 yılında eğitim sisteminde yapılan değişiklikle, imalatın dayanağı olan çıraklık/çocuk işçiliği durumunu değiştirmiştir. Bu tarihten sonra imalatın en büyük sorunu yetiştirilmek üzere eleman bulma sıkıntısı olmaya başladığı dile getirilmiştir. 1997 yılından zorunlu kesintisiz eğitimin sekiz yıla çıkarılmasıyla çırak bulmakta zorlandığını dile getiren imalâtçılar, 2012 yılında zorunlu eğitimin ilk sekiz yılının kesintisiz zorunlu, diğer dört yılının ise kişinin tercihinin bırakılması ile 12 yıla çıkarılmasının çırak çalıştırmayı daha da zorlaştığını ifade etmektedirler. Bu gelişmeler ve ailelerin çocuklarını daha ileri eğitime yönlendirme isteği ve ayakkabı imalatında güvencesiz, uzun saatler ve riskli çalışma nedeniyle çocuklarını çırak olarak vermek istememelerinin, ayakkabı imalatında yakın zamanda işgücü boşluğu yarattığı bildirilmektedir. Bu işgücü ihtiyacı eğitime devam etmeyen, okulu terk etmiş Türkiyeli çocuklar ile başta Suriyeli olmak üzere yabancı göçmen çocuk işçiler tarafından karşılanmaya başlanmıştır.

Eğitimi bırakanlar bize geliyor...

34 yıldır bu işin içindeyim. Babamdan devraldım. Antakya'da ayakkabıcılık çok eskilere gider. Burada bir gelenek vardır ve doğal derinin en kaliteli olduğu yerdir burası. Ancak şimdi suni deriden üretim yapıyoruz. Orta ölçekli bir işletmem var. 45 kişi çalıştırıyorum. Genellikle İstanbul toptancılarına üretim yapıyorum. Bu ilde ayakkabı imal eden hemen hemen herkes bu işe çocukluktan başlamıştır. Aslında biz markalara, büyük toptancılara, zincir marketlere çalışıyoruz. Kazanamayınca hem işçilerimize hem de sayacılarımıza iyi para veremiyoruz.

Eğitimin 12 yıla çıkmasıyla çırak yetiştirecek, kalfa ve usta olacak çocuk bulamaz olduk. Suriyeliler bu boşluğu doldurdu. Hem ara eleman oldular hem de üretimi artırma imkânı sağladılar. Bizim çalışmalarımızda işçileri kayıtlı hale getirmek çok zor. Maliyetler çok artıyor. Bir de sigortaya girmek istemeyenler var. Sosyal yardımları kesileceğinden istemiyorlar.

Bizim camiada eğitim düzeyi çok düşük. Antakya'da işletme sahipleri, sayacılar, çıraklar, ustalar dahil eğitim düzeyi çok düşük. Bizim kuşak ilkokulu terk edip bu çalışmalara başladı. Eğitimi bırakanlar buraya geliyor. Doğal olarak seviye çok düşük. Çünkü bu şartlarda çalışmak kolay değil.

İmalatta çalışanların yaklaşık yüzde 40'ının 18 yaş altı olduğunu söyleyen görüşmeciler, eğitim süresinin uzaması ile çıraklık sisteminin yediği darbeyi sık sık dillendirmişlerdir.

Eskiden ayakkabı işçileri alt yapıdan gelirdi, şimdi kimse çocuğunu buraya getirmiyor. Bir çocuğu 17-18 yaşından sonra sayacı, ayakkabıcı olarak yetiştiremezsiniz. Bir teknik lisede ayakkabıcılık bölümü var, fakat kimse orayı tercih etmiyor. Liseyi bitiren çocuklar da ayakkabıcı olmak istemiyor. Mezun olunca askere gidiyorlar, sektöre olan ilgi çok azaldı son zamanlarda.

Formel eğitim sistemi üzerinden imalata işgücü yetiştirme çabaları ise büyük ölçüde karşılıksız kalmaktadır. İzmir'de ayakkabı imalatına çırak yetiştirmek amacıyla 1993 yılında MEKSA Vakfı tarafından kurulmuş olan Ayakkabıcılık Eğitim Merkezi ile yapılan görüşmede merkezin 1998'de Ayakkabıcılar Odası, İzmir Ticaret Odası, Aykusan Site Yönetimi ve Ege Ayakkabı Sanayicileri Derneği (EGEAYSAD) ortaklığına devredildiği dönemde, yılda 250 civarında çırağa eğitim verilirken günümüzde, çıraklık sınıfı açma şartı olan 12 kişiye bile ulaşamadığı ifade edilmiştir.

Ayakkabı imalatında çalışan çocukların sayıları ve çalışma koşullarına ilişkin ulusal, bölgesel veya yerel düzeyde herhangi bir veri, araştırma bulunmamaktadır. Sayacılıkta yaşanan hak ihlallerine dair 2017 yılında gözlem raporu yayımlayan Hak İnisiyatifi, İzmir

Işıkent'te bulunan Ayakkabıcılar Sitesi'nde yaklaşık beş bin çocuğun işçi olarak çalıştığını belirtmektedir.⁵⁵ Bu hızlı değerlendirme kapsamında gerçekleştirilen alan araştırması sırasında ise, İstanbul'da özellikle spor ayakkabı üreten saya atölyeleri ile küçük ve orta ölçekli ayakkabı imalatçılarındaki çocuk işçilere rastlanmıştır; sekiz yaşından itibaren saya atölyelerinde çalışan çocuklar gözlemlenmiştir. Alan çalışması ayakkabı imalatı yapılan hemen hemen her ilde, çocuk işçiliği olduğunu doğrulamaktadır. Adana ilinde Sarıyakup Mahallesi'nde görüşme yapılan imalatçıların atölyelerinde ve sayacılar da çocuk işçilerin çalıştığı gözlemlenmiştir. Benzer şekilde Konya Ayakkabıcılar Sitesi, Antakya kent merkezi, Gaziantep Ayakkabıcılar Sitesi ve Nizip Caddesi'ndeki imalatçılarda da çocuk işçilere rastlanmıştır. Görüşme yapılan kişiler “*çocukların ayakkabı imalatında çalıştığını, bunun işin doğası gereği olduğunu, aksi takdirde ayakkabı kalfası ve ustası olmanın mümkün olmadığını*” belirtmişlerdir.

“ Artık çıraklar gelmez oldu...”

Fabrikamızın temeli 1968 yılında babam ve kardeşleri tarafından atıldı. Erkek ayakkabısı, biz merdane diyoruz, üretiyoruz. Ürettiğimiz ayakkabıların yüzde 60'ını ihraç ediyoruz. Babam 1954'te Balkanlardan geliyor Türkiye'ye. 1955'te çocukken Karşıyaka'da bir ustanın yanında başlıyor çalışmaya. İşleri babam büyüttü. Eskiden küçük atölyemiz vardı; orada çocuklar da çalışırdı. Şimdi biz seri üretim yapıyoruz. Hemen hemen her şey makineleşti. Yalnızca sayanın otomatik makinası çıkmadı. Onu da elle üretiyoruz. 1997 ve 2012 yıllarındaki eğitim reformu çocukların çalışmasını etkiledi. Çırak bulunamıyor, doğal olarak kalfa da usta da yetişmiyor. Bizim gibi firma çok yok. Genellikle küçük işletmeler ve küçük saya atölyeleri var. Orada çocuklar, özellikle Suriyeli çocuklar çok fazla çalışıyor. Suriyelilerin gelmesiyle işçilik fiyatları düştü. Bizim gibi kayıtlı firmalar rekabet etmekte artık çok zorlanıyor. Bu sitede o kadar çok çocuk ve Suriyeli var ki. Bundan sonra nasıl gidecek biz de bilmiyoruz. Bizim fabrikaya meslek lisesinden stajyer çocukları alıyoruz. Bu çocuklar haftada üç gün staja geliyorlar. Son yedi sene 21 çocuğu stajyer olarak aldık. Hiçbiri okulu bitirdikten sonra bizim fabrikaya çalışmaya gelmedi. Sanırım ayakkabıda da çalışmıyorlar. Okulu terk etmiş, ortaokuldan sonra okula gitmek istemeyenler ve Suriyeli çocuklar bu sitede çalışıyor. Bu nedenle eğitim ve deneyim seviyesi çok düştü.

⁵⁵ <https://hakiniisiatifi.net/wp-content/uploads/2017/10/Sayac%C4%B1l%C4%B1k-Sekt%C3%B6r%C3%BCnde-Ya%C5%9Fan-Hak-%C4%B0hallerine-Dair-G%C3%B6zlem-Raporu.pdf>

Geleneksel olarak, çoğunlukla erkek çocukları, meslek öğrenerek büyüdüklerinde ailelerinin geçimini sağlayabilsinler diye, ilkokul biter bitmez bir ustanın yanına çırak olarak verilirler. Ayakkabıcılık bu mesleklerden biridir. Çocuk yaşta çalışmaya başlamak, meslekte ustalaşabilmek için bir gereklilik olarak görülmektedir. Çalışan her çocuğun hayali bir gün küçük bir sermaye ile saya atölyesi açmak, daha sonra ayakkabı imalatı yapan işletme sahibi olmaktadır. Görüşme yapılan işletme sahipleri ve ustaların hepsi geçmişte mesleği öğrenmek için çocuk yaşta işe başladıklarını belirtmişlerdir. Sektördeki işverenlerin çok büyük kısmı ilkokulu bitirir bitirmez ya da okulu terk ederek bir ustanın yanında çalışmaya başlamış, daha sonra kendi işinin sahibi olmuştur. Ayakkabı işinin 17-18 yaşında sonra öğrenilemeyeceği sık sık ifade edilmektedir. Çocuk işçiliğinin temel motivasyonu imalat sürecinin her aşamasını çok iyi bilmek, deneyim sahibi olmak ve sektörü bütün yönleriyle öğrenmektedir. Gaziantep'te çocukken başladığı çıraklıktan sonra şu anda günde 20 bin ayakkabı üreten fabrikanın sahibi olan ustadan, henüz yedi yaşında başladığı ayakkabı çıraklığından Antakya'nın en büyük ayakkabı imalat firmasının 45 yaşındaki patronuna kadar onlarca benzer hayat hikayesi bu işin temel direğinin çocuk işçiliği olduğuna işaret etmektedir. Geçmişten günümüze bu tip pratikler çocuk işçiliğini özendirilmektedir.

Diğer yandan geçmişte "*eti senin kemiği benim*" denilerek bir ayakkabı veya saya ustasının yanına meslek öğrenmek için verilen çocukların sayısının günümüzde epey azaldığı ve meslek öğrenme motivasyonun hemen hemen yok olduğu ifade edilmektedir. Şimdiki çocuk işçiler ise ya göçmen gruplardan ya da çok yoksul Türkiyeli hanelerden gelmektedir. İmalat, göçmen çocukların gelir kazanmaları ve ailelerin hayatta kalma mücadelesine destek olmaları için fırsat sunmaktadır. Bu imalatla çocukların, artık sadece ekonomik zorunluluk ve muhtaçlıktan dolayı çalıştıkları, eskisi gibi herhangi bir meslek öğrenme kaygısı içinde olmadıkları ifade edilmiştir. Sektörün, bu şikayetleri dikkate alarak değişen koşullara göre yeniden uyarlamalar yapması ve çözüm üretmesi gerekmektedir.

Ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin arkasında yatan nedenlerden bir diğeri ise, ayakkabı imalatının kalabalık aileler tarafından yapılması, bir aile işi olmasıdır. Özellikle küçük ölçekli emek-yoğun işletmelerin ayakta kalabilmelerinin koşulu ücretsiz aile emeğine dayanmalarıdır. Bu bağlamda kadın ve çocuk emeğinin önemi artmaktadır. Küçük aile işletmelerinde çocuklar, bu işin içinde büyüyerek zamanla işi üstlenecek ustalar olarak yetiştirilirler.

“ **Usta baba demekti. Ustaya saygı gösteriyorduk.**

Ben Gaziantep’li saya ustasıyım. Bu baba mesleğim. Ondan öğrendim. İşe yedi yaşında başladım. 44 yaşındayım. Hem okula gidiyordum hem de babamın yanında çalışıyordum. Atölyeye gelince deriye yapıştırıcı sürüyordum. Ayakkabının, sayanın iplerini temizliyordum, dükkânı süpürüyordum. Çocuklar böyle bir atölyede işe başladıklarında, ustalar çocukların çevreyi öğrenmeleri için gerekli gereksiz bir sürü iş isterler. Camiden su getirmesini, malzemeleri başka atölyelere götürmesini...

Daha sonra çırak oldum. Çıraklık niteliksiz işler yapmak demek. Bizim buralarda çıraklık sonrasındaki aşama kol altı çırak olarak adlandırılır. Kol altı çırak sayanın ara işlerini yapar. Kol altı çıraklıktan sonra kalfa yardımcısı anlamına gelen masa kalfası olarak adlandırılan halfe olunur. Makineye iş hazırlayan kişi demektir. Ayakkabı imalatında genellikle saya ile tabanı yapıştıranlara kalfa denir. Halfeden sonra da usta olunabilir. Sayacılıkta usta olmak demek kendi saya atölyesini kurmak ve çırak, kol altı, halfeden oluşan ekibini oluşturmak demektir.

Benden iki yaş büyük abim bir atölye yangınında vefat etti. Bizim atölyeler çok risklidir. Biz kimyasallarla çalışıyoruz. Ben çift başı çalışıyorum. Büyük firmalara üretim yapıyorum. Yanımda hem Suriyeli hem de çocuk çalıştırıyorum. Maliyeye kaydım var, ancak ne vergimi ödeyebiliyorum ne de BAĞKUR aidatlarımı. Yanımda çalışanların hiçbiri kayıtlı değil. Onların kayıtlı olması mümkün değil. Çünkü biz o kadar ucuza çalışıyoruz ki, geçen yıl iş bırakma eylemi yaptık. Çok etkili olmadı. Aramızda birlik yok. Bir de haftalık kazanca o kadar muhtacı ki; ben kazanamazsam çıraklarıma, çalışanıma nasıl ödeme yapacağım?

3.2.2 Ayakkabı İmalatında Göçmen Emeği ve Suriyeli Çocuklar

Ayakkabı imalatında göçmen emeğinin yeri ve önemi yapılan görüşmeler sırasında sık sık dile getirilmiştir. Bu görüşmelerde uzun yıllar ayakkabı imal eden işverenler, geçmişten günümüze ayakkabıda çalışan göçmenlerin geldikleri ülkeler değişse bile, göçmen emeğinin öneminin azalmadığını vurgulamıştır. 1950’li yıllarda yoğunlaşan Balkan göçü ile Türkiye’ye gelenler arasında ayakkabı imalatı becerileri olanlar, özellikle İzmir’de ayakkabı imalatında önemli bir yer edinmiştir. İstanbul’a gelen ve kendi ülkelerinde ayakkabı imalatında çalışan Afganlar’ın da bir süre ayakkabı imalatında yer aldıkları, alan görüşmelerinde ifade edilmiştir. Zorlu çalışma koşullarına yerli işgücü katlanamadığında göçmen emek, işgücü ihtiyacını karşılamaktadır. Ayakkabı imalatının aradığı niteliksiz emek, göçmen çocuklar tarafından karşılanırken, beceri gerektiren işler ise, ayakkabı imalatında bilgi ve becerisi olan yetişkin göçmen işgücü tarafından yapılmaktadır.

2011 yılından bu yana ayakkabı imalatında, Suriyeli göçmen işçi sayısının artmaya başladığı paylaşılmıştır. İmalatta yaşanmaya başlanan çırak işçi bulamama sorunu, Suriyeli göçmenlerin gelişi ile bir nebze olsun azalmıştır. Suriyeli işgücü imalata sadece çalışan değil ama aynı zamanda kendi atölyelerini açarak da katılmaktadır. Alan çalışmanın yapıldığı İstanbul, İzmir, Hatay, Gaziantep ve Adana illerinde Suriyeli göçmenlerin kendi imalat ve saya atölyelerini kurdukları ve bu atölyelerde hem kendi çocuklarını hem de akraba ve aile üyesi diğer çocukları çalıştırmaya başladıkları gözlemlenmiştir.

Türkiye’de ayakkabı imalatında Suriyeli ve özellikle çocuk işçiliği birçok haber kaynağında gündeme gelmektedir.⁵⁶

*Suriyeli çocuk işçiliğinin yoğun olduğu Işıkkent Ayakkabıcılar Sitesi’ndeyiz. Atölye sahiplerinin verdiği bilgilere göre hemen her atölyede en az bir ya da iki Suriyeli çocuk bulunuyor. Yetişkin işçilerle birlikte günde 12 saat çalışan çocuk işçiler, genellikle ip temizliyor ya da getir götür işlerini yapıyor. Hemen hemen yarı yarıya ücret alan çocuk işçilerde, erken yaştan itibaren maruz kaldıkları kimyasallar, meslek hastalıklarının daha çabuk baş göstermesine sebep oluyor. Çocukların büyük bir kısmı Bornova Doğanlar, Konak Kadifekale ve Karabağlar Cennetçeşme bölgelerinden geliyor.*⁵⁷

---

⁵⁶ Anadolu Ajansı (08.10.2015) Suriyelilerin gitmesi İzmirli ayakkabıcıları üzdü (video)
Doğan Haber Ajansı (13.01.2016) Suriyelilere çalışma izni en çok ayakkabıcıları sevindirdi
Anadolu Ajansı (14.01.2016) Suriyeli ustalar meslekleriyle hayata tutundu
Guardian (6.05.2016) From war to sweatshop for Syria's child refugees (video)
The New York Times (04.06.2016) In Turkey, a Syrian Child Has to Work to Survive
Associated Press (10.06.2016) Pictured: Refugee children labor in Turkish factories
Cihan Haber Ajansı (11.06.2016) Suriyeli çocuklar işe değil, okula gitmeli

⁵⁷ Evrensel (23.04.2016) Suriyeli çocuk işçiler eğitim alamıyor, ucuza çalıştırılıyor.

“ Halepli saya ustası Muhammet

Muhammet beş yıl önce Halep'teki ağır bombardımanından kaçarak İzmir'e gelmiş. Çocuklarını ve karısını Halep'teki köylerinde yaşayan anne babasına bırakmış. Muhammet, Halep'te saya ustası olarak evinin alt katında ayakkabı imalathanelerine saya yaparmış. İzmir'e gelince bir evde on kişi beraber yaşamaya başlamışlar. Muhammet İzmirli bir saya ustasının yanında haftalık 250 TL'ye çalışmış. Üç yıl önce eşini ve çocuklarını İzmir'e getirtmiş. İzmir Altındağ'da 450 TL aylıkla bir ev kiralamış. Önceleri iki çocuğuyla birlikte başka bir saya ustasının yanında çalışmışlar. Çalıştıkları usta ücretlerini ödemeyince bu ücret karşılığı olarak ustanın dikiş makinasını ve saya masasını devralmışlar. Kendisi, çocukları ve akrabası olan iki çocukla birlikte kendi saya atölyesini kurmuş Muhammet. Ayakkabı sitesinden 320 TL aylıkla bir yer kiralamış. Haftada 6 gün sabahdan akşama kadar, işin olması durumunda da gece yarısına kadar suni deri sayası hazırlıyorlar. Çocuklar yapıştırıyor, kıvrıyor, düzeltiyor, kendisi de dikiyor.

Görüşmenin yapıldığı tarihte Muhammet ayakkabı sayasının çiftini 1,75 TL'den yapıyordu. Biraz soluklanıyor. İşine ara veriyor. 'Mecburuz.' diyor sayacı Muhammet. 'Ne fiyat verirlerse yapmak zorundayız. Geçinmek çok zor. Çocuklarımla birlikte günde 15 TL yol parası ödüyorum. Evin kirası, elektrik, su parası toplam 1000 TL ediyor. Çalışmazsak bunları nasıl ödeyeceğiz? Babam annem hâlâ Suriye'de. Onlara da az miktarda para gönderiyorum. Geçen yıl burada sayacılar ve onların yanında çalışan herkes, çocuklar dahil grev yaptı, iş bıraktı. Ancak bir işe yaramadı. Çünkü fiyatlar artmadı. Suriyeliler işe ve paraya muhtaç. Ben yapmazsam başkası yapıyor. Bizim aramızdaki rekabet fiyatların yükselmesini önüyor. İmalatçı da bunu çok iyi biliyor. Ben bazen günde 100, bazen 200 çift saya yapıyorum. 5 kişi çalışıyoruz. Günde 12 saat, haftada 6 gün. Sigorta yok, kayıt yok.'

Sayacı Muhammet her şeyin farkında. Ama çaresiz. Çalışmaya mecbur. Yoksa hayatta kalmak çok zor. Hem kendisinin hem de çocuklarının nasıl bir geleceği olacağını bilmiyor. Yalnızca bugün kazanacağı paraya bakıyor. Günde 200 çift saya yaparsa 350 TL kazanacak. Kişi başına 70 TL. Dükkân kirası, elektrik parası, site aidatı bu ücrete dahil. Her gün iş bulursa mutlu oluyor. Yılda 2 sezon kaç gün süreceği belli olmayan boşluklar oluyor. O günlerde ise hiç kazanamıyor.

Cemre Yaşkeçeli, Konya-2018

İstanbul'da ziyaret edilen ayakkabı imalatı ve saya atölyelerinde Suriyeli işgücü yanı sıra Türkiye'de uluslararası koruma altında olan veya Türkiye'de kayıtsız yaşayan yabancı göçmen çocukların da ayakkabı imalathaneleri ve saya atölyelerinde çalıştığı görülmüştür. Ayrıca imalathane sahipleri de bu durumu sık sık dile getirmişlerdir. Çocukların Afrika ülkelerinden Senegal, Cezayir, Fildişi Sahili'nden, Asya'dan ise Afganistan, Pakistan, Orta Asya ülkelerinden geldikleri belirtilmiştir.

Göçmen çocukların ayakkabı imalatında çalışmalarının temel motivasyonu çıraklık düzeyinde yapılabilecek işlerin varlığı, Türkiyeli ailelerin çocuklarını bu atölyelere gönderme konusundaki isteksizlikleri, göçmenlerin hızlıca iş bulabilecekleri sektör olması olarak sıralanabilir. Ayrıca haftalık ücret, iş ve işyerini hızlıca değiştirebilme olanağı, zor, tehlikeli ve kötü çalışma koşulları olmasına rağmen çok fazla ağır kaldırma işinin olmaması, çocukların ayakkabı imalatında yer almalarının başlıca nedenleridir.

“ **İstanbul’da ayakkabı imalatı: Uluslararası çocuk işçiliği...**

İstanbul’un Avrupa yakasında yakın zamanda ilçe statüsü kazanmış yerde görüştüğümüz saya işletme sahipleri ilçede yaklaşık 8-9 bin sayacı çalışanın olduğunu ifade ediyorlar. Yaklaşık yüzde 95’i kayıtdışı çalışıyor. Çalışanların çoğu çocuk. 65 kişinin çalıştığı bir işletmede önce gözlem yapıyoruz, sonra işletme sahibiyle görüşüyoruz. Öğle yemeğinde işletmesinde çalışan çocukları yanımıza getiriyor onlarla da görüşme yapmak için. Araştırmada çocuklarla görüşme yapılmadığından yalnızca kayıtdışı sohbet ediyoruz. Kendimizi tanıtarak onların da kendilerini tanıtmalarını istiyoruz.

Aleyna 17 yaşında, TC vatandaşı. Annesi de bu saya işletmesinde çalışıyor; işçilere yemek yapıyor. Aleyna okulu çok önceden bırakmış. Çalıştığı yerden aldığı parayla babasının kendilerine bıraktığı borçları ödüyorlar.

Yasin 14 yaşında, Suriyeli Türkmenlerden. Sohbetle çevirmenlik yapıyor. Harika Türkçe konuşuyor. İşletmede makineci olarak çalışıyor ve sayanın ayna kısımlarını dikeyiyor. Türkiye’de hiç okula gitmemiş. Dokuz kardeşler. Annesi de bu işletmede çalışıyor.

Nasır 16 yaşında, Suriyeli göçmen çocuklardan. Yaşını önce büyük söylüyor, sonra değiştiriyor. Ancak bu yaşı bile çok büyük. Tahminimiz 14 yaşında olduğu yönünde. Ayakkabı sayalarının ütüsünü yapıyor. Kardeşleri de bu işletmede çalışıyor.

Nadir 14 yaşında, Cezayirli. Bir yıl önce Türkiye’ye gelmiş. İlk önce annesi bu işletmede çalışmaya başlamış. O da annesiyle birlikte işe geliyor.

10 yaşında kız çocuğu Sofi çok zayıf ve kısa boylu. Suriye’nin Halep kentinden. Suriye’de de Türkiye’de de hiç okula gitmemiş.

Suriye’nin Halep şehrinden Muhammet 14 yaşında. Sayacılıkta yapıştırma işlerinde çalışıyor. Spor ayakkabı üretiyorlar.

14 yaşındaki Abdülmecit de Halepli. Beş yıldır İstanbul’da. Üç yıldır sayacılıkta çalışıyor.

Ahmet 9 yaşında, saya işletmesinin sahibinin oğlu. Sabahtan okuluna gidiyor, öğleden sonra babasının işletmesinde çalışıyor. Babası bu işi öğrenmesini istiyor. Çünkü babası da 10 yaşında sayacılığa başlamış.

Çocuklar ayakkabı üretiminin sayacılık aşamasındalar. Bu çocukların hemen hemen yüzde 90’nı göçmen; Azeri, Afgan, Cezayirli, Pakistanlı, Afrika’nın birçok ülkesinden. En çok da Suriyeli çocuklar çalışıyor bu atölyede. İşletmede çalışan 65 işçinin tamamına yakını yabancı. İşletme ortağı da Suriyeli bir girişimci. İşletmede bütün işçiler aynı yerde, bant usulü çalışıyor. Çok gürültülü. İşçiler, çocuklar inanılmaz bir tempoda çalışıyor.

Yalnızca İstanbul’da 20 bin sayacı olduğu tahmin ediliyor. Bu da yaklaşık 100 binin üzerinde çalışan demek. Bu işletmelerin kaçının kayıtlı olduğu bilinmiyor. Görüşme yaptığımız kişiler yalnızca yüzde 5’inin kayıtlı olduğunu ifade ediyorlar. Çalışanların kayıtlılığı ise bu orandan da daha az. İlçenin her sokağında en az üç saya işletmesi veya atölyesi olduğu belirtiliyor. Herkes bu işletmelerin nerede olduğunu biliyor. Zaten kimse de gizlemiyor.

3.2.3 İŖi Bulma ve İŖgücüne EriŖim Stratejileri

İmalatta son yıllarda yaŖanan en önemli problemlerden biri ıraklık, kalfalık ve ustalık süreçlerinin eskisi gibi işlememesi ve iŖgücü arzında yaŖanan daralma olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle yeni iŖgücü koŖulları, teknolojiye deęiŖimler, yasal gereklilikler ve tüketici eğilimleri ve çocuk iŖçilięine duyarlılıkları çıraklıktan ustalığa döngüsünün yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Yeni iŖgücü kaynaklarına erişimde sıkıntı yaŖayan sektörde, İŖKUR'dan eleman aramak bir seçenek olarak kullanılmaktadır. İŖKUR üzerinden iŖgücüne erişim daha çok kayıtlı işletmelerin izledikleri bir yol iken, kayıtdıŖ işletmeler geniŖ oranda İŖKUR'dan eleman sağlamamaktadır. İŖKUR'dan yerleŖtirilen iŖçilerin kayıt altına alınması zorunluluğu merdiven-altı kayıtdıŖ firmaları daha enformel yollara zorlamaktadır. Fakat bazı durumlarda, İŖKUR'dan iŖçi talep edilse bile iŖçinin sosyal güvenliğe kayıt işlemleri yapılmamaktadır.

Ayakkabı imalatının yapısından kaynaklanan mevsimsel dalgalanmalar özellikle sezon ve model deęiŖimlerinde bazı aylar iŖçilerin işsiz kalması ile sonuçlandığından, bu durum sektörün iŖgücüne erişiminde önemli bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Markaların ve büyük toptancıların taleplerine ve genellikle yaz-kış sezonuna bağlı olarak gerçekleşen üretim dalgalanmalarına göre hem sayacılar hem de imalatçılar belli dönemlerde üretime 15 veya 30 gün ile deęiŖen sürelerde ara verebilmektedir. Ayrıca ayakkabı ihracatında yaŖanan dalgalanmalar da imalatın duraklamasına neden olabilmektedir. Çalışılan ve çalışılmayan bu dönemler iŖçilerin gelirlerinde ciddi deęiŖimler yarattığından, iŖgücü arzını baskılayan faktörler oluŖmaktadır. Bunlar ayrıca iŖçilerin fabrikalar ve atölyeler arasında hızla işyeri deęiŖtirmesi ile sonuçlanarak, iŖgücü kısıtlarını arttırmaktadır. İŖçiler, çalışmadıkları zamanlarda gelen işler için baŖka işletmelerle anlaŖabildikleri gibi, hali hazırda çalışıyor oldukları yerlerden de biraz daha yüksek ücret ödeyen işyerlerine geçebilmektedir.

Çocuk iŖçilerin iş bulma süreçlerinde ise genellikle kendi bireysel çabaları ve yakın tanıdıkları öne çıkmaktadır. Çocukların ayakkabı imalatı yapan işyerlerine giderek iş olup olmadığını sormaları ile işe eriştikleri ifade edilmiştir. İŖçi arayan işletme ve atölyeler ise kendi işyerlerinin camlarına, kapısına iŖçi arama ilanları asmaktadırlar. İnternet sitelerine ilan vermek ve iŖçi arama panoları en yaygın diğer iŖçi arama yöntemleridir. Bir diğer yaygın iş bulma yöntemi ise işyerindeki çalışanlar aracılığı ile yeni iŖgücü kaynaklarına erişimdir. İŖçilerin yakınları, akrabaları ve aile üyeleri üzerinden yeni iŖçilere ulaŖılabilmektedir. Gelire ihtiyaç duyan ailelerin çocukları için iş araması da bir baŖka yöntemdir. Yabancı göçmen iŖçilere ise facebook veya whatsapp gruplarından ulaŖmak özellikle İstanbul'da dile getirilen yaygın bir uygulamadır.

3.2.4 Çocukların Çalışma Koşulları: Çalışma Saatleri ve Ücretler

Ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin en kötü biçimi olmasının temel nedenlerinden biri ayakkabı imalatının *tehlikeli* bir iş olarak kabul edilmesi⁵⁸ ve imalatla mevcut çalışma koşullarının 18 yaş altı çocukların çalışması için uygun olmamasıdır. Çocukların ayakkabı imalatındaki çalışma koşulları iki ayrı üretim alanında ele alınmalıdır; ayakkabı ve saya imalatı. Çünkü bu imalatların çok büyük kısmı farklı mekanlarda farklı işverenlerle gerçekleştirilmekte, kullanılan aletler, araçlar ve makineler değişmektedir. Raporun bu bölümünde, çalışma koşulları kapsamında çalışma süreleri, ücretlendirme ve işçi sağlığı ve iş güvenliği kapsamında tehlike ve risklere değinilmektedir.

Çalışma süreleri

Ayakkabı imalatında işletmenin büyüklüğüne ve makineleşme durumuna göre çalışma düzeni farklılaşmaktadır. Büyük ölçekli ve makineleşmiş işletmelerde bant tipi bir üretim söz konusudur ve çalışanların hemen hemen tamamı aylık ücretle çalışmaktadır. Bu çalışanların çalışma saatleri ve günleri genellikle İş Kanunu'nda yer alan çalışma şartlarına uygundur. Orta ve küçük işletmeler şeklinde örgütlenen ayakkabı imalatı firmalarında ise kesim, finisaj ve kalite kontrol çalışmaları haftalık veya aylık ücretlendirme ile günde 10-11 saati bulan çalışma şeklinde gerçekleştirilmektedir. Ayakkabı montoloma, sayanın tabanla birleştirilmesi işlemi ise çift başı (parça başı) yapıldığından kalfa veya ustanın günde kaç saat çalışacağı işletmenin kapasitesine, işin aciliyetine ve üretimin miktarına bağlı olarak değişmektedir.

Saya imalatı, çok büyük oranda bir saya ustası tarafından kurulan ve işletilen, ustanın yanında istihdam ettiği kalfa ve çırak ekiplerinden oluşmaktadır. Spor ayakkabı saya imalatı büyük ölçekli olduğundan atölyelerde çok sayıda işçi çalışmakta ve bant şeklinde seri üretim yapılmaktadır. Saya imalathaneleri çok büyük oranda mikro veya küçük işletmelerdir. Çoğunlukla ayakkabı imalatı yapılan işletmelerden ayrı, bağımsız mekanlarda yer almaktadır. Saya imalatında çalışan usta, kalfa ve çıraklar birbirine bağımlı olarak çalışmaktadır. Çırakların yapıştırıcı sürdüğü saya parçaları, kalfalar tarafından yapıştırılmakta, dikilmekte, ustalar tarafından nihai hale getirilmektedir. Çıraklar tekrar hazırlanan bu sayaların ipliğini veya diğer bölümlerini temizlemekte ve sınıflamaktadır. Bu nedenle bir takım halinde çalışan saya atölyesinde çalışma günü ve zamanı, atölyenin aldığı siparişe bağlıdır. Siparişin sıkışık olması durumunda günde 12-14 saat, haftada 7 gün ve hatta bazı durumlarda gece çalışma da söz konusu olabilmektedir. Siparişin az veya hiç olmadığı zamanlar işçilerin çalışma düzeni de buna göre kurulmaktadır.

Her iki imalat aşamasında da genellikle haftada 6 gün, günde ortalama 10 ile 12 saatlik çalışma gerçekleştirilmektedir. Yıllık izin, bayram veya hastalık izninin olmadığı; sezon aralarında iş akışının durduğu zamanlarda işçilerin -doğal olarak- ücretsiz izin kullandıkları ifade edilmiştir.

⁵⁸ İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği

Ücretler

Ayakkabı imalatında ücretlendirme, yapılan işe göre farklı ödeme dönemlerinde yapılabilmektedir. Ücretler aylık, haftalık ve parça başı (çift başı) olarak ödenmektedir. Saya işleri daha çok, imalat yapan işletmelerin dışında bağımsız atölyelere parça başı olarak verilirken, imalathanelerde ofis elemanı, kesim, kalıba alma, finisaj, kalite kontrol ve paketleme işlerini yapacak elemanlar istihdam edilmektedir. Tasarım ve ofis çalışanları genellikle aylık, saya için gerekli deri ve kumaş kesimi yapan işçiler haftalık veya aylık, ayakkabının kalıba alınması (montolama) işini yapan kalfalar ise parça başı veya haftalık olarak ödeme almaktadır. Formel ve kurumsal bir işletmede, bu işler aylık olarak ödenirken, finisaj, kalite kontrol ve paketleme işlerini yapanlar, haftalık veya aylık olarak ücretlendirilmektedir.

Saya hazırlama işi ise fason olarak çalışan saya ustaları tarafından parça başı (çift başı) olarak ücretlendirilmektedir. Saya ustası kendi yanında çalıştırdığı çırak, kol altı (çıraktan bir üst seviye), kalfa yardımcısı (masa kalfası, kalfadan bir alt seviye) ve kalfalara haftalık ödeme yapmaktadır. Bazı durumlarda ise saya ustaları, formel ve kayıtlı sektör işletmelerinde aylıkçı olarak istihdam edilmekte veya Hatay'da alan çalışmasında gözlemlendiği gibi ayakkabı işletmesinin içinde, kendi hesabına, o işletmeye ve/veya başka işletmelere parça başı saya üretimi yapmaktadır.

Ayakkabı imalatında kayıtlı işçilerin ortalama brüt ücretleri daimî işçiler için aylık 2050 TL, mevsimlik işçiler içinse 1777 TL'dir (Tablo 8). Bu veriler, ayakkabı imalatında kayıtlı çalışan işçilerin asgari ücretle çalıştığını göstermektedir.

Tablo 8. Ayakkabı imalatında brüt ortalama ücret TL (Aralık 2017)⁵⁹

Daimî işçi	Mevsimlik işçi	Özel sektör çalışanı	Kadın (K)	Erkek (E)	K+E ortalama
2050	1777	2053	1967	2072	2.050

Alan çalışmasında çocukların haftalık net 150-400 TL, kalfaların haftalık 350-700 TL arasında ücret aldığı, ustaların ise 600-800 TL haftalık gelir elde ettikleri dile getirilmiştir (Tablo 9). Çocukların atölyede yaptıkları işler ücret seviyelerini belirlemektedir. Henüz işe yeni başlamış ve getir-götür işi yapan çocuklar en düşük ücreti, biraz daha nitelikli iş yapan çırak çocuklar da en yüksek ücreti almaktadır. Çıraklıktan kalfalığa geçiş sürecinde de ücret artmaktadır. Bu ücretler net ücret olup, herhangi bir sosyal güvenlik veya emeklilik kesintisini kapsamamaktadır. Alan çalışması sırasında, özellikle çocukların ve gençlerin hemen hemen tamamının kayıtdışı istihdam edildiği gözlemlenmiştir.

⁵⁹ Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından sağlanan veriler.

Tablo 9. Ayakkabı imalatında ücretlerin illere göre dağılımı⁶⁰

İl adı	Çırak	Kalfa	Usta
Adana	150-200 TL/haftalık	450-500 TL haftalık	700-750 TL/haftalık
Gaziantep	100-250 TL/haftalık 200-350 TL /haftalık (kol altı)	400-600 TL/haftalık (kalfa) 350-500 TL/haftalık (kalfa yardımcısı)	500-600 TL/haftalık
Hatay	125-150 TL/haftalık	400-500 TL/haftalık	2500 TL/aylık
İstanbul	1000-1300 TL/aylık Türklerle 1000 TL/aylık Suriyelilere 900 TL/aylık	1700-2200 TL/aylık Makineci olarak çalışırsa 700 TL/haftalık	2000-3200 TL/aylık
Konya	100-300 TL/haftalık	400-700 TL/haftalık	600-700 TL/haftalık

Sosyal Güvence ve Kayıtdışılık

Çoğu emek-yoğun sektörde olduğu gibi ayakkabı imalatının da önemli bir kısmı kayıtdışı olarak gerçekleşmektedir. Kayıtdışı üretimin yaygınlığı ise yasalarla düzenlenen çalışma ilişkilerinin çoğunlukla uygulanmadığının ve çocuk işçiliğinin de yaygınlığının göstergesidir. Kayıtdışılık, çocuk işçiliğine yer açan en önemli unsurlardan bir tanesidir. Ayakkabı imalatında yer alan çoğu KOBİ'nin kayıtdışı olması, işçiliği mecburen kayıtdışı hale getirmekte ve çocuk işçiliğine zemin oluşturmaktadır. Spor ayakkabısı ve terlik imalatı dışında imalatın önemli bir kısmı orta ve küçük ölçekli işletmelerde emek-yoğun olarak yapılmaktadır. Ayrıca saya imalatının fason olarak atölyelerde yapılması, imalatın merdiven altı, yani kayıtdışı yerlerde yapıldığına işaret etmektedir. Yapılan görüşmeler sırasında ayakkabı imalatının yüzde 60-70'inin saya hazırlama işi olduğu ve saya üretiminin yüzde 90'ının da kayıtsız olduğu ifade edilmiştir. DOĞAKA'nın 2014 yılında Hatay'ın Antakya ilçesinde ayakkabı imalatına yönelik araştırması kapsamında görüşme yapılan firmaların, yüksek oranda kayıtdışı işçi çalıştırdığı firma sahipleri tarafından ifade edilmiştir.⁶¹ Doğrudan ayakkabı imalatına vurgu yapılmamakla, birlikte ayakkabı imalatını da kapsayan TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi verilerine göre Deri ve İlgili Ürünlerin İmalatı'nda (15 NACE Kodu) kayıtdışı istihdam oranı 2013 yılında yüzde 34 olarak tespit edilmiştir (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2015). Bu oran 2016 yılında yüzde 44,3'e yükselmiştir.

Hızlı değerlendirme kapsamında 6 ilde yapılan görüşmeler ve atölye ziyaretleri de ayakkabı imalatında yaygın olan kayıtdışılığı doğrular nitelikte bulgular üretmiştir. Organize sanayi bölgelerinde, makine ile seri üretim yapan büyük ölçekli firmalarda ve denetime tabi markalar için üretim yapan firmalar dışında, ayakkabı imalatının büyük

⁶⁰ Alan araştırması bulguları.

⁶¹ DOĞAKA (2014) sayfa 23

oranda kayıtdışı olduğu söylenebilir. Bunların dışında emek yoğun üretim yapan orta ve küçük ölçekli ayakkabı imalatı işletmelerinde ve özellikle saya atölyelerinde çalışanların ve bu işletmelerin önemli bir kısmı kayıtdışıdır. İmalattaki kayıtdışı çalışma oranları 2011 yılında Suriyeli göçmenlerin gelişi ile daha da yükselmiştir. Başta Suriyeliler olmak üzere diğer tüm yabancı göçmen işçiler kayıtdışı olarak çalışmaktadır.

Kayıtdışılığın en yaygın gerçekleştiği saya atölyelerinde hem atölyenin hem de atölye sahibi dahil işçilerin kayıtdışı çalışmalarının temel nedenleri; parça başı (çift başı) ücretlerin düşük olması, atölyelerin vergi ve işletme kayıt maliyetlerini karşılayacak gelir elde edememeleri ve saya üretiminin sürekliliğinin olmaması olarak ifade edilmiştir. Çünkü saya atölyeleri ayakkabı imalatçılarının kendilerine iş vermesi durumunda çalışabilmektedir; siparişlerin yoğun olduğu dönemde fazla iş talebi gelirken, sezon boşluğu olan dönemlerde yeterli iş olmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca kira, kira vergisi, muhasebeci ücreti, gelir vergisi, sosyal güvenlik ödemelerinin, elde edilen bu kazançla ödenemeyeceği ifade edilmiştir. Kayıtlı olan saya atölyesi sahipleri ne kendi BAĞKUR borçlarını ne de diğer vergileri ödeme imkânlarının olmadığını belirtmektedirler. Ücretlerin düşük olmasının en önemli nedeni olarak da markaların imalatçılara yaptığı fiyat baskısı gösterilmiştir. Maliyetlerini düşük tutmak zorunda olan küçük üreticiler için tek çare, hem çocuk emeğine hem de göçmen işgücüne başvurmaktır. Suriyelilerin gelişi ile ücret artışları önemli ölçüde yavaşlamış ve düşük ücretler ile çalışabilecek işgücü havuzu genişlemiştir.

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Tehlike ve Riskleri

Ayakkabı imalatını çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden birinin yaşandığı sektör haline getiren şeyler, çocukların bu imalatla katlanmak zorunda oldukları çalışma koşulları ile her an karşı karşıya oldukları işçi sağlığı ve iş güvenliği tehlike ve riskleridir. Sektörde mevcut çalışma koşullarının işçi sağlığı ve iş güvenliğini tehdit ettiği DOĞAKA (2014) raporunda da belirtilmektedir.⁶² Çocukların üretim sırasında, mevcut işçi sağlığı ve iş güvenliği tehlikelerine karşı daha açık oldukları ve yetişkin işçilere göre daha yüksek risk grubunu oluşturdukları bilinmektedir (Kayhan, 2012). Basına yansıyan haberlerde de çocukların karşı karşıya olduğu tehlikelerin bir kısmı yer almaktadır:

*İzmir Işıkkent Ayakkabıcılar Sitesi'nde bazı işyerlerinde ayakkabı yapıştırma işlerinde çalıştırılan Suriyeli işçiler, yapıştırıcı ürün kullanımına bağlı olarak polinöropati adlı bir hastalığa yakalanıyor. Hastalanan işçiler içinde çok sayıda çocuk işçi de var.*⁶³

*Adana'da çocukların çalıştığı ayakkabı atölyelerini belgesele dökünce bu defa "Bu deri nereden geliyor?" diye sorunca 2013'te Gerede'yle bağlantı kurdum ve ertesi yıl çektiğim belgeselle orada imalatın izinin ünlü bir markaya kadar uzandığını fark ettim. O çocuklar bu marka için çalışıyor. Gerede'de deri çanta, kemer, özellikle de ayakkabı üretmek için özellikle büyük baş hayvan derisi işleniyor. Uşak'ta veya İstanbul'da da deri atölyeleri var ama onlar büyükbaş hayvan derisi değil. Gerede'de atölye içindeki kötü şartlar, kimyasal kokuları başınızı döndürüyor. Kimyasalların Hollanda'dan geldiğini fark ettim. Kutuların üzerinde Türkçe bir tek kelime yok; çalışanları onları nasıl, hangi şartlarda kullanacaklar, eldiven kullanılmalı mı, kullanılmamalı mı, hiçbir şey anlaşılmıyor.*⁶⁴

Diğer bölümlerde de altı çizildiği üzere, İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği'ne göre, İş Tehlike Sınıfları Listesi'nde C İmalat kısmında 15.2 NACE koduyla Ayakkabı, bot, terlik vb. imalatı faaliyetleri *tehlikeli* sınıfta yer almaktadır. Deri ve ilgili ürünlerin imalatı ile ayakkabı imalatına yönelik yayımlanan 2013-2014 yıllarına ait işçi sağlığı ve iş güvenliği verilerine göre, iş kazası sayısı ve iş kazası sebebiyle yaşanan geçici iş görmezlik verileri dikkati çekmektedir (Tablo 10) (Akyol, 2016).

⁶² DOĞAKA (2014) sayfa 25-38

⁶³ T24 (2.07.2015) Workers who come to Turkey from Syria catch disease. <https://t24.com.tr/haber/suri-yeden-turkiye-gelen-isciler-hastaliga-yakalaniyor,301703>

⁶⁴ Bianet (12.05.2015) Documentary journalism transforms in Netherlands whereas it frightens in Turkey. <https://m.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/164470-belgesel-habercilik-hollanda-da-donusturuyor-turkiye-de-korkutuyor>

Tablo 10. Deri ürünleri ve ayakkabı imalatında iş sağlığı ve güvenliği verileri (2013-2014)⁶⁵

İş sağlığı ve güvenliği durumu	2013		2014	
	15(*)	15.2(*)	15(*)	15.2(*)
İş kazası sayısı	441	202	499	287
Ölümlü iş kazası sayısı	3	0	8	3
Meslek hastalıkları sayısı	0	0	1	0
Geçici iş göremezlerin sayısı (kişi-ayakta tedavi)	7091	2560	5879	2838
Geçici iş göremezlerin sayısı (kişi-yatarak tedavi)	97	19	190	60

(*)NACE 15: Deri ve ilgili ürünlerin imalatı (**) 15.2 Ayakkabı, bot, terlik vb. imalatı

Ayakkabı imalatında işçilerin sağlık ve güvenliklerini olumsuz etkileyecek risk etmenleri; kimyasal, fiziksel, mekanik, ergonomik, yangın ve patlama, işyerinin mekânsal konumundan ve elektrikten kaynaklanabilecek tehlikelerdir.

Ayakkabı İmalatı Yapılan İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Risklerinin Tespiti ve Kimyasal Maruziyetin Belirlenmesi üzerine Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü tarafından uzmanlık tezi olarak Ankara ilinde bulunan küçük ve orta ölçekli 9 işletmede önceden haber verilerek 2016 yılında bir araştırma yapılmıştır (Akyol, 2016). Bu araştırmanın sonuçları göstermektedir ki, ayakkabı imalatı yapan işletmelerin fiziki durumu (havalandırma, aydınlatma, elektrik, hijyen gibi koşulları) çalışmaya uygun olmadığı gibi, üretim sırasında kullanılan kimyasalların yarattığı tehlike de yüksektir. Kimyasalların doğru kullanımı bilinmediği gibi, işverenlerin işçileri bu maddelerin içerdiği zararları ve doğru kullanım şekilleri konusunda yeterince uyarmadığı, kimyasallara maruz kalmanın yüksek seviyelerde olduğu ve bu maddelerle çalışanların gerekli fiziki izolasyon ve kullanım sürelerine uyulmadığı tespit edilmiştir.⁶⁶ Araştırmanın örneklemine giren işletmede bu çalışmanın yapılacağına önceden bildirilmesine, yani araştırmanın habersiz olmadığı, hatta ölçümlerden önce işletmeler hakkında bilgi edinmek için ön çalışmanın yapıldığı ve resmi bir kurumun araştırması olduğu bilinmesine rağmen, bu sonuçlara ulaşılmıştır.

2006 yılında İş Teftiş Kurulu Başkanlığı⁶⁷ tarafından Adana, Ankara, Bursa, İstanbul ve İzmir illerinde görevli 36 iş müfettişi tarafından 19 Ağustos 2005-31 Ocak 2006 tarihleri arasında 23 ilde bulunan 1024 işyerinde *Ayakkabı, Saya, Saraciye ve Deri Konfeksiyon*

⁶⁵ Sosyal Güvenlik Kurumu Yıllık İstatistikleri, 2013-2014, Yıllık İstatistikler.

⁶⁶ Akyol (2016) s: 79

⁶⁷ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı çalışma hayatını denetlemeye yetkili birimidir. İşyerlerindeki sağlık ve güvenlik koşullarının iyileştirilmesi ve çalışanların iş kazaları ile meslek

İmalatı Yapılan İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Proje Denetimi yapılmış, bunun sonunda bir rapor hazırlanmıştır (ÇSGB, 2006). Bu rapora göre işyerlerinde en sık tespit edilen iş sağlığı ve güvenliği tehlike ve riskleri şöyledir:

1. İşverenler ile çalışanların çoğunluğunun, iş sağlığı ve güvenliği konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları gözlemlenmiştir.
2. Sektördeki işyerlerinin özellikle küçük ölçekli işyerlerinin teknolojik ve ekonomik yetersizlikleri iş sağlığı ve güvenliğini olumsuz etkilemektedir.
3. İşyerlerinde çeşitli firmalar tarafından üretilen hekzan⁶⁸, toluen vb. değişik kimyasalları içeren yapıştırıcılar kullanılmaktadır. İşyerlerinde kullanılan kimyasallara ait malzeme güvenlik bilgi formlarının bulunmaması yanı sıra, malzeme güvenlik bilgi formlarında ve etiketlerde genellikle hekzan ve diğer kimyasalların, yapıştırıcı içindeki oranları belirtilmemektedir. Ayrıca yapıştırıcı kaplarının üzerindeki bazı etiketlerde de açıklayıcı bilgiler bulunmadığı gibi, mevcut bilgilerde işveren ve işçilere kullandıkları yapıştırıcıların iş sağlığına bir zararı olmadığına dair yanıltıcı bir güven duygusu verdiği tespit edilmiştir.
4. Sağlık ve güvenlik şartları yönünden uygun olmayan işhanlarında faaliyet gösteren küçük ölçekli işyerlerinde, havalandırma, elektrik, aydınlatma ve ısıtma tesisatları ile sosyal tesisler yönünden köklü bir iyileştirmenin yapılması mümkün görülmemektedir.
5. Ayakkabı, saya, saraciye ve deri konfeksiyon üretimi yapılan işyerlerinde karşılaşılan meslek hastalıklarının önemli bir kısmı kimyasal yapıştırıcılardan kaynaklanmaktadır. Bu durum yapıştırıcı kullanımının ciddi bir sağlık riski oluşturduğunu göstermektedir. Karşılaşılan meslek hastalıklarının tespitinde, tanı ve tedavisinde güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çalışanlarda görülen hastalıkların meslekle ilişkisi kurulmadan ya da bu konu dikkate alınmadan tedavisi yoluna gidilmesi, işverenlerce ve çalışanlarca meslek hastalıkları vakalarının bildirilmemesi nedeniyle meslek hastalığı sayısı tam olarak bilinmemekte; meslek hastalığı vaka sayısının tespit edilenden daha fazla olduğu düşünülmektedir. Kimyasal yapıştırıcılardan kaynaklanan hastalıkların özellikle hekzana bağlı polinöropati⁶⁹ vakalarının tespiti ve tedavisi için gerekli özel sağlık muayenelerini, laboratuvar tetkiklerini ve tedavilerini yapacak uygun nitelikte ve yeterli sayıda sağlık kuruluşu bulunmamaktadır. Ayrıca küçük ölçekli işyerleri kolaylıkla ve sıklıkla yer değiştirdiğinden bu işyerlerinin takibi ve dolayısıyla meslek hastalıklarının ve iş kazalarının tespiti daha da zorlaşmaktadır.

hastalıklarında korunması için programlı ve şikâyeteye bağlı teftiş ve denetim yapmaktadır. Kurulun web sitesi incelendiğinde ayakkabı imalatına yönelik en yakın tarihli teftiş çalışmasının 2006 yılında olduğu görülmektedir. Diğer yıllardaki denetimlerin ise yalnızca şikâyeteye bağlı olarak yapıldığı bilgisi dışında sonuçlara ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamaktadır.

⁶⁸ **Hekzan**, düz zincirli bir alkandır. Sanayide organik çözücü olarak kullanılmaktadır. Sağlığa zararlı olan hekzanın solunmasında zehirlenmeler olmaktadır.

⁶⁹ **Polinöropati**, çoklu periferik (çevre) sinirlerin hasar görmesi durumudur, periferik nöropati olarak da bilinir.

6. İşyerlerinde yapıştırma işlemleri, genellikle ayrı bir bölümde yapılmamakta, doğrudan yapıştırma işinde çalışmayan ve çok sayıda işçinin bulunduğu alanlarda yapılmaktadır. Uygun ve yeterli havalandırma sistemi olmayan işyerlerinde ortama yayılan hegzan buharları, yapıştırıcı kullananlarla birlikte diğer çalışanları da etkilemektedir. Yapıştırıcı kullanımı sırasında ortaya çıkan çözücü buharlarının ortamdaki uzaklaştırılması için, işyerlerinin çoğunda lokal havalandırma sistemleri bulunmamaktadır. İşyerlerinde genel havalandırma çoğunlukla uygun şekilde yapılmamaktadır. Havalandırma pencereleri açılarak veya çalışma alanının yukarısında bulunan aspiratörler kullanılarak yapılmaktadır.
7. Kullanılan kimyasalların yanıcı, parlayıcı ve patlayıcı özellikleri nedeniyle yangın ve patlama riski yüksek olan işyerlerinde yeterli önlem alınmadığı görülmüştür.

2006 ve 2016 yıllarında yayımlanan bir denetim raporu⁷⁰ ve bir de uzmanlık tezi⁷¹ benzer bulguları göstermektedir.

Hızlı değerlendirme kapsamında ayakkabı imalatında çalışan çocukların çalışma ortamından nasıl etkilendiği de araştırılmıştır. Görüşmelerde bu kapsamda;

- Saya imalatında kullanılan kimyasallar, genellikle elle sürülmekte olduğundan, bu kimyasalların deri üzerinde etki yarattığı,
- Kimyasalların kapalı ortamda buharlaşması nedeniyle solunum yoluyla çocukları etkilediği, özellikle bali olarak ifade edilen yapıştırıcının uyuşturucu etkisi yarattığı,
- Uzun çalışma sürelerinin çocuklarda aşırı yorgunluk yarattığı; çocukların sırt ve bel ağrısı çektiği,
- Benzer işleri rutin bir şekilde yapmanın psikolojik sorunlar yarattığı,
- Çocukların yiyeceklerini ya yanlarında getirdiği ya da çevreden satın aldığı ve bu yemeklerin yeterli ve dengeli beslenmeye uygun olmadığı,
- Çocukların eğitimlerinden mahrum kaldığı,
- Bazen ustaların çocuklara bağırarak ve onları azarladığı,
- Ücretlerin bazen geç ödendiği,
- Yaşı küçük olanların bazen ağır yük taşıdığı,
- Çalışma ortamının toz ve gürültüsünün çocukları etkilediği, dile getirilmiştir.

---

⁷⁰ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı (2006)

⁷¹ Akyol (2016)

3.2.5 Mesleki Eğitim Kurumları

Ayakkabı imalatında son yıllarda yaşanan işgücü sıkıntısı, eğitilmiş işgücü sorunu⁷² ve göçmen emeğine olan talebi arttıran temel nedenlerin zorunlu eğitim süresinin uzatılması ve çocukların belli bir eğitim seviyesine ulaştıktan sonra imalatla çalışmaya ilgi göstermedikleri olarak dillendirilmiştir. İmalatın ihtiyacı olan yetişmiş işgücü temininde geleneksel yöntemler çocukların erken yaşlarda çalışmaya başlaması ve devam eden yıllarda ustalığa geçişi ile sağlanırken, artık sektörün eğitim kurumları üzerinde vasıflı işgücüne ulaşımının sağlanması bir zorunluluk haline gelmektedir. Ne var ki imalatın durumunu analiz eden raporlarda (Adana Ticaret Odası 2010, Özgülbaş ve Koyuncu, 2011, DOĞAKA, 2014) “*sektörde mesleki ve teknik eğitim yetersizliği*” temel bir sorun olarak tanımlanmaktadır. İşte bu nedenle, çocukların ayakkabıcılık mesleğini artık ustalardan değil, eğitim kurumlarında öğrenmeleri ve bu şekilde mesleğe giriş yapmaları hem işçi hem de insan haklarının uygulanması açısından en etkin yoldur. Bu durum, imalathane ve fabrika sahiplerinin pazarın rekabetçi ortamı ile baş edebilmesi için, sektörün devlet tarafından desteklenmesini gerektirmektedir.

Alan çalışmasında yapılan görüşmeler eğitim kurumlarından ayakkabı imalatına işgücü akışının zayıf olduğunu ve imalatın çırak yetiştirme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlandığını ortaya koymaktadır. Yaygın kayıtdışılık durumunun ve kötü çalışma koşullarının en önemli nedenlerden olması bilinen bir gerçektir. Yine de eğitim kurumları ile sektörün işbirliği çalışmalarının güçlendirilmesine ve hatta bu çabalara göçmen işgücünün de dahil edilmesine ihtiyaç vardır.

Bu bölümde Türkiye’de ayakkabıcılığın çeşitli alanlarında eğitim veren kurumlar ve ilgili kurumsal düzenlemeler ele alınmıştır.

Üniversite-Meslek Yüksek Okulları

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından yayımlanan 2017 sınav kılavuzunda yerleştirme sınavları veya teknik ve mesleki liselerden sınavsız bir şekilde devam etmek üzere, öğrencilerin tercihlerine açık olan ayakkabı tasarım ve üretim lisans ve ön lisans programları şu üniversitelerde mevcuttur;⁷³

- Ankara Üniversitesi, Beypazarı Yüksekokulu
- Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Meslek Yüksekokulu
- Gaziantep Üniversitesi, Naci Topçuoğlu Meslek Yüksekokulu
- İzmir Ekonomi Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu

⁷² Gaziantep Hakimiyet (14.06.2016) Ayakkabı sektöründe sıkıntı büyük. <http://www.hakimiyetgazetesi.com/haber/ayakkabi-sektorunde-sikinti-buyuk-haberi-6673.html>

Adana Ticaret Odası, İç Ticaret Müdürlüğü (2010) Ayakkabıcılık Sektörü Eğitim İhtiyacının Belirlenmesi ve Sektör Raporu.

⁷³ Ayakkabı Tasarım ve Üretimi Programı Bulunan Tüm Üniversiteler <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=30029>

- İstanbul Aydın Üniversitesi, Anadolu BİL Meslek Yüksekokulu
- İstanbul Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
- Konya Selçuk Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
- Trabzon Avrasya Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu

Ankara Üniversitesi Beypazarı Meslek Yüksekokulu, Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü'nde yer alan Ayakkabı Tasarım ve Üretimi ön lisans programı, 2017-2018 eğitim ve öğretim yılında eğitime başlamıştır. Birinci yılın sonunda 45 iş günü staj yapılan bölümde; *"programı tercih eden öğrencilerimiz firmaların ihtiyaç duyduğu ara eleman ihtiyacını karşılaması"*⁷⁴ öngörülmektedir.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi'ne bağlı Gerede Meslek Yüksekokulu 1993 yılında iki programla eğitim öğretime başlamıştır. 2008'de kurulan Ayakkabı Tasarımı ve Üretimi Programı, Saraciye Tasarımı ve Üretimi Programları'nda öğrenimine devam eden 1441 öğrenci bulunmaktadır.⁷⁵

2009-2010 öğretim yılında açılan İstanbul Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Ayakkabı Tasarım ve Üretimi Programı Türkiye Ayakkabı Sektörü Araştırma Geliştirme ve Eğitim Vakfı (TASEV) tarafından desteklenmektedir. *"Ayakkabı tasarım ve üretimine yönelik AB ülkelerindeki üniversitelerde önlisans, lisans, lisansüstü ve doktora programları, ayrıca bir veya iki yıllık sertifika programları bulunmaktadır. Programın ders içeriğinin, AB ülkeleri okullarındaki ders programları ile uyumlu olmasına dikkat edilmiştir. Eğitimini sürdürmek isteyen başarılı öğrencilerimizin yurtdışı üniversitelerde yüksek öğrenime devam etmeleri ve mezun öğrencilerimizin sektördeki istihdamı TASEV'in desteğiyle gerçekleştirilecektir."*⁷⁶

İzmir Ekonomi Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu'nda uygulanan ön lisans programının amacı *"ayakkabı üretim aşamalarının tamamını etkin şekilde uygulayabilecek, üretim planlamada karar verip moda - üretim ilişkisi ile tasarım yapabilecek, yaptığı tasarımları uygulama becerisine sahip ayakkabı tasarımcısı ve tekniker yetiştirmektir."*⁷⁷ İzmir Ticaret Odası ile iletişim halindeki yüksekokula devam eden öğrenciler Shoe Expo 2017; İzmir Ayakkabı Fuarı'nda stand açmanın yanı sıra 2018 yılının Şubat ayında başlatılan "Çıraklar Ustalara Soruyor" projesi sayesinde sektörün deneyimli ustaları ile bir araya geliyor.

2010 yılında kurulan Trabzon Avrasya Üniversitesi'nde ön lisans programı 2016 yılında Meslek Yüksekokulu bünyesinde açılmış ve 2016-2017 eğitim-öğretim yılında ilk öğrencilerini almıştır. Programı mezunları Ayakkabı Tasarım ve Üretim Teknikeri⁷⁸ unvanı

⁷⁴ <http://bemyo.ankara.edu.tr/ayakkabi-tasarim-ve-uretimi-programi/>

⁷⁵ <https://www.facebook.com/notes/turkiye-ayakkabi-sektoru/ulkemizdeki-egitim-kurumlari-ayakkabici-lik-ile-ilgili-onemli-bir-avrupa-birligi-/271137466252760/> (Alıntı tarihi 20 Aralık 2017)

⁷⁶ <http://teknikbilimlermyo.istanbul.edu.tr/ayakkabitasarim/?p=6349>

⁷⁷ http://vs.ieu.edu.tr/footwear_design_manufacturing/tr

⁷⁸ Ayakkabı tasarım ve üretimi tekniklerini kullanarak ayakkabı üreten kurum ve kuruluşlar ile kendi adına çalıştığı

almaktadır. İki yıllık Ayakkabı Tasarım ve Üretimi Bölümü'nde eğitim gören adaylar, Dikey Geçiş Sınavına girerek eğitimlerini dört yıllık lisans programı ile devam ettirebilecekleri bölümler şunlardır;

- Deri Mühendisliği
- Moda Tasarımı
- Moda ve Tekstil Tasarımı

Mesleki ve Teknik Liseleri

Ayakkabı imalatına yönelik örgün eğitimde ara eleman yetiştirme kurumları mesleki ve teknik liselerde bulunan ayakkabı ve saraciye teknolojisi alanında gerçekleştirilmektedir. 2018 yılında, Türkiye'de 14 ildeki 19 mesleki ve teknik lisede bu eğitimler verilmektedir (Tablo 11). Mesleki ve teknik liselerde eğitim gören çocuklar 9. sınıfta tüm bölüm öğrencileriyle ortak dersler almakta, 10. sınıfta alanlara ayrılmaktadır. Ayrıca mesleki açık lisede de ayakkabıcılık eğitimi gören çocuklar bulunmaktadır.⁷⁹

Tablo 11. Türkiye'de ayakkabı ve saraciye teknolojisi alanında mesleki ve teknik eğitim veren liseler (2018)⁸⁰

	İl	İlçe	Okul/Kurum Adı
1	Adana	Seyhan	Sabancı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
2	Ankara	Altındağ	Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
3	Bartın	Merkez	Kozcağız Çok Programlı Anadolu Lisesi
4	Çorum	İskilip	Mesleki Eğitim Merkezi
5	Çorum	İskilip	İskilip Sultan Hatun Mesleki ve Teknik Anadolu L.
6	Denizli	Acıpayam	Yeşilyuva Osman Çemen Çok Programlı Anadolu L.
7	Elazığ	Merkez	Mesleki Eğitim Merkezi
8	Gaziantep	Şehitkamil	Mehmet Akif Ersoy Mesleki ve Teknik Anadolu L.
9	Hatay	Antakya	Hatay Erol Bilecik Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
10	İstanbul	Bahçelievler	Sıyavuşpaşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
11	İstanbul	Gaziosmanpaşa	Küçükköy Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

işletmede kesim, saya, montaj, finisaj, kalite kontrol ve üretim planlaması yapabilecek donanıma sahip kişidir.
<http://www.meslekler.com.tr/a42.html>

⁷⁹ Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki Açık Öğretim Lisesi Ders Programları, Alan İsimleri <http://maol.meb.gov.tr/www/ders-programlari/icerik/54>

⁸⁰ Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü <http://mtegm.meb.gov.tr/TR/okullar.asp> veri tabanından derlenmiştir. (Erişim tarihi 26 Ocak 2018)

12	İstanbul	Küçükçekmece	Küçükçekmece TASEV Ayakkabı ve Saraciye Teknolojisi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
13	İstanbul	Zeytinburnu	Zeytinburnu İDMİB Mesleki ve Teknik Anadolu L.
14	İzmir	Bornova	Bornova Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu L.
15	Konya	Karatay	Karatay Aykent Mesleki ve Teknik Anadolu L.
16	Muğla	Dalaman	Dalaman Mesleki Eğitim Merkezi
17	Sakarya	Erenler	Erenler Yunus Çiloğlu Mesleki ve Teknik Anadolu L.
18	Trabzon	Ortahisar	80. Yıl Mesleki ve Teknik Anadolu L.
19	Trabzon	Ortahisar	Ortahisar Mesleki Eğitim Merkezi

Tabloda belirtilen mesleki ve teknik liselerden Küçükçekmece’de bulunan ve TASEV tarafından kurulup, MEB’e devredilen TASEV Ayakkabı ve Saraciye Teknolojisi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi diğerlerinden farklı olarak tamamen ayakkabı imalatıyla ilgili bir programa sahiptir. Özel sektörün katkısıyla kurulan TASEV Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi, Türkiye’de orta öğrenim düzeyinde ayakkabı ve saraciye teknolojisi alanında eğitim faaliyeti gösteren en büyük ve en kapsamlı tek eğitim kurumudur. Lisenin bulunduğu yerde İstanbul Üniversitesi’ne bağlı iki yıllık Ayakkabı Tasarımı ve Üretimi Programı, TASEV Araştırma ve Geliştirme Merkezi ve Ayakkabı Test Laboratuvarı da bulunmaktadır.

Mesleki ve teknik liselerin ayakkabı ve saraciye teknolojileri alanlarında yer alan programları

• Saya Üretim Teknikleri	• Bakım ve Ayar
• Model ve İstampa	• Saya Teknolojisi
• Montaj Teknikleri	• Saraciye Tasarımı
• Şablon Çıkarma	• Bilgisayarlı Saraciye Kalıp
• Bilgisayarlı Ayakkabı Modelleme	• Temel Saraciye Üretim Teknikleri
• Ayakkabı Temel Tasarımı	• Üretim Planlaması
• Bilgisayar Destekli Kesim	• Deri Kalite Kontrolü
• Mesleki Yabancı Dil	• Deri Teknolojisi
• Temel Tasarım	• Ürün Alımı
• Ayakkabı Malzeme Testleri	• Ürün Satışı
• Tüketici Hakları	• Proje Geliştirme

Mesleki Eğitim Merkezleri; Çıraklık ve Kalfalık

Eylül 2017 tarihine kadar Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan mesleki eğitim merkezleri, bu tarihten sonra örgün eğitim kapsamına

alınmış; Ortaöğretim Genel Müdürlüğü'ne bağlanan mesleki eğitim merkezlerinde çıraklık, kalfalık ve ustalık eğitimleri verilmektedir. Mesleki Eğitim Merkezleri (MEM), 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu kapsamında bulunan meslek dallarında çırak, kalfa ve ustaların, eğitim-öğretim sınav ve belgelendirme işlemlerinin yapıldığı, zorunlu eğitim kapsamındaki orta öğretim kurumlarıdır. Ortaokul mezunu olan ve sağlığı yapacağı işte engel teşkil etmeyen 15 yaşın üstündeki çocuklar bu kurumlardaki çıraklık eğitim programına katılabilmektedir. Çıraklık eğitiminin teorik kısmı bir veya iki gün mesleki eğitim merkezinde, dört veya beş günü ise meslek ile ilgili işyerleri ve/veya işletmelerde gerçekleştirilmektedir. Çırak olarak istihdam edilen öğrenciler asgari ücretin yüzde 30'undan az olmamak üzere aylık ücret alırlar. İş kazası, meslek hastalığı ve hastalık sigorta primleri devlet tarafından ödenmektedir.⁸¹ 81 ilde bulunan mesleki eğitim merkezleri ilçeler düzeyinde de yaygın bir eğitim kurumudur. Bir mesleki eğitim merkezinde çıraklık yapmağa yönelik herhangi bir meslek dalında eğitim açılması için en az 12 kişinin başvuru yapması gerekmektedir. Alan çalışmasında, bu sayıya ulaşılmadığı takdirde başka mesleklerden karma bir sınıf oluşturup sınıf açılmasına imkân yaratıldığı ifade edilmiştir.

3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'nun üçüncü maddesi *"bir mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını kazanmış ve bu meslekle ilgili iş ve işlemleri ustanın gözetimi altında kabul edilebilir standartlarda yapabilen kişiyi kalfa"* olarak tanımlamaktadır. Kalfa, diğer bir ifadeyle, mesleğin gerekliliklerini yerine getirirken bir ustanın gözetim ve ilgisine halen ihtiyaç duyan kişi olarak tanımlanmaktadır. Aynı kanunun 17. maddesi kalfalık unvanı ile çalışmayı kalfalık belgesi sahibi olma şartına bağlamıştır. *Kalfalık belgesi* mesleki (çıraklık) eğitim merkezleri tarafından verilmektedir. Kanun kapsamındaki herhangi bir meslek dalında, 2-3 yıl mesleki eğitim merkezlerinde eğitim görerek mezun olanlar kalfalık sınavlarına alınırlar. 14 yaşından gün almış olup mesleki eğitim merkezlerinde eğitim almak isteyenler, öğrenci olarak kayıt yaptırarak meslek ve öğrenim durumu özelliklerine göre 1-3 yıl öğrenim aldıktan sonra kalfalık sınavlarına girmektedir. Başarılı olanlara kalfalık belgesi verilmektedir.

Mesleki eğitim merkezlerinde ayakkabı ve saraciye konularında yer alan programlar

Mesleki Eğitim Merkezleri
Bilgisayarlı Ayakkabı Modelleme
Ayakkabı Temel Tasarım
Ayakkabı Malzeme Testleri
Bilgisayarlı Destekli Kesim
Bilgisayarlı Saraciye Modelleme
Saraciye İleri Üretim Teknikleri

⁸¹ MEB Mesleki Eğitim Merkezleri hakkında detaylı bilgi için <http://hbo.meb.gov.tr/OgrenmeFirsatlari/MeslekiEgitimMerkezleri>

SONUÇ

Hızlı değerlendirme araştırması, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri olan ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin durumunu değerlendirmek ve son yıllarda ayakkabı imalatında ortaya çıkan yeni gelişmeleri ele almak için yapılmıştır. Ayakkabı imalatının emek-yoğun kısımlarında işgücü profili, işgücünün hangi aşamalardan geçerek çıkar, kalfa ve ustalık elde edildiği ve bu aşamaların ne kadar sürdüğü, ayakkabı imalatında işletme büyüklükleri ve işletmeler arasında var olan ilişki ağları, çocuk işçiliğinin nasıl ortaya çıktığı ve çocukların üretimin hangi aşamalarında ve nasıl çalıştığı, çalışırken kullanılan alet ve makineler ile karşı karşıya kalınan işçi sağlığı ve iş güvenliği tehlike ve riskleri ile Suriyeli ve diğer göçmen çocukların ayakkabı imalatına nasıl katıldıklarına ilişkin bir dizi konu ele alınmıştır.

Ayakkabı imalatının yapısı ve meslek edinmeye ilişkin pratikler çocuk işçiliğinin yaygın olarak kullanılması ile sonuçlanmaktadır. Ayakkabı imalatında firmalar, imalatçı ve sayacı olarak iki genel kısma ayrılmaktadır. Ayrıca, modern entegre tesislerde otomasyonla üretim yapan işletmeler de bulunmaktadır. Ayakkabı sektöründe 40 bin ila 140 bin arasında çalışan olduğuna ilişkin veriler bulunurken sektör içinde yer alan kuruluşların raporları, bu sayının 300 bin olduğuna ilişkin tahminler yürütmektedir. Çalışan sayısına ilişkin farklı verilere rağmen, imalatı orta ve küçük ölçekli işletmelerin mevcudiyeti, emek-yoğun üretimin ve kayıtdışı yaygınlığı vurgulanmaktadır. Özellikle ayakkabının üst kısmı olarak adlandırılan saya üretiminin çok önemli bir kısmı, kayıtdışı ve bağımsız atölyelerde gerçekleşmektedir.

Hızlı değerlendirme sırasında elde edilen bulgular, kayıtdışı ve emek-yoğun olarak yapılan ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin yaygın olduğunu ve çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa giden meslek edinme yolunun, çocuk işçiliği üzerine kurulduğunu göstermektedir. Göçmen emeğine de sık rastlanan bir üretimin olduğu ayakkabı imalatında son yıllarda artan Suriyeli göçmen işgücü ve çocuk işçiliği imalatın yeni görünümünü oluşturmaktadır. Çocukların mesleğe 12 yaşlarında başlaması, kalfalıktan ustalığa yükseldikleri meslek basamakları, meslekte hemen hemen bütün çalışanlar için geçerli bir emek sürecidir. Yapılan görüşmelerde 16-17 yaşlarından sonra mesleğin öğrenilemeyeceğine ilişkin ısrarlı vurgu tekrar etmiştir. Türkiye’de zorunlu eğitim süresinin uzamasının ayakkabı imalatında alttan yetişen kadroyu engellediği ve bunun sonucunda eleman sıkıntısı çekildiği sık sık ifade edilmiştir.

Bir diğer çarpıcı bulgu, son yıllarda Suriyeli göçmenlerin imalattaki varlığının giderek belirginlik ve kalıcılık kazanmasıdır. Türkiyeli çocukların imalattan çekilmesi ile ortaya çıkan boşluk Suriyeli göçmenler ve özellikle de Suriyeli çocuk emeği ile doldurulmaktadır. Suriyelilerin kendi işletmelerini kurmaları ve buralarda Suriyeli göçmen işçileri çalıştırmaları, imalatın son yıllardaki dönüşümlerinden bir diğeridir. Çocukların 10 yaş gibi çok küçük yaşlardan itibaren, ayakkabı imalatının farklı aşamalarında çalıştıkları ifade edilmiştir.

Ayakkabı imalatı *tehlikeli* bir iş olarak sınıflandırılmıştır. Bu işi tehlikeli hale getiren,

kullanılan malzemelerin işçi sağlığı üzerinde yarattığı etkidir. Bir diğer neden ise çalışma ortamı ve koşullarının yasalarda çizilen sınırların çok ötesine geçmesidir. Çocukların haftanın altı günü, günde neredeyse 11-12 saat çalıştıkları, çoğunlukla haftalık bazda ücret kazandıkları bir iş olan ayakkabı imalatı, işin bir parçası olan ağır kimyasal maddelerin kullanımını gerektirmektedir. Kimyasalların ve aletlerin kullanımına ilişkin düzenlemelerin birçoğuna uyulmamaktadır. Dolayısıyla, bu durum, işçilerin ve özellikle çocukların sağlık ve güvenlikleri üzerinde ciddi tehlikeler yaratmaktadır.

Ayakkabı İmalatında Çocuk İşçiliğinin Acilen Önlenmesi için Politika Önerileri

Ayakkabı imalatının hemen hemen her aşamasında çocuk işçiliği söz konusudur. Çocuk işçiler daha çok eğitim hayatından kopan ve Suriyeli göçmen çocuklardan oluşmaktadır. Ayakkabı imalatında çocuk işçiliği çok yönlü ve katmanlı bir sorundur; sadece çocukların ve ailelerinin yoksulluğu ile değil, imalatın çocuk işçiliğine olan talebi ile de ortaya çıkmaktadır. İmalatta çocuk işçiliği tüketiciden markaya, imalatçıdan ihracatçıya, vergi ve eğitim sistemlerine, kayıtdışılıktan riskli üretim alanlarına kadar birçok alanı ilgilendirmektedir.

Bu nedenlerle sektörün bütün aktörleri, kamu kurum ve kuruluşları, meslek örgütleri ve sivil toplum kuruluşlarını da içeren pro-aktif ve aşamalı çözüm önerileri geliştirilmelidir. İmalatta mevcut çocuk işçiliği sorununun öncelikle bütün yönleriyle analiz edilmesi ve bu karmaşık sorunun çözümüne odaklanan detaylı araştırma ve uygulamalar geliştirilmelidir. İkinci adımda ise, sektör aktörlerinin bu konuda bilgilendirilmesi, rol ve sorumluluklarının hatırlatılması gerekmektedir. Sonrasında sektörel ve kurum/kuruluş içi mekanizmalar, mevcut mevzuatın uygulanmasının kağıt üzerinde kalması engellenmeli ve etkin denetim sistemleri hayata geçirilmelidir.

Ayrıca yeniden yapılandırılan mesleki ve teknik eğitim ile işveren pratiklerinin uyumlaştırılması ve anlayış değişikliğine gidilmesi gerekmektedir. Sektörün ihtiyaç duyduğu yetişkin işgücüne erişebilmesi, bugün sektörde yer alan çocukların eğitimle ilişkilendirilmelerine, sektörde işçi olarak değil, bir mesleği öğrenen öğrenciler olarak var olabilmelerine bağlıdır.

Araştırma ve strateji geliştirme çalışmaları

Ayakkabı imalatına yönelik araştırmalar ve sektör raporları genellikle üretim, makineleşme ve ihracata yöneliktir. İstihdam, kayıtlılık durumu, işçi sağlığı ve iş güvenliği konularına ilişkin araştırma ve çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu nedenle ayakkabı imalatında çalışanlar ve özellikle çocuk işçiler gibi konuları ele alan ve sorunların yapısal nedenlerini ve boyutlarını ortaya koyacak derinlemesine ve kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır. Bu ve benzeri araştırmaların özellikle İstanbul, İzmir ve Adana illerinde yoğunlaşması gerekmektedir. Çünkü, İstanbul, Suriyeli göçmenlerin yanı sıra diğer ülkelerden Türkiye'ye göç etmiş veya sığınmacı olarak gelmiş çocukların da çok yoğun

olarak çalıştığı ildir. İzmir ise çocuk işçiliğinin yaygınlığı yanı sıra oldukça kötü çalışma koşulları içermesi açısından örnek olarak ele alınabilir. Adana ise, henüz bir ayakkabı üretim sitesine sahip olmayan, kent merkezinde pasajlarda üretim yapılan bir il olması açısından ilginç sonuçlar üretecektir. Bu araştırmalarda çocukların karşılaştığı riskleri değerlendirecek farklı uzmanların bulunması ve araştırma sürecine sektörün farklı aktörlerinin aktif katılımlarının sağlanmasına ilişkin bir yöntem benimsenmelidir.

Saya üretimi, işçilik ve çalışma koşullarının en kötü olduğu üretim alanlarından biridir. Çocuk işçiliğinin en yaygın olduğu, on binlerce çocuğun istihdam edildiği, zaman zaman 7-8 yaşına kadar inen çocuk işçiliğinin yapıldığı sayacılık hakkında detaylı araştırmalar yapılmalı; özellikle çalışma koşulları, gelir analizi ve tedarik zincirindeki yerleri ve ilişkileri, çıraklık ve diğer kol altı çıraklık, masa kalfalığı ve kalfalık kariyer aşamaları incelenmelidir.

Ayrıca, çocuk işçiliği ile mücadele stratejisi dahilinde kapsamı belirlenen bir etki analizi yapılmalı, sektör temsilcilerinin öz değerlendirmesine dayanan bir eylem planı hazırlanmalı, toplumsal cinsiyet odağında daha detaylı araştırmalar yürütülmelidir.

Sosyal yardım ve güvenlik ağları uygulamaları

Ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin temel nedenlerinden bir yoksulluktur. Bu nedenle yoksullukla mücadelede, öncelikli olarak, yoksulluk sınırı altında yaşayan hanelerin harcanabilir gelirlerinin ücretler ve sosyal yardımlarla arttırılması önerilmektedir. Yoksullukla mücadele odaklı sosyal yardım uygulamaları çocuk işçiliği ve çocuk işçiliği riski olan ailelerdeki ebeveynler için aktif işgücü programları (mesleki eğitim ve işe yerleştirme) ile bağlantılı olmalıdır. Ayrıca, mevcut sosyal güvenlik ağlarının çocuk işçiliğini önleme ve işten el çekirtme bakış açısı ile tekrar gözden geçirilmesi, yoksul ailelerin çocuklarının eğitime devamının düzenli olarak izlenmesi ve gerektiğinde şartlı eğitim desteği gibi mevcut sosyal yardım sistemlerinden faydalanmaları sağlanarak çocukların eğitim sistemin içinde tutulması gerekmektedir.

İmalatçıların kayıt altına alınması

İmalatta yaygın kayıtdışılığın nedeni olarak, elde edilen kazancın vergi ve diğer yasal yükümlülükleri karşılayacak kadar yüksek bir katma değer üretecek durumda olmaması ve sosyal güvenlik vergi yükünün oldukça ağır oluşu ile açıklanmıştır. Ayrıca Suriyelilerin varlığı, onların sahip olduğu işletmelerin tamamen kayıtdışı olması da bir diğer neden olarak ifade edilmiştir. Bunlara ek olarak, tedarik zincirinde özellikle markadan imalatçıya birim fiyat baskısı, kayıtdışılığı arttıran bir başka gerekçe olarak da öne sürülmektedir. Özellikle birim saya fiyatlarının (bir çift ayakkabı sayısı imalatı) düşük olması, sayacıların sürekli olarak iş bulamamaları, yılda iki kez sezon arası iş boşluğunun olması gibi durumlar geliri etkilendiğinden, sayacılar hem kayıt olmamakta hem de çalıştırdıkları işçileri kayıt altına almamaktadırlar. Çocuk işçiliğinin en yaygın olduğu ve çalışma koşullarının en kötü olduğu saya üretiminde ücretlerin ve çalışma koşullarının

iyileştirilmesi için aktif ve etkin politika önerileri geliştirilmelidir. Hem atölyelerin hem de çalışanların kayıt altına alınması çocuk işçiliğiyle mücadelede en önemli aşamadır. Saya üretiminde çalışma koşullarının iyileştirilmesi, markalaşma ve nitelikli işgücünün desteklenmesi sayesinde ayakkabı sektörünün küresel rekabet gücünü arttırmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Gelir vergisi ve katma değer vergisi oranları, sosyal güvenlik giderleri, kira ve stopaj vergisi gibi vergilerin asgari geçim imkanlarını sağlayacak şekilde gelir düzeyi dikkate alınarak, rekabet koşullarını sağlayacak şekilde düzenlenmesi sektörde kayıtlılık oranını arttıracaktır. Ayrıca, Suriyeli veya diğer yabancı göçmen işçilerin haklarını koruyacak şekilde imalatçıların, sayacıların kayıt altına alınması için yenilikçi çözümler getirilmelidir. Bunun nasıl olması gerektiği üzerine farklı modeller geliştirilmeli, sektör aktörleriyle birlikte çözüm üretilmelidir.

Eğitim/mesleki teknik eğitim alanında düzenlemeler

Çocukların ayakkabı imalatında istihdamı iki yolla mümkündür; bunlardan biri mesleki eğitim merkezlerine kaydı bulunan ve aday çırak olarak sürece katılan çocuklar; haftada bir gün merkezde eğitim görmekte, diğer günler bir işyerinde çalışmaktadır. Diğeri ise meslek liselerinde eğitim gören çocuklar; 12. sınıftan itibaren haftada 2 gün eğitimlerine kendi okullarında devam etmekte, 3 gün ise mesleki becerilerini geliştirmek amacıyla okul tarafından rehberlik yapılan ve kontrol edilen bir ayakkabı imalathanesinde veya işyerinde çalışmaktadırlar. Ayakkabı imalatı *tehlikeli* işyeri sınıfında olduğu için bu işyerlerinin kayıtlı ve gerekli tedbirleri almış olması zorunludur.

Bu nedenle eğitim amaçlı istihdam edilecek çocukların istihdam edilen işyerlerinde izleme, denetleme ve özellikle tehlike risklerinin ortadan kaldırılmış işyerleri olması sağlanmalıdır.

Ayakkabı imalatında çalışan çocuklar temel olarak ikiye ayrılmaktadır;

- Türkiyeli çocuklar,
- Başta uluslararası koruma altındaki Suriyeli göçmen çocuklar olmak üzere ülkede bulunan yabancı uyruklu belgesiz⁸² göçmen çocuklar.

⁸² Belgesiz Göçmenler için Uluslararası İş birliği Platformu (PICUM-Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants) şöyle tanımlamaktadır; "İkamet ettikleri ülkelerde ikamet etmek veya çalışmak için gereken geçerli belgelere sahip olmayan kişilere 'belgesiz göçmen' denir. Buna ziyaret, ikamet veya çalışma izninin süresi dolmuş veya başka bir yolla geçersiz hale gelmiş kişiler, uluslararası koruma talepleri reddedilmişler, bulundukları ülkeye yasadışı yollarla girmiş olanlar ve hedef ülkelerde 'belgesiz' ebeveynlerce dünyaya getirilmiş çocuklar dâhildir." Kalkınma Atölyesi (2016a) Tarımsal Üretimde Göçmen İşçi İstihdamı Öğrenilen Dersler Raporu, sayfa 78. Detaylı bilgi için <http://picum.org/words-matter/>

Türkiyeli çocukların,

- önemli bir kısmı örgün eğitimi terk ederek ayakkabı imalatında çalışmaktadır.
- bir kısmı ise ortaokulu tamamlayarak açık liseye kaydını yaptırmakta, aynı zamanda da ayakkabı imalatında çalışmaktadır.
- bazıları ise teknik ve meslek lisesi stajını ayakkabı imalatı üzerine yapmaktadır.
- bir kısmı çıraklık kapsamında mesleki eğitim merkezlerinde öğrenci olup, haftanın bir günü eğitim almakta ve diğer günleri ise bu işyerlerinde çalışmaktadır.
- bir kısım çocuk örgün eğitime devam edip, ikili eğitimde sabah veya öğleden sonra, hafta sonları, okul çıkışı, sömestre ve yaz tatillerinde ayakkabı imalatında çalışmaktadır.

Yabancı uyruklu çocukların ise, başta Suriyeli olmak üzere Afgan, Pakistanlı, Afrika ve Orta Asya ülkelerinden gelen ailelerin çocukları olduğu ifade edilmiştir. Bu çocuklar bazen arkadaşlarıyla bazen aileleriyle birlikte bir işveren için çalışırken, Gaziantep, Hatay, Adana ve İzmir’de kendi işini kurmuş Suriyeli ustalar genellikle kendi ve/veya akrabalarının çocukları ile birlikte çalışmaktadır. Göçmen çocukların ise hemen hemen hepsinin herhangi bir eğitim kurumu ile ilişkisi bulunmamaktadır. Bu durumun ele alınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çocukların eğitim sisteminde tutulması çocuk işçiliğinin azaltılmasında en önemli çözümlerden biridir. Ayrıca, imalatın ihtiyacı olan çırak ve kalfaların eğitim sürecinden temin edilmesine, çocuk ve gençlerin çalışacakları ortamların buna göre düzenlenmesi, ücretlerin günün koşullarına uygun belirlenmesi gerekmektedir.

İmalat süreçleri ve yapılarının iyileştirilmesi

Ayakkabı imalatı tehlikeli bir iş olarak sınıflanmıştır. Fakat mevcut çalışma koşulları, işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından acilen iyileştirmeler yapılmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle organize olmayan üretim yerleşimlerinde; Gaziantep’te Nizip Caddesi, Adana’da Saryakup Mahallesi (Büyük Saat Çevresi), İstanbul’da Gedikpaşa ve Avrupa yakasının ilçelerindeki apartmanların bodrum katları, Antakya’da Esat Ağa İşhanı, Eski tabakhane bölgesi, İzmir’de Işıkkent sitesinin yanındaki köy olarak adlandırılan yerleşimlerde işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınması aciliyeti gerekmektedir. Denetimlerin şikâyetle bağlı değil; düzenli ve sistematik olarak yapılması sağlanmalıdır. Ayrıca denetim yanında ücretsiz danışmanlık hizmetlerinin sağlanması gerekmektedir.

Bir diğer ihtiyaç, markaların ayakkabı tedarik ettiği imalatçılar ve buna bağlı sayacıların tedarik zinciri bağlamında denetlenmesidir. Bunun, sertifikasyon kurumlarıyla işbirliği içinde yapılması etkili sonuç almak için önemlidir. Tedarik zinciri denetimlerinde yerine getirilmesi beklenen çalışma standartlarının iyileştirilmesinin yanında, adil bir ücretlendirme sisteminin de tedarik zincirinde uygulanması gerekmektedir.

Ayrıca, ayakkabı imalatının yabancı göçmen işgücüne duyduğu ihtiyaç, bu raporun en önemli bulgularından biridir. Göçmen işçilerin imalatatta istihdamının önünü açacak, kısa süreli ve bürokratik olarak temin edilmesi kolay olan çalışma izinleri düzenlenmeli, özellikle Suriyeli göçmenlerin işyeri açmalarının kolaylaştırılması gerekmektedir. Göç yönetiminin önemli bir ayağı olan çalışma izinleri, ev içi hizmetlerde çalışan göçmenlere uygulandığı gibi; esnek ve kotaya tabii olarak uygulanmalı, göçmenlerin insana yaraşır çalışma koşullarında ve kayıtlı istihdamının önü açılmalıdır.

Kaynakça

- Adana Ticaret Odası, İç Ticaret Müdürlüğü (2010) Ayakkabıcılık Sektörü Eğitim İhtiyacının Belirlenmesi ve Sektör Raporu.
- Aksoy, Hasan Hüseyin (2017) Meslek Liseleri Öğrencilerinin İşletmelerde Beceri Eğitimi: Okul Destekli Çocuk İşçiliği, Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Ekim-2016-Mart-2017, ss. 74-82
- Akyol, Nilay Gökkaya (2016) Ayakkabı İmalatı Yapılan İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Risklerinin Tespiti ve Kimyasal Maruziyetin Belirlenmesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü. <https://www.csgb.gov.tr/media/5093/nilaygokkayaakyol.pdf>
- Anadolu Ajansı (14.01.2016) Suriyeli ustalar meslekleriyle hayata tutundu. <http://www.suriyehaberajansi.com/suriyeliustalarmeslekleriylehayatatutundufoto2762h.htm>
- Anadolu Ajansı (08.10.2015) Suriyelilerin gitmesi İzmirli ayakkabıcıları üzdü (video). <https://aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/suriyelilerin-gitmesi-izmirli-ayakkabicilari-uzdu-/17>
- Associated Press (10.06.2016) PICTURED: Refugee children labor in Turkish factories. <http://www.dailymail.co.uk/wires/ap/article-3635428/PICTURED-Refugee-children-labor-Turkish-factories.html>
- Baştaymaz, Tahir ve Dülgeroğlu, Ercan (1995), İstanbul Deri İşkolunun Ayakkabıcılık Alt Sektöründe Çalışan Çocukların Sorunları, Gelecek Beklentileri ve Sendikalara Düşen Görevler
- Bianet (12.05.2015) Belgesel Habercilik Hollanda'da Dönüştürüyor, Türkiye'de Korkutuyor. <http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/164470-belgesel-habercilik-hollanda-da-donusturuyor-turkiye-de-korkutuyor>
- Birgün (23.09.2017) Çocuk işçi: Hayattan tek beklentim 50 lira zam. <https://www.birgun.net/haber-detay/cocuk-isci-hayattan-tek-beklentim-50-lira-zam-180992.html>
- Cihan Haber Ajansı (11.06.2016) Suriyeli çocuklar işe değil, okula gitmeli. <https://www.cihan.com.tr/tr/suriyelicocuklarunicefcocukisciligi2091178.htm>
- Cindioğlu, Dilek (2005) Case Study on Child Labour Monitoring in İzmir Turkey, ILO.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2004) Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi 2005-2015. http://www.izmiriplanliyorum.org/static/upload/file/cocuk_isciliginin_onlenmesi_icin_zamana_bagli_politika_ve_program_cercevesi.pdf

- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı- Çalışma Genel Müdürlüğü (2017) Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı 2017-2023.
https://www.csgb.gov.tr/media/4755/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu (2011) Proje Bilgi Notu.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı (2006) Ayakkabı, Saya, Saraciye ve Deri Konfeksiyon İmalatı Yapılan İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Proje Denetimi Değerlendirme Raporu, İş Teftiş Kurulu Yayın No:11.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı (2001) İzmir’de Çalışan Çocuk ve Çalışan Çocuk Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Özellikleri (Yayınlanmamış Araştırma Raporu).
- Çınar, Sidar (2014) Öteki “Proleterya”: De-proletarizasyon ve Mevsimlik Tarım İşçileri. Nota Bene Yayınları, Ankara.
- Del Carpio, X. Vanessa, & Wagner, M. Christoph. (2015) The impact of Syrians refugees on the Turkish labor market, World Bank Policy Research Working Paper (7402).
<http://documents.worldbank.org/curated/en/505471468194980180/The-impact-of-Syrians-refugees-on-the-Turkish-labor-market>.
- DOĞAKA (2014) Ayakkabıcılık Sektör Raporu.
http://www.dogaka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.dogaka.gov.tr_522_CS1N16KJ_Ayakkabıcılık-Sektor-Raporu-2014.pdf
- Doğan Haber Ajansı (13.01.2016) Suriyelilere çalışma izni en çok ayakkabıcıları sevindirdi.
http://www.dha.com.tr/suriyelilerecalismaizniencokayakkabıclarisevindirdi_1111724.html
- Ekonomi Bakanlığı (2016) Sektör Raporları: Ayakkabı Sektörü. <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-171008>
- Evrensel (23.09.2017) Sayacı çocuk işçi: Haftağım 200 lira olursa mutlu olurum!
<https://www.evrensel.net/haber/333208/sayaci-cocuk-isci-haftaligim-200-lira-olursa-mutlu-olurum>
- Evrensel (23.04.2016) Suriyeli çocuk işçiler eğitim alamıyor, ucuza çalıştırılıyor.
<https://www.evrensel.net/haber/278248/suriyeli-cocuk-isciler-egitim-alamiyor-ucuza-calistiriliyor>
- Fair Labor Association (2017) Children’s Lives at Stake: Working Together to End Child Labour in Agra Footwear Production. http://www.fairlabor.org/sites/default/files/documents/reports/childrens_lives_at_stake_full_report_december_2017_0.pdf
- Friedrich Ebert Stiftung Derneği (2012) Tarımda Mevsimlik İşçi Göçü Türkiye Durum Özeti, Mevsimlik İş Göçü İletişim Ağı (MİGA).

- Gaziantep Ticaret Odası (2017) Ayakkabı Sektörü Raporu, Bilgi Notu.
<http://www.gso.org.tr/userfiles/file/Sayfalar/Ayakkabi%20Sektörü.pdf>
- Gaziantep Hakimiyet (14.06.2016) Ayakkabı sektöründe sıkıntı büyük.
<http://www.hakimiyetgazetesi.com/haber/ayakkabi-sektorunde-sikinti-buyuk-haberi-6673.html>
- Gaziantep Ticaret Odası (2011) Ayakkabı Sektör Araştırması Raporu, ss. 10.
<http://www.baltalimani.com/pdf/ayakkabisektoru.pdf>
- Global Protection Cluster Working Group (2012) Child Protection Rapid Assessment Toolkit.
- Guardian (6.05.2016) From war to sweatshop for Syria's child refugees (video).
<https://www.theguardian.com/world/2016/may/06/war-to-sweatshop-for-child-refugees>
- Güler-Müftüoğlu, Berna (2000) İstanbul Gedikpaşa'da ayakkabı üretiminin değişen yapısı ve farklılaşan işgücü, Toplum ve Bilim Dergisi, Güz Sayısı.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2017) Esnaf ve Sanatkarlar Özelinde Sektör Analizleri Projesi Deri, Giyim ve Ayakkabı Sektörü.
- Hak İnsiyatifi (2017) Sayacılık Sektöründe Yaşanan Hak İhlallerine Dair Gözlem Raporu.
<https://hakinsiyatifi.net/wp-content/uploads/2017/10/Sayac%C4%B1l%C4%B1k-Sekt%C3%B6r%C3%BCnde-Ya%C5%9Fan-Hak-%C4%B0hlallerine-Dair-G%C3%B6zlem-Raporu.pdf>
- Hayata Destek Derneği (2014) Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği 2014 Araştırma Raporu.
http://hayatadestek.org/yayinlarimiz/Mevsimlik_Gezici_Tarim_İsciligi_%202014_Arastırma_Raporu.pdf
- ILO (2018) Gaziantep Ayakkabı Sektörü için Değer Zinciri Analizi ve Proje Önerileri Raporu. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/genericdocument/wcms_625186.pdf
- International Labour Organization and Walk Free Foundation (2017) Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage.
- ILO-IPEC (2004) Child Labour at the Informel Footwear Sector in West Jawa A Rapid Assessment. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-jakarta/documents/publication/wcms_123818.pdf
- ILO-UNICEF (2000) Investigating Child Labour: Guidelines for Rapid Assessment.
- İstanbul Sanayi Odası (2004) Deri ve Deri Ürünleri, Ayakkabı, Ayakkabı Yan Sınai ve Suni Deri Sektörü Raporu.

- İstanbul Ticaret Odası (2013) Ayakkabı Sektörü Araştırması.
- İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği.
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170227M1-1.htm>
- Kalkınma Atölyesi (2018) Bir Yevmiye Bir Yevmiyedir: Tarım Aracıları ve Türkiye'de Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği Raporu.
- Kalkınma Atölyesi (2016a) Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine: Türkiye'de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler Mevcut Durumu Raporu.
- Kalkınma Atölyesi (2016b) Bereketli Topraklar Zehir Gibi Yaşamlar: Suriyeli Göçmen Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri Adana Ovası Mevcut Durum Araştırması.
- Kayhan, Necati (Aralık 2012) Çocuk İşçiliği, ILO/IPEC Deneyimi Işığında Sanayide Çalışan Çocukların Sorunları, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi No. 10.
- Konya Ticaret Odası Eğitim ve Sağlık Vakfı (2017) Konya Ayakkabı Tekstil Sektörünün Dünü, Bugünü ve Yarını.
- MEB (2014) Türkiye Mesleki Ve Teknik Eğitim Strateji Belgesi Ve Eylem Planı 2014-2018, ss.19-20.
http://mtegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_07/29122004_mte_stareji_belgesi_2014_2018_1.pdf
- Mesleki Eğitimi Kanunu.
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3308.pdf>
- Mevlana Kalkınma Ajansı, Konya Ayakkabılar Odası (2013) TR52*13-TD01/11, Ayakkabıcılar Sanayi Makine-Ekipman Envanteri Araştırma Projesi.
<http://www.mevka.org.tr/Yukleme/Uploads/DsyxeqqkR7202017101004AM.pdf>
- OECD (2017) Due Diligence Guidance for Responsible Supply Chains in the Garment and Footwear Sector Çocuk ve Genç İşçi Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik.
<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.5457&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>
- OECD (2013) Education Policy Outlook: Turkey, ss. 4.
https://www.academia.edu/5958099/Türkiye_de_Çocuk_İşçiliği_İle_Mücadele_Çocuk_İşçiliğinin_Önlenmesi_İçin_Zamana_Bağlı_Politika_Ve_Program_Çerçevesi_2005-2015_
- Özçörekçi, Mustafa ve Öngür, Emrah (2005) Dünya'da ve Türkiye'de Deri ve Deri Ürünleri Sanayiinin Gelişme Eğilimleri ve Geleceği, Türkiye Devlet Planlama Teşkilatı.

- Özgülbaş, Nermin ve Koyuncugil, Ali Serhan (2011) Antakya Mobilya ev Ayakkabıcılık Sektörel Araştırma Projesi, Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı, Antakya Ticaret ve Sanayi Odası, ss. 91-93. http://www.investinhataay.com/Icerik/Dosya/www.investinhataay.com_61_VO3C13CN_Antakya_Mobilya_ve_Ayakkabicilik_Sektorel_Arastirmasi.pdf
- Save the Children and UNICEF (2015) Small Hands, Heavy Burden: How the Syria Conflict Is Driving More Children into the Workforce. https://www.savethechildren.net/sites/default/files/SCIUnicefChildLabourReport_July2015.pdf.
- SOMO (2012) Where the shoe pinches, Child Labour in the production of brand name leather shoes. <https://www.somo.nl/wp-content/uploads/2012/06/Where-the-shoe-pinches.pdf>
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2015) Ayakkabı ve Terlik İmalatı Sektörü Sosyal Güvenlik Mevzuatı Açısından İşveren Rehberi Deri ve İlgili Ürünlerin İmalatı. <http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/sosyal/2Ayakkabi.pdf>
- TBMM (2015) Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarını Araştırmak Amacı ile Kurulan Meclis Araştırması Komisyon Raporu.
- The New York Times (04.06.2016) In Turkey, a Syrian Child 'Has to Work to Survive. <http://www.nytimes.com/2016/06/05/world/europe/inturkeyasyrianchildhastoworktosurvive.html>
- TÜİK (2013) Çocuk İşgücü İstatistikleri 2012. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659>
- T24 (3.07.2015) Suriye'den Türkiye'ye gelen işçiler hastalığa yakalanıyor. <https://t24.com.tr/haber/suriyeden-turkiyeye-gelen-isciler-hastaliga-yakalaniyor,301703>
- United States Department of Labor's Bureau of International Labour Affairs (2015) Country Profiles; Turkey – Findings on Worst Forms of Child Labour. <https://www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/findings/tda2009/turkey.pdf>
- UNHCR (2018) Operational Portal: Refugee Situations. Syrian Refugee Regional Response-Turkey. <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113>
- UNWOMEN website: Rapid Assessments. <http://www.endvawnow.org/en/articles/1541-rapid-assessments.html>
- USDOL (2017) Findings on Worst Forms of Child Labour. <https://www.dol.gov/sites/default/files/documents/ilab/reports/child-labor/findings/TDABook.pdf>
- Uyan Semerci, Pınar ve Erdoğan, Emre (2017) Adana'da (Mevsimlik Gezici) Tarım İşçilerinin Çocuklarının Yaşam Koşullarının Çocuğun İyi Olma Hali Perspektifinden İyileştirilmesi Projesi Araştırma Sonuçları: Ben Kendim Büyüdüm Demiyorum, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

EKLER

Ek 1

Alan Araştırması Soruları

Kurum Soruları

1. Ayakkabı imalatı hakkında kısaca bilgi verir misiniz?
2. İlinizdeki ayakkabı imalatı hakkında ne düşünüyorsunuz?
3. Kurumunuz hakkında kısa bilgi verir misiniz? Ne zaman kuruldu? Kaç üyeniz var?
4. Kurumunuzun temel faaliyet alanları nelerdir?
5. Ayakkabı imalatında işçiler kimlerdir (ustalık, kalfalık ve çıraklık nasıl işliyor)? İmalattaki işçi profilini anlatır mısınız? Kimler ayakkabı işçisi olur?
6. Ayakkabı imalatının en çok işgücü kullanılan kısmı hangisidir? İşçiler bu üretim sürecinin neresinde yer alır?
7. Son zamanlarda ayakkabı imalatında işçilik süreçleri nasıl değişti?
8. Biliniyor ki; ayakkabı ustası olmak erken yaşlarda çalışmayı gerektiriyor? Bize bu süreci biraz anlatır mısınız? Çocuklar ayakkabı imalatında çalışmaya kaç yaşında başlıyor ve daha çok hangi aşamalarda çalışıyorlar?
9. Hangi işleri yaparlar?
10. Haftada kaç gün ve günde kaç saat çalışırlar?
11. Bu çocuklar neden ayakkabıcılıkta çalışırlar?
12. Çalışan çocukları imalat sürecinde en fazla olumsuz etkileyen süreçler nelerdir (kimyasal, deri, kullanılan aletler, çalışma ortamları gibi)?
13. Ayakkabı imalatında makineleşme çocuk işçiliğini nasıl etkiliyor?
14. Suriyeli göçmen emeği (çocuklar) ayakkabı imalatında çalışan işçileri nasıl etkiledi?
15. Çocukların çalışmaması için ne yapılmalıdır? Kimler ne yapabilir?

KİŞİ SORULARI

1. Kendinizi tanıtır mısınız? Ne zamandır bu işi yapıyorsunuz?
2. Kendi adınıza mı çalışıyorsunuz? Kimlere üretim yapıyorsunuz?
3. İlinizdeki ayakkabı imalatı hakkında ne düşünüyorsunuz? İşletmeler hakkında bilgi verir misiniz?
4. İşletmelerin büyüklüğü, üretim teknikleri, kimlere üretim yaptıkları gibi. Üretilen ayakkabı nerede tüketilmektedir (iç pazar, ihracat)?
5. Kendi işletmeniz ya da çalıştığınız işletme hakkında kısa bilgi verir misiniz? Ne zaman açtınız?
6. Burada kaç çalışan var?
7. Bu işletmede hangi işlemleri, çalışmaları yapıyorsunuz?
8. Hem iliniz için hem de işletmeniz/işletme için işçiler nereden bulur? Nasıl bulunur?
9. İşçiler bu üretim sürecinin hangi aşamalarında yer alır?
10. Son zamanlarda işçilikte değişen ne oldu? Örneğin Suriyeli işçilerin gelmesi, teknolojinin artması gibi. Biliniyor ki; ayakkabı üretiminde çocuklar da çalışıyor. Çocuklar daha çok hangi aşamalarda çalışıyorlar?
11. Hangi işleri yaparlar?
12. Haftada kaç gün ve günde kaç saat çalışırlar?
13. Bu çocuklar neden ayakkabı imalatında çalışırlar?
14. Çalışan çocuklar nelerden, nasıl etkilenir?
15. Çocukların çalışmaması için ne yapılmalıdır? Kimler ne yapabilir?

Ek 2

Türkiye Umum Ayakkabıcılar Federasyonu'na Bağlı İl ve İlçe Odaları

1. Adana Ayakkabıcılar Deri ve Kösele İşleyicileri Odası
2. Adapazarı Kunduracılar Odası
3. Afyonkarahisar Ayakkabıcılar Odası
4. Aksaray Kundura ve Kundura Tamircileri Odası
5. Akşehir Saraçlar Odası
6. Akyazı Manifaturacılar Kavaflar Ayakkabıcılar Konfeksiyoncular ve Tuafiyeciler Odası
7. Alaşehir Kunduracılar Odası
8. Ankara Umum Ayakkabıcılar Ve Çantacılar Odası
9. Antakya Ayakkabı İmalcileri Odası
10. Antalya Ayakkabı İmalatçıları Odası
11. Aydın Ayakkabıcılar Odası
12. Bafra Kunduracılar Odası
13. Balıkesir Ayakkabıcı Esnaf Ve Sanatkarları Odası
14. Bandırma Ayakkabıcı ve Tamircileri Odası
15. Biga Tabaklar Odası
16. Bolu Ayakkabıcılar Odası
17. Burdur Kunduracılar Esnaf Odası
18. Bursa Kunduracılar Odası
19. Ceyhan Kunduracılar Odası
20. Çarşamba Kunduracılar Odası
21. Çorum Dikici ve Kunduracılar Odası
22. Denizli Kunduracılar Odası
23. Diyarbakır Kavaflar ve Lastikçileri Odası
24. Diyarbakır Kunduracılar Odası
25. Düzce Kunduracılar ve Lastikçileri Odası
26. Edremit Kunduracılar Tabaklar Ve Saraçlar Odası
27. Elazığ Kunduracılar Odası
28. Elazığ Yemenciler Odası
29. Ereğli Kunduracılar Esnaf ve Sanatkarları Odası
30. Erzurum Kunduracılar Odası
31. Eskişehir Ayakkabıcılar Esnaf ve Sanatkarları Odası
32. Gaziantep Kunduracılar Odası
33. Gaziantep Sayacılar Odası
34. Gerede Tabak Esnaf ve Sanatkarları Odası
35. Giresun Ayakkabıcılar, Dericiler, Tabaklar, Yüncüler ve Bilimum Deri İşleri İle İstigal Edenler Esnaf Odası
36. Kastamonu Kundura İmal ve Satıcıları Odası
37. Isparta Kunduracılar, Terlikçiler, Sayacılar ve Ayakkabı
38. Tamircileri Odası
39. İskenderun Kunduracılar Odası
40. İstanbul Ayakkabı Freze Sanatkarları Odası

41. İstanbul Ayakkabı Satıcıları Odası
42. İstanbul Ayakkabıcılar Esnaf ve Sanatkarları Odası
43. İstanbul Deri Süet Konfeksiyon Terzi ve Sanatkarları Odası
44. İstanbul Saraçlar Odası
45. İstanbul Umum Sayacı Sanatkarları Odası
46. İstanbul Terlik İmalci Sanatkarları Odası
47. İzmir Ayakkabı İmalatçıları Odası
48. Kahramanmaraş Hazır Ayakkabıcılar ve Sarayıcılar Odası
49. Kahramanmaraş Kunduracılar Odası
50. Karacabey Kunduracılar Odası
51. Kayseri Kunduracılar Esnaf Ve Sanatkarları Odası
52. Kırıkkale Kunduracılar ve Tamircileri Esnaf ve Sanatkarları Odası
53. Kilis Ayakkabıcılar Odası
54. Kocaeli Ayakkabıcılar Odası
55. Konya Ayakkabıcılar Odası
56. Kozan Kunduracılar Odası
57. Kula Dericiler Odası
58. Malatya Ayakkabıcılar Odası
59. Manisa Ayakkabıcılar Odası
60. Mersin Kundura, Deri Mamulleri ve Hediyelik Eşya, İmalat Odası
61. Tamir ve Satıcıları Esnaf Sanatkarlar Odası
62. Nazilli Ayakkabıcılar Odası
63. Niğde Kunduracılar ve Tamircileri Esnaf ve Sanatkarları Odası
64. Ordu Kunduracılar Odası
65. Ödemiş Ayakkabıcılar ve Deri İşleri İle Uğraşanlar Odası
66. Rize Ayakkabıcılar Odası
67. Salihli Kunduracı Saraçlar ve Tabaklar Odası
68. Samsun Ayakkabıcılar Odası
69. Siirt Kunduracılar Odası
70. Simav Tabak Semerci Keçeci Sanatkarları Odası
71. Sivas Kunduracılar Odası
72. Şanlıurfa Eskiciler ve Kavaflar Odası
73. Şanlıurfa Kunduracılar ve Sayacılar Odası
74. Tarsus Kunduracılar Odası
75. Tokat Ayakkabıcılar Odası
76. Tosya Tabaklar ve Deri Eşyacılar Odası
77. Trabzon Ayakkabıcılar Odası
78. Turgutlu Kunduracılar Odası
79. Uşak Ayakkabıcılar Odası
80. Uşak Tabaklar Odası
81. Yalvaç Kunduracılar, Berberler ve Bakkallar Odası

Ek 3

Ayakkabı İmalatının Başlıca Aktörleri

Ayakkabı imalatının başlıca aktörleri;

- kamu kurumları,
- yerel yönetimler,
- meslek örgütleri,
- mesleki yeterlilik kurumu,
- ayakkabı sanayi site yönetimleri,
- sivil toplum kuruluşlarıdır.

Bu aktörlerin imalatın bütün süreçlerinde araştırma, geliştirme, teşvik, denetleme, izleme ve danışmanlık sağlama rol ve sorumlulukları bulunmaktadır. Ayakkabı imalatında çocuk işçiliğini önleme veya insan haklarına, çocuk haklarına uygun istihdamı sağlamaya yönelik çalışmalar yapma yükümlülükleri vardır.

Kamu Kurumları

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın ayakkabı imalatında işyerlerinde işçi sağlığı ve iş güvenliğinin sağlanması, işçilerin kayıtlı olması ve sosyal güvenlik haklarının sağlanması, işyerlerinin denetlenmesi ve gerektiğinde danışmanlık hizmeti verilmesi, istihdamın kayıtlı olması ve çocuk işçiliğinin önlenmesi ve işverenden talep gelmesi durumunda işçi bulma sorumluluğu bulunmaktadır. Bu kapsamda bakanlığa bağlı aşağıdaki genel müdürlükler ve başkanlıklar konuyla ilgilidir;

- İş Kurumu genel Müdürlüğü
- Çalışma Genel Müdürlüğü
- İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü
- İş Teftiş Kurulu Başkanlığı

Milli Eğitim Bakanlığı, mesleki ve teknik eğitim ile çıraklık ve kalfalık eğitim süreçlerini düzenlemekte, çocukların ayakkabı imalatında eğitilmiş olarak istihdam edilmesine yönelik hizmetler vermektedir.

Kalkınma Bakanlığı, Kalkınma Ajansları aracılığıyla ayakkabı imalatına araştırma, makine teçhizatı, kapasite geliştirme, destekleme konularında hizmet sunmaktadır. Ayrıca ihracatı geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır.

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, ayakkabı sektörüne yönelik araştırmalar yapmakta, ihracat ve ithalat konularında düzenleme, izin ve belgeleme çalışmalarını gerçekleştirmektedir.

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme Başkanlığı (KOSGEB) aracılığıyla ayakkabı imalatına kredi, yurtiçi ve dışı fuar desteği, araştırma ve geliştirme faaliyetleri desteği vermektedir.

Sağlık Bakanlığı, mesleki hastalıklar konusunda sağlık çalışmaları yapmaktadır. Yerel yönetimler işyeri açma ruhsatı vermektedir. Çevre sorunlarına ilişkin denetimler yapmaktadır.

Merkezi Yeterlilik Kurumu, ayakkabı imalatı kapsamında meslek standartlarının ve yeterliliklerin tanımlanması, belgelenmesi kapsamında hizmet vermektedir.

Meslek Örgütleri

Ayakkabı imalatı yapanların iki meslek örgütü mevcuttur; kişi imalat için şirket kurmuşsa sanayi ve ticaret odalarına kayıt yaptırmaktadır. Şahıs işletmesi kurmuş ise esnaf ve sanatkarlar meslek odalarına veya ticaret odalarına kayıt yaptırmaktadır. Şirket sahipleri esnaf ve sanatkarlar meslek odalarına kayıt yaptıramamaktadır.

Esnaf ve sanatkar odalarının kurulabilmesi için belirli bir bölgede en az 500 sanatkarın bir araya gelmesi gerekmektedir. Bu nedenle, yalnızca sayacıların kurduğu sanatkar odası olduğu gibi ayakkabı tamircileri, ayakkabı satan mağaza sahipleri, deri işleyicileri gibi benzer, işleri yapan esnaf ve sanatkarın da içinde yer aldığı esnaf ve sanatkar odaları da söz konusudur. Bazı ilçelerde oda kurma şartını sağlamak için her türlü meslek sahibinin yer aldığı karma esnaf ve sanatkar odaları da mevcuttur (Ek 3).

Ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin en yaygın olduğu bölüm sayacılık ve küçük ayakkabı imalathaneleridir. Sayacıların çoğunun kayıtdışı olması nedeniyle hem kendi sanatkar meslek odalarını kurmak kolay değildir hem de diğer sanatkar odalarına kayıt yaptıramamaktadırlar. Türkiye’de yalnızca sayacıların kurduğu İstanbul ve Gaziantep’te iki sanatkar odası bulunmaktadır. İstanbul Umum Sayacı Sanatkarları Odası 1969 yılında kurulmuş olup, meslektaşların hakkını savunmak amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Eylül 2017’de sayacıların parça başı ücretlerini artırmak amacıyla iş bırakma eylemini örgütlemiştir. Gaziantep Sayacılar Odası ise 1963 yılında kurulmuştur. 218 üyesi mevcuttur. İstanbul ile benzer şekilde Eylül 2018’de sayacıların parça başı ücretlerinin artışı için çalışmalar yapmıştır. Her iki odanın da gündemlerinde çocuk işçiliğiyle mücadele konusu bulunmamaktadır.

Benzer şekilde ayakkabı imalatı yapanların kurduğu sanatkarlar odalarının da gündemlerinde çocuk işçiliğiyle mücadele bulunmamaktadır. Ayrıca sanatkar odalarının hızla üye kaybettiği, küçülmekte olduğu ve hem finansal hem de kapasite bakımından zayıfladığı görüşmelerde sıkça paylaşılmıştır.

Şirket olarak veya büyük ölçekli ayakkabı imalatında bulunan şahısların üye olduğu sanayi ve ticaret odalarında *ayakkabı ve yan sanayi*¹, *deri, kürk ve ayakkabı*², *tekstil konfeksiyon ve ayakkabı*³ gibi çeşitli isimler altında meslek komiteleri kurulmuştur. Bu komitelerin temel rolü alt sektörün sorunlarını çözmeye yönelik hem il hem de ulusal ölçekte politik girişimlerde bulunmaktır. Meslek komitelerinin gündeminde çocuk işçiliğiyle mücadele bulunmamaktadır.

Ayakkabı Üretim Siteleri

Hızlı Değerlendirme kapsamına alınan altı ilde ayakkabı imalatı yapılan yöreler ziyaret edilerek imalatın hangi koşullar altına yapıldığı gözlemlenmiştir. Konya'da Ayakkabıcılar Sitesi Aykent, İstanbul'da Ayakkabıcılar Sanayi Sitesi Aykosan ile Ayakkabıcılar Sitesi Aymakoop, İzmir'de Ayakkabıcılar Sitesi Aykusan ve Gaziantep'te Ayakkabıcılar Sitesi Gatem'de bulunan işyerlerinde ayakkabı üretimi yapılmaktadır. Bu işyerleri küçük sanayi sitesi kooperatifleri şeklinde örgütlenmiş ve kooperatife ortak olanların belirlediği yönetim tarafından yönetilmektedir. Bunlar dışında Konya'ya 25 km uzaklıkta bulunan Karadigin mahallesinde özellikle saya üretimi söz konusudur. Gaziantep, Adana, Hatay ve İstanbul'da ayakkabıcılar sitelerinin dışında ayakkabı imalatı oldukça yaygın olup, kent içinde dağınık veya pasaj ortamlarında gerçekleştirilmektedir. İstanbul'da Avrupa yakasında mahalle içlerinde apartman altlarında atölyeler mevcuttur. Adana, Gaziantep ve Hatay'da ise kent merkezinde belirli mahallelerde toplu olarak imalathaneler bulunmaktadır. Ayakkabı imalatı yapılan site yönetimlerinin gündemlerinde çocuk işçiliği mücadele bulunmamaktadır.

Sivil Toplum Kuruluşları (Dernek, Vakıflar)

Ayakkabı imalatında sayacı, işçi veya işverenlerin kurduğu dernek ve vakıflar bulunmaktadır. Bu sivil toplum kuruluşlarının bir kısmı imalatçılara saya üreten kişilerin kurduğu dernekler olup, sayacıların ve onların istihdam ettiği işçilerin haklarını savunmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Örneğin Ağustos-Eylül 2017 aylarında sayacıların ücretlerini artırmaya yönelik iş bırakma etkinliği bu dernekler tarafından desteklenmiş ve kısmen örgütlenmiştir.

Ayakkabı imalatçılarının kurduğu veya üyesi olduğu dernek ve vakıfların başlıca faaliyet alanları hem yerel hem de ulusal ölçekte ayakkabı imalatına yönelik sorunları il düzeyinde ve hükümet nezdinde gündeme getirmektir. Çocuk işçiliğiyle mücadele ise faaliyetleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda tespit edilen sivil toplum kuruluşları şunlardır;

¹ <http://www.iso.org.tr/meslek-komiteleri/secim/> (Erişim tarihi 7 Şubat 2018)

² <https://www.atso.org.tr/meskom/meslek-komiteleri.html> (Erişim tarihi 7 Şubat 2018)

³ <http://www.mtso.org.tr/tr/11-nolu-meslek-komitesi> (Erişim tarihi 7 Şubat 2018)

- Ayakkabı İşçileri Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği (Adana)
- Deri Tekstil Kundura Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (İzmir)
- Konya Sayacılar Derneği
- İstanbul Sayacılar Derneği
- Ayakkabı Yan Sanayicileri Derneği - AYSAD (İstanbul)
- Türkiye Ayakkabı Sanayicileri Derneği - TASD (İstanbul)
- Ege Ayakkabı Sanayicileri Derneği (İzmir)
- Konya Ayakkabıcılar Derneği - KONAYDER
- İstanbul Spor Ayakkabıcıları Derneği
- Türkiye Ayakkabı Sektörü Araştırma, Geliştirme ve Eğitim Vakfı - TASEV (İstanbul)
- Aydın Ayakkabıcılar Arastası Esnafları Derneği
- Anadolu Ayakkabıcılar Derneği - ANAYDER (Konya)

